



**T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**İMAM HATİP ORTAOKULU ÖĞRENCİLERİNDE
ALLAH TASAVVURU**

Yüksek Lisans Tezi

Şükran ÖZTÜRK ZURNACI

Çorum 2019

**İMAM HATİP ORTAOKULU ÖĞRENCİLERİNDE ALLAH
TASAVVURU**

Şükran ÖZTÜRK ZURNACI

**Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı**

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı

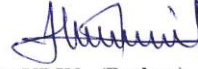
Prof. Dr. Muammer CENGİL

ÇORUM 2019


KABUL VE ONAY

Şükran ÖZTÜRK ZURNACI tarafından hazırlanan *İmam Hatip Ortaokulu Öğrencilerinde Tanrı Tasavvuru* başlıklı bu çalışma 28./05/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza



Prof. Dr. Halil APAYDIN (Başkan)



İmza

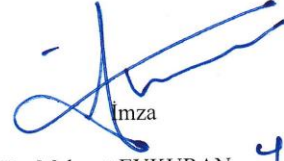
Prof. Dr. Muammer CENGİL (Danışman)

İmza



Dr. Öğr. Üyesi İrfan SEVİNÇ

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.



İmza

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN

(Enstitü Müdürü)

4.

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yaptığımı beyan ederim. (25/06/2019)


Şükran ÖZTÜRK ZURNACI

ÖZET

ÖZTÜRK ZURNACI, Şükran. *İmam Hatip Ortaokulu Öğrencilerinde Tanrı Tasavvuru*. (Yüksek Lisans Tezi), Çorum, 2019.

Din psikolojisi insanoğlunun yaşamının dini ve ruhsal yönünü ve bu ruhsal yönün insan davranışları üzerindeki etkilerini, olası neden ve sonuçlarını da göz önünde bulundurarak inceleyen bilimdir. İnsan hayatında din duygusunun oluşum nedenlerinin temelinde Tanrı kavramının önemli bir yeri vardır ve Tanrı tasavvuru konusu da din psikolojisi açısından büyük önem taşır.

Piaget'in bilişsel gelişim dönemlerinden somut işlemler dönemi olarak adlandırmış olduğu dönemde çocuk yeterli zihni olgunluğa erişemediği için tasavvurları da daha çok var olan şeyler üzerinden yapmaktadır. Somut işlemler dönemi ile soyut işlemler döneminde bulunan çocuklar arasında Allah tasavvuru konusunda ne gibi farklılıkların olduğu, somut işlemler döneminde bulunan bir çocuğun Allah gibi soyut bir kavramı ne şekilde tasavvur ettiği, tasavvur konusunda gerekli zihni olgunluk dışında dış etmenlerinde etkili olup olmadığı gibi hususlar hep merak edilegelmiştir. Çalışmamızda somut işlemler döneminde bulunan çocukların Allah tasavvurunun nasıl olduğu ve bu tasavvur üzerinde alınan eğitim veya sosyal çevrenin etkilerinin olup olmadığı gibi konular incelenmiştir.

Araştırmamızın örneklemini Çorumda bulunan Danişment Gazi İHO, Suheybi Rumi İHO, Yıldırım Beyazıt İHO ve Türkiyem İHO'da okuyan 10-11 ve 13-14 yaş grubunda bulunan 48 öğrenci oluşturmaktadır. Çalışmamızı oluştururken veri toplama amaçlı yarı yapılandırılmış mülakat metodu kullanılmıştır. Araştırmamızda elde ettiğimiz bulgular betimsel çözümlene yöntemiyle yorumlanarak değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz. 10-11 yaş grubu öğrencilerimiz için genel bir değerlendirme yapacak olursak Allah'ı tasavvur ederken onun bazı sıfatlarını her ne kadar soyut özelliklerle tasavvur etmiş olsalar da öğrencilerin genelinde somut işlemler döneminin bilişsel özelliklerinin etkin olduğu görülmüştür. Kullanmış oldukları ifadelerinden de anlaşıldığı üzere soyut tasavvurlarının altında almış oldukları dini eğitimin ve sosyal çevrelerinden edinmiş oldukları hazır, ezberlenmiş bilgilerin yattığı görülmüştür. Bu dönem çocuklarının Piaget'in bilişsel gelişim kuramının somut

işlemler döneminin genel özelliklerini taşıdığı görülmüştür. 13-14 yaş grubunda bulunan öğrencilerimizde ise Allah'ı insan biçiminde tasavvurlarının gitgide zayıfladığı, ancak bu yaş grubundaki çocukların soyut işlemler dönemine giriş yaptıkları söylenememekle birlikte zihinsel olarak bir geçiş dönemi içerisinde oldukları söylenebilir. Çocukların Allah'ı çoğunlukla soyut zaman zaman da somut olarak tasavvurlarının temelinde bu yatmaktadır. 14 yaşından sonra çocuk zihinsel olgunluk düzeyine erişecek ve Yaratıcıyı soyut özelliklerle tasavvur etme kabiliyetini tam olarak kazanacaktır denilebilir.

Anahtar Kavramlar: Bilişsel Gelişim, Tanrı, Tasavvur



ABSTRACT

ÖZTÜRK ZURNACI, Şükran. *The Imagination of Allah among the Imam-Hatip Secondary School Students*. (Master Thesis), Çorum, 2019.

The psychology of religion is the science that examines the spiritual aspect of human life and its effects on human behavior by considering the causes and consequences of behavior. The concept of God has an important place on the basis of the causes of religion in human life and the notion of God is of great importance in terms of the psychology of religion.

In the Concrete Operations Period, one of Piaget's Cognitive Development Periods, the child makes the imagination more through the existing things because he/she cannot reach the sufficient maturity of his / her mind. What kind of differences there are between the children in the period of concrete operations and the children in the period of abstract operations, how a child who is in the period of concrete operations envisions an abstract concept like Allah, whether the external factors other than the necessary cognitive maturity are also effective or not are always wondered.

In our study, the subjects such as how the children, in the period of concrete operations, envisions im Allah and whether there are effects of education or social environment on this imagination have been examined. 48 students, who are in the 10-11 and 13-14 age groups and study at Danişment Gazi İmam Hatip Secondary School, Suheybi Rumi İmam Hatip Secondary School, Türkiyem İmam Hatip Secondary School and Yıldırım Bayezit İmam Hatip Secondary Schoolin Çorum, form the sample of our research. Semi-structured interview method has been used for data collection purposes. The findings of our research were evaluated by using descriptive analysis method.

To sum up generally; for 10-11 age group students, although they conceive Allah with some adjectives with abstract traits while envisioning Him, it has been observed that the cognitive characteristics of the period of concrete operations are effective. As it is understood from the statements they used, it is seen that the religious education they have taken and the ready and memorized information they have acquired from their social surroundings exist under their abstract imagination. It is observed that

the children in this period demonstrate the general characteristics of the Concrete Operations Period, one of Piaget's Cognitive Development Periods. For the students who are in the age group of 13-14, it is possible to say that the imaginations of God in human form are becoming weaker, but the children in this age group cannot be said to enter the abstract period but they are mentally in a transition period. this is the basis why children envision Allah most of the time as abstrarct and sometimes as concrete. After the age of 14, it can alleged that the child will be able to reach the level of mental maturity and will fully gain the ability to envisage the creator with abstract features.

Keywords: Cognitive Development, God, Imagination



İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	i
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
TABLOLAR DİZİNİ	ix
KISALTMALAR.....	xi
ÖN SÖZ	xii
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ	1
2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	3
3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	3
4. ARAŞTIRMANIN VARSAYIMLARI.....	3
5. SINIRLILIKLAR.....	3
6. ARAŞTIRMANIN EVRENİ VE ÖRNEKLEMİ	3

BİRİNCİ BÖLÜM SON ÇOCUKLUK DÖNEMİ GELİŞİM ÖZELLİKLERİ

1.1. FİZİKSEL (DEVİNİMSEL) GELİŞİM.....	5
1.2. BİLİŞSEL (ZİHİNSEL) GELİŞİM	7
1.2.1. Duyusal Hareketsel Dönem (Sensory Motor Stage)	7
1.2.2. İşlem Öncesi Dönem (Preoperational Stage).....	8

1.2.3.	Somut İşlemler Dönemi (Concrete Operational Stage)	8
1.2.4.	Soyut İşlemler Dönemi (Formal Operational Stage).....	10
1.3.	PSİKO-SEKSÜEL (CİNSEL) GELİŞİM	11
1.4.	PSİKO-SOSYAL GELİŞİM	133
1.5.	AHLAKİ GELİŞİM	176
1.5.1.	Psikanalitik Yaklaşım	188
1.5.2.	Bilişsel Yaklaşım	19
1.5.3.	Kohlberg'in Ahlaki Gelişim Yaklaşımı	210
1.5.3.1.	Gelenek Öncesi Düzey (ilk çocukluk)	210
1.5.3.2.	Geleneksel Düzey (Son çocukluk-İlk Ergenlik)	211
1.5.3.3.	Gelenek Sonrası Düzey(Son Ergenlik+)	222

İKİNCİ BÖLÜM ÇOCUKLARDA ALLAH TASAVVURU

2.1.	TASAVVUR VE DİNİ TASAVVUR	243
2.2.	ALLAH KAVRAMI VE ALLAH TASAVVURU	254
2.2.1.	Antropomorfik Tanrı Anlayışı	310
2.2.2.	Egosantrik Tanrı Anlayışı	332
2.2.3.	Mekân İçinde Tanrı Tasavvuru	343
2.3.	ALLAH TASAVVURU KAVRAMINA PİAGET'İN BİLİŞSEL GELİŞİM TEORİSİ AÇISINDAN GENEL BİR BAKIŞ.....	354
2.3.1.	Bebeklik Dönemi (0-2 yaş)	354
2.3.2.	İlk Çocukluk Dönemi (3-6 yaş arası)	365
2.3.3.	Son Çocukluk Dönemi (7-12 yaş arası)	365
2.3.4.	Erinlikle Başlayan Dönem (12 yaş ve üzeri).....	376

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM BULGULAR VE YORUM

3.1. ÖĞRENCİLERİN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ İLE İLGİLİ BULGULAR	387
3.1.1. Okullarına Göre Katılımcıların Durumları:	387
3.1.2. Sınıflarına Göre Katılımcıların Durumları	387
3.1.3. Yaşlarına Göre Katılımcıların Durumları	38
3.1.4. Cinsiyetlerine Göre Katılımcıların Durumları	38
3.1.5. Babalarının Öğrenim Düzeylerine Göre Katılımcıların Durumları	38
3.1.6. Annelerinin Eğitim Düzeylerine Göre Katılımcıların Durumları	39
3.1.7. Anne ve Babalarının Mesleğine Göre Katılımcıların Durumları	39
3.2. ÖĞRENCİLERDE ALLAH TASAVVURUYLA İLGİLİ BULGULAR	40
3.2.1. Somut ve Soyut Allah Tasavvuruna Göre Katılımcıların Durumları.....	410
3.2.1.1. Allah'ın Varlığına ve Birliğine Yönelik Tasavvurlara Göre Katılımcıların Durumları.....	443
3.2.1.2. Allah Dendiğinde Zihinlerinde Oluşan Tasavvura Göre Katılımcıların Durumları.....	476
3.2.1.3. Allah'a Mekân Atfetme Tasavvuruna Göre Katılımcıların Durumları.....	510
3.2.1.4. Katılımcıların Allah'a Bir Aile Atfetme Durumları	554
3.2.1.5. Allah'ın Ezeli-Ebedi Oluşu ile İlgili Tasavvurlarına Göre Katılımcıların Durumları.....	576
3.2.1.6. Katılımcıların Allah'a Cinsiyet Atfetme Durumları	58
3.2.1.7. Allah Hakkında Merak Edilen Hususlarla İlgili Tasavvurlara Göre Katılımcıların Durumları.....	621
3.2.1.8. Allah'ın Kudreti Hakkındaki Katılımcıların Durumları	654
3.2.1.9. Katılımcıların Allah'ın temel ihtiyaçlarının olup olmadığı ile İlgili Tasavvurlarına Göre Durumları	665
3.2.2. Sevgi ve Korkuya Dayalı Tanrı Tasavvuru.....	67

3.2.2.1. Allah'a Duyulan Sevgi İle İlgili Bulgular	67
3.2.2.2. Katılımcıların Allah'ın Kendilerini Sevdiğine İnanma ile İlgili Durumları ..	721
3.2.2.3. Katılımcıların Allah'ın Korkulan Bir Varlık Olup Olmadığı ile İlgili Tasavvurlarına Göre Durumları	7776
3.2.2.4. Allah'a İnanıp Güvenme İle İlgili Tasavvurlarına Göre Katılımcıların Durumları.....	853
SONUÇ	86
KAYNAKÇA.....	891
EK GÖRÜŞME FORMU	953

TABLolar DİZİNİ

Tablo	Sayfa
Tablo 3.1: Okullara Göre Dağılım	37
Tablo 3.2: Sınıflara Göre Dağılım	38
Tablo 3.3: Yaşlara Göre Dağılım.....	38
Tablo 3.4: Cinsiyete Göre Dağılım.....	38
Tablo 3.5: Babalarının Eğitim Durumuna Göre Dağılım	38
Tablo 3.6: Annelerinin Eğitim Durumuna Göre Dağılım.....	39
Tablo 3.7: Anne ve Babalarının Mesleğine Göre Dağılım	39
Tablo 3.8: Katılımcıların Somut-Soyut Allah Tasavvurlarına Göre Dağılım	41
Tablo 3.9: Katılımcıların Yaşı ile Allah'ın Varlığına ve Birliğine Yönelik Tasavvurlarına Göre Dağılım.....	43
Tablo 3.10: Katılımcıların Yaşı ile Allah Dendiğinden Zihinlerinde Oluşan Tasavvurlara Göre Dağılım	47
Tablo 3.11: Katılımcıların Yaşı ile Allah'a Mekân Atfetme Tasavvurlarına Göre Dağılım	51
Tablo 3.12: Katılımcıların Yaşı ile Allah'a Aile Atfetme Durumlarına Göre Dağılım ..	55
Tablo 3.13: Katılımcıların Yaşı ile Allah'ın Ezeli-Ebedi Oluşu İle İlgili Katılımcıların Durumları.....	56
Tablo 3.14: Katılımcıların Yaşı ile Allah'a Cinsiyet Atfetme Durumlarına Göre Dağılım.	59
Tablo 3.15: Katılımcıların Yaşı ile Allah Hakkında Merak Edilen Hususlarla İlgili Tasavvurlarına Göre Dağılım.....	61
Tablo 3.16: Katılımcıların Yaşı ile Allah'ın Kudreti Hakkındaki Tasavvurlarına Göre Dağılım	64
Tablo 3.17: Katılımcıların Yaşı ile Allah'ın Temel İhtiyaçları Olup Olmadığı ile İlgili Tasavvurlarına Göre Dağılım	65
Tablo 3.18: Katılımcıların Yaşı ile Allah'ı Sevme Durumlarına Göre Dağılım	68
Tablo 3.19: Katılımcıların Yaşı ile Allah'ın Kendilerini Sevdğine İnanma ile İlgili Dağılımları.....	71

Tablo 3.20: Katılımcıların Yaşı ile Allah'ın Korkulan Bir Varlık Olup Olmadığı ile İlgili Tasavvurlarına Göre Dağılım	76
Tablo 3.21: Katılımcıların Yaşı ile Allah'tan Korkma Nedenlerine Göre Dağılım	78
Tablo 3.22: Katılımcıların Yaşı ile Allah'a İnanıp Güvenme ile İlgili Tasavvurlarına Göre Dağılım	84



KISALTMALAR

Age.	: Adı geçen eser
agt.	: adı geçen tez
agm.	: adı geçen makale
byy.	: basım yeri yok
C.	: cilt
çev.	: çeviren
Der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
s.	: sayfa
sy.	: sayı
ss.	: sayfa sayısı
ty	: tarih yok
vd.	: ve diğerleri
yy.	: yayınevi yok
Bkz.	: Bakınız
İHO.	: İmam Hatip Ortaokulu

ÖN SÖZ

İnsanın dini hayatının merkezinde Allah kavramı vardır ve bütün inançları tasavvurunu yaptığı bu kavram üzerinden şekillenir. İnanılan yaratıcının tasavvuru, çocuğun içerisinde bulunduğu gelişim dönemlerine göre farklılık arz eder. Birey zihinsel olarak geliştikçe Tanrı gibi soyut bir kavramın tasavvurunda da değişiklikler olmaktadır. Çocuğun tanrı tasavvuru zihinsel gelişimine göre şekil almaktadır.

Çocuğun küçüklüğünden itibaren edinmiş olduğu davranışları onu, yaşamı boyunca etkileyecektir. Çocukluk yıllarında temelleri atılan tanrı tasavvurunun, elde ettiği izlenimlerin çocuğun yaşamı boyunca sosyal hayatını etkilediğini de söyleyebiliriz. Çocukluk döneminden itibaren başlayan bu sürecin doğru analiz edilmesi ve tanınması için geçirilen psiko-sosyal süreçlerin de incelenmesi ve analiz edilmesi gerekir. Bu bakımdan din psikolojisi ışığında çocuklardaki Tanrı tasavvurunun gelişiminin araştırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Araştırmamızın Giriş bölümü dışında üç ana bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın problemi, amacı ve önemi, yöntemi, varsayımları, sınırlılıkları, araştırmanın evreni ve örneklem grubu ile ilgili temel bilgilere yer verilmiştir. Birinci bölümde ise Son çocukluk dönemi gelişim özellikleri başlığı altında bu dönem çocuklarının fiziksel (devinimsel), bilişsel (zihinsel), psiko-seksüel (cinsel), psiko-sosyal ve ahlaki gelişimleri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde de çocuklarda tanrı tasavvuru başlığı altında tasavvur kavramı, Tanrı kavramı ve Tanrı tasavvuru hakkında bilgi verilmiş, somut işlemler dönemindeki bir çocuğun sahip olabileceği Tanrı tasavvurlarına değinilmiştir. Yine bu bölümde Tanrı tasavvuru kavramına Piaget'in bilişsel gelişim teorisi açısından genel bir bakışta bulunulmuştur. Üçüncü bölümde 10-11 ve 13-14 yaş gruplarından 48 öğrenciyle yapmış olduğumuz görüşmelerimizden elde ettiğimiz bulgular ve onların yorumları yer almaktadır. Sonuç bölümünde ise araştırma bulgularının sonuçları yer almaktadır.

Çalışmaya başladığım günden itibaren benden yardımını, desteğini esirgemeyen ve çalışmanın oluşumunda sabırla bana yol gösteren, danışmanım saygıdeğer hocam sayın Prof. Dr. Muammer CENGİL'e, ders almaktan onur duyduğum saygıdeğer hocam sayın Doç. Dr. Yakup COŞTU'ya ve her daim manevi desteğini yanımda hissettiğim saygıdeğer hocam Sayın Feyza CEYHAN COŞTU'ya teşekkürü bir borç bilirim.

Bu süreçte bana anlayış gösteren desteğini hiçbir zaman esirgemeyen eşim İsmail ZURNACI' ya, kardeşim Hafize ÖZTÜRK'e, canım babam ve anneme, kardeşlerime, emeği geçen tüm sevdiklerime, çalışmam için görüşme yaptığım öğrencilerimize de ayrıca teşekkür ediyorum.



GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Tanrı kavramı, geçmiş tarihlerden günümüze pek çok araştırmanın konusu olmasının yanında tartışmalara da sebebiyet vermiştir. Çocuktaki Tanrı düşüncesinin doğuştan olduğunu söyleyenler olduğu gibi sonradan oluştuğunu söyleyenler de vardır ancak çocuğun içinde doğduğu sosyal çevre de ona doğduğu ilk günden itibaren hazır bir tanrı imajı sunmaktadır.

Bireyde Tanrı imajının oluşmasında anne-baba veya sosyal çevrenin etkisi yanında doğduğu, yetiştiği toplumun inanç ve değerlerinin etkisi de vardır. Tanrı tasavvuru konusunda bilgi edinmenin en temel yolu da yine insanların tâbi oldukları dinin onlara sunduğu Tanrı tasavvuru olmuştur. Aile tarafından çocuğa sunulan dinin, sunmuş olduğu Tanrı tasavvuru çocuk üzerinde ne derece etkilidir? Ya da insanda tanrı tasavvurunun gelişimi dini inancın yanında başka etkenlere de bağlı mıdır? Bu sorular çocukların dini gelişiminde Tanrı tasavvurunun nasıl bir seyir izlediği konusunda araştırmacıların yoğun ilgisini çekmiştir. Tasavvur ile ilgili yapılan çalışmaların başında Kerim Yavuz'un 1979 yılında Doçentlik çalışması olarak ele aldığı "Çocuklukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi"¹ adlı çalışma yer almaktadır. Bu çalışma sonucunda Kerim Yavuz çocukların bir kısmının tanrıyı antropomorfik bir şekilde tasavvur ettiklerine fakat bunun çok az sayıda olduğu sonucuna ulaşmış, genel olarak 7-12 yaş arası çocukların Allah'ı soyut bir şekilde tasavvur ettikleri görülmüştür. Yine Allah'ı mekân olarak her yerde ve gökyüzünde tasavvur ettiklerine de ulaşmıştır.

Tanrı tasavvurunu konu alan çalışmalardan bir diğeri ise Ali Kuşat'ın "Ergenlerde Allah Tasavvuru"² adlı çalışmasıdır. Bu araştırmanın sonucunda; yaş, cinsiyet farklılıklarının ve özsaygının Allah tasavvurunun oluşmasında dikkate değer bir etkisinin olduğu ortaya konmuştur. Bu konu ile ilgili yapılan bir diğer araştırma Murat Yıldız'ın 7-15 yaş arası çocukların Tanrı tasavvuru gelişiminin bilişsel gelişim çerçevesinde incelemeye çalıştığı "Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi" adlı çalışmasıdır. Murat Yıldız, bu çalışmasında 7-11 yaş arası çocukların Tanrının bazı

¹ Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları,2012).

² Ali Kuşat, "Ergenlerde Allah Tasavvuru", *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi*, Ed. Ünver Günay ve Celaledin Çelik (Adana: Karahan Kitabevi, 2006).

sıfatlarında soyut işlemler dönemi özellikleri etkisi altında olduklarını fakat çocukların çoğunlukla somut işlemler döneminin bilişsel özelliklerini gösterdikleri sonucuna ulaşmıştır. 13-15 yaş grubu çocukların ise tamamen soyut işlemler döneminde olmamalarına rağmen antropomorfik düşünce biçiminin oldukça zayıf olduğu tespit edilmiştir. Bu yaş grubundaki çocukların Tanrıyı bazen soyut bazen somut olarak düşündükleri sonucuna ulaşmıştır.

Tanrı tasavvuru konulu çalışmalardan bir diğeri ise Züleyha Akyüz'ün "Gençlerde Benlik saygısı ve Tanrı tasavvuru"³ isimli yüksek lisans çalışmasıdır. Çalışmanın sonucunda ise ebeveynlerin, gençlerin Tanrı tasavvurları ve benlik saygıları üzerinde etkilerinin olduğu, gençlerin tasavvurlarının pozitif yönde olup, benlik saygılarının yüksek olduğu ortaya konulmuştur.

Bu alanda yapılmış bir diğeri çalışma ise Ayşe Koç'un "Üniversite Öğrencilerinde Tanrı Tasavvuru, Benlik Algısı ve Öfke Yaşantısı"⁴ isimli çalışmasıdır. Çalışmanın sonucunda ise olumlu bir din eğitimi alan öğrencilerin Tanrı tasavvurlarının, olumsuz bir din eğitimi alan öğrencilerden daha olumlu olduğu ve Tanrı tasavvuru, benlik algısı ve öfke yaşantısı arasında anlamlı bir ilişkinin bulunduğu şeklinde sonuçlara ulaşmıştır.

İnsanoğlu biyo-psiko-sosyal ve kültürel bir canlı şeklinde tanımlanır.⁵ Hem ruhsal hem dini bir canlı olduğu din psikolojisi tarafından ortaya konulan bir gerçektir. Nasıl insanın temel ihtiyaçları hayatını sürdürmek için elzemse Tanrı kavramı düşüncesinin gelişmesi de insan zihninin ihtiyaçlarındandır ve elzemdir.

İnsanoğlunun gelişimi çok yönlüdür. Çocuk bedensel, zihinsel, duygusal yönden gelişim gösterirken dini ve ahlaki bakımdan da gelişim gösterecektir. Çocukların bilinmeyene görünmeyene ve bilhassa tabiatüstü kuvvetlere duymuş oldukları merak Allah kavramına dikkatlerini çekmiştir. Araştırmacılar tarafından da çocukların Tanrı kavramını nasıl algıladığı ve bu kavramın çocuklarda nasıl gelişim gösterdiği merak konusu haline gelmiştir.

Bu kapsamda yapmış olduğumuz araştırmamızın temel problemi İmam Hatip Ortaokulu öğrencilerindeki Allah tasavvurunun gelişim seyrini Piaget'in gelişim evreleri de göz önünde bulundurularak incelenmesidir.

³ Züleyha Akyüz, "Gençlerde Benlik saygısı ve Tanrı tasavvuru" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010).

⁴ Ayşe Koç, "Üniversite Öğrencilerinde Tanrı Tasavvuru, Benlik Algısı ve Öfke Yaşantısı"(Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi,2011).

⁵ Hayati Hökelekli, *Psikolojiye Giriş* (Bursa: Düşünce Kitabevi Yayınları,2011), 21.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Yapmış olduğumuz araştırmanın temel amacı din eğitimi veren İmam Hatip Orta Okulu'nda öğrenim gören öğrencilerin bu okullara başladığındaki mevcut Allah tasavvurları ile mezun olurken sahip oldukları Allah tasavvurlarını Piaget'in bilişsel gelişim evrelerini de göz önünde bulundurarak ortaya koymaktır.

Araştırmamız din psikolojisi çalışmalarında önemli konulardan biri olan gelişim dönemleri ve Tanrı tasavvuru konusunda literatüre önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmekte ve bu bakımdan önem arz etmektedir.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmamızda nitel araştırma tekniklerinden yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılmıştır. Mülakat araştırmacı tarafından hazırlanmış olan soruların karşı tarafa sorulduğu ve cevapların alındığı amaçlı bir söyleşidir.⁶ Örneklem grubundan elde edilen veriler katılımcıların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak uygulanan betimsel analiz tekniği kullanılarak yorumlanmıştır. Betimsel analizde aynı soru hakkında farklı kişilerden elde edilen düşünceler olduğu gibi aktarılır.

4. ARAŞTIRMANIN VARSAYIMLARI

1. Çocuklardaki somut soyut tanrı tasavvurunun bilişsel gelişim evrelerine paralel bir şekilde ortaya çıktığı varsayılmaktadır.
2. Çocuklardaki sevgiye veya korkuya dayalı Allah tasavvurunun, okulda veya ailede verilen dini eğitime paralel bir şekilde ortaya çıktığı varsayılmaktadır.

5. SINIRLILIKLAR

Araştırmamız 2018-2019 eğitim-öğretim yılında Çorum ilinde belirlemiş olduğumuz örneklem grubundan elde ettiğimiz verilerle, mülakatta sorulan sorularla ve araştırmaya katılanların sorularımıza samimi cevaplar verdikleri varsayımı ile sınırlıdır.

6. ARAŞTIRMANIN EVRENİ VE ÖRNEKLEMİ

Yapılan bilimsel araştırmada tüm bireylere ulaşmak, hem zaman açısından hem de maddi açıdan sıkıntı oluşturması sebebiyle mümkün değildir. Bu sebepten ötürü

⁶ Elif Kuş, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Teknikleri Nitel mi, Nicel mi?* (Ankara: Arı Yayıncılık, 2003).

seçmiş olduğunuz örneklem bazı okullarla sınırlandırılmıştır. Araştırmanın evrenini Çorum ili Merkez ilçesinde İmam-Hatip Ortaokullarında öğrenim gören toplam 3811 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme ise Çorum merkez ilçede bulunan Danişmend Gazi İmam-Hatip Ortaokulu, Yıldırım Beyazıt İmam-Hatip Ortaokulu, Suheybi Rumi İmam-Hatip Ortaokulu ve Türkiyem İmam-Hatip Ortaokulunda öğrenim gören orantısız tabakalı örneklem yoluyla seçilmiş 48 öğrenci oluşturmaktadır. Orantısız tabakalı örneklem seçiminde her tabakadan seçilecek örnek sayısı belirlenir ve tabakaların evren içindeki oranına bakılmaksızın eşit sayıda örnek alınır.

Danişmend Gazi İHO'da öğrenim gören 522 öğrencinin 314'ü kız 208'i erkektir. Yıldırım Beyazıt İHO'da 563 öğrenci öğrenim görmektedir, bunların 307'si kız, 256'sı erkektir. Suheybi Rumi İHO'da öğrenim gören 600 öğrencinin 329'u kız 281'i erkektir. Türkiyem İHO'da öğrenim gören 284 öğrencinin ise 152'si kız 132'si erkektir. Bu okullarda öğrenim gören öğrencilerden 6'sı kız, 6'sı erkek olmak üzere toplam 12'şer öğrenci ile görüşme yapılmıştır. Toplam görüşme yapılan öğrenci sayısı 48'dir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SON ÇOCUKLUK DÖNEMİ GELİŞİM ÖZELLİKLERİ

İnsan yaşamı boyunca bazı gelişim evrelerinden geçer. Bu evreler, bebeklik dönemi (0-2 yaş), ilk çocukluk dönemi (2-6 yaş), son çocukluk dönemi (6-11 yaş) ve ergenlik dönemi (11-...) olmak üzere dört döneme ayrılır. Çalışmamızın yaş aralığı son çocukluk dönemini kapsadığından bu bölümde sadece son çocukluk dönemine ait gelişim özellikleri hakkında bilgi verilmiştir.

Son çocukluk dönemi, çocuk için artık çocukluktan sıyrılıp, ergenliğe geçiş olgunluğunu kazanmış olduğu bir süreçtir. Çocuğun aile ortamından çıkıp, sosyal hayata adım attığı bir dönemdir. Bu dönemin ilk başları okula yeni başlama dönemi olarak önem arz ederken son yılları da çocuğun ergenlik dönemine adım atması açısından önemlidir.

Son çocukluk dönemi gelişim özellikleri fiziksel, zihinsel, psiko-sosyal, cinsel ve ahlaki gelişim özellikleri olarak beş başlık altında ele alınabilir. Gelişim bir bütündür. Tüm bu süreç çocuğun duygu dünyasına da yansıtacağı için önem arz etmektedir.

1.1. FİZİKSEL (DEVİNİMSEL) GELİŞİM

Fiziksel (devinimsel) gelişim, çocuğun gelişiminde ilk basamaktır. Çocuktaki diğer gelişimler de bu basamağa bağlı olarak devam etmektedir. Bedensel yapı, insan hayatının devamı için gerekli işlev ve davranışlar gibi faaliyetlerin gerçekleşmesi adına karmaşık bir yapılanmadır. Gelişimin sağlıklı olarak sürdürülebilmesi, beden gelişiminin sağlıklı bir şekilde devam etmesiyle mümkündür.⁷

“Çocuğun kol ve bacakları ile tüm organlarını kullanmada güç ve hız kazanmasına, beden organları arasında eşgüdüm sağlanmasına ve onları denetim altına almada becerikli duruma gelmesine devinimsel gelişim denir.”⁸ Fiziksel (devinimsel) gelişim, çocuğun bedenen büyümesi, ağırlık kazanması ve boy artışı ile birlikte

⁷ Meral Ağır, “Bedensel ve Devinimsel Gelişim”, *Gelişim ve Öğrenme*, Ed. Betül Aydın (Ankara: Nobel Yayınları, 2005), 67.

⁸ Bk. Banu Yazgan İnanç vd., *Gelişim psikolojisi*, (Ankara: Pegem Yayıncılık, 2007), 91.

vücuttaki kurulu sisteminde kendisinden beklenen görevleri yerine getirme olgunluğuna erişmesidir.

Yavuzer, son çocukluk döneminin başlarında dengesiz ve olumsuz bir gelişimin olduğunu ve özellikle 6 yaşa rastlayan bu gelişim özelliklerinin 7 yaştan itibaren yerini giderek dengeli ve düzenli bir döneme bırakacağını söylemiştir.⁹

Bu dönemin ilk başlarında kız çocuklarının erkek çocuklarına göre boylarının birkaç cm kısa olduğu gözlenirken dönemin sonlarına doğru kızların ergenlik çağına girmesi ile birlikte bu durumun değişip kız çocuklarının gelişiminin erkek çocuklarının gelişiminin önüne geçtiği görülmüştür. Kız çocuklarından farklı olarak erkek çocuklarının daha hareketli olması ve kas yapılarını çalıştıran hareketleri kullanmaya meraklı olmaları gözlenmiştir. Her iki cinsiyette de okul yaşamında başlayan motor faaliyetler sokak ortamı veya ev yaşamında da devam eder.¹⁰

İlkokulun başlarında kızların gelişimi erkeklere nazaran daha yavaş ilerleme kaydederken 9 yaşlarından itibaren kızlar gelişim yönünden daha çok ilerleme gösterir. 12 yaşlara gelindiğinde kızların erkeklere göre daha uzun boylu ve kilo bakımından daha ağır oldukları gözlenmektedir.¹¹ Ancak çocukluğun ilk gelişim aşamalarındaki gibi (0-2 yaş) büyük değişimlerle karşılaşılmaz. Örneğin çocuğun iki tekerlekli bir bisikleti kullanabiliyor olması bu dönemde öğrenilen ve başarılan en önemli davranışlardan birisidir.¹²

Sinir sisteminin gelişimini büyük ölçüde tamamladığı bu dönemde akciğer ve solunum sisteminde meydana gelen gelişmelere paralel olarak çocuklar bedensel aktivitelerini daha kolay yaparlar.¹³

Çocuğun okula başladığı ilk dönemlerde (ilköğretim) bir önceki döneme nazaran fiziksel büyüme ve gelişme yavaşlamıştır ancak kas dokusu gelişimi hızlıdır. Çocuk okul çağı dönemine doğru kaslarını kullanma konusunda daha rahattır. Yazı yazma, parmaklarını hareket ettirme konusunda zorluk yaşadığını ailelerde bilmektedir. Bunun

⁹ Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001), 112.

¹⁰ Serdar Erkan, "Fiziksel Gelişim" *Eğitim Psikolojisi*, Ed. Yaşar Özbay ve Serdar Erkan (Ankara: Pegem Akademi, 2008), 56.

¹¹ Adnan Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001), 16.

¹² Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı: Psikolojinin Temel Kavramları* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1997), 345.

¹³ Ayhan Aydın, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, (Ankara: Tekağaç Eylül Yayınları, 2005), 23.

sebebi ise ince kasların tam anlamıyla gelişmemesindedir. 6-7 yaşlarından sonra kasları gelişmesini sürdürdüğü için yazı yazmayı da öğrenebilmektedir.¹⁴

1.2. BİLİŞSEL (ZİHİNSEL) GELİŞİM

İnsan bedeni vücutta bulunan organların büyümesinin son bulması ve organların olgunlaşıp kendisinden beklenen görevleri tam anlamıyla karşılamasıyla nasıl denge düzeyine ulaşıyorsa, kişinin zihni ile temsil edilen olgunluğa ulaşmasıyla birlikte zihinsel yaşamında en son denge yönünde geliştiği söylenebilir.¹⁵

Piaget çocuğun geçirmiş olduğu bu zihinsel gelişimi, duyuşal hareketsel dönem (sensory motor stage), işlem öncesi dönem (preoperational stage), somut işlemler dönemi (concrete operational stage) ve soyut işlemler dönemi (formal operational stage) olmak üzere 4 döneme ayırmıştır. Ancak aynı yaşta bulunan ya da aynı sınıfta eğitim alan çocukların hepsi aynı bilişsel gelişim düzeyinde bulunmamaktadır.¹⁶ Bunun yanında birey, içinde bulunduğu herhangi bir yaşta bilişsel açıdan birden fazla dönemin özelliklerini de taşıyabilir.¹⁷ Şimdi sırasıyla Piaget'in bilişsel gelişim evrelerini ele alabiliriz.

1.2.1. Duyuşal Hareketsel Dönem (Sensory Motor Stage)

Bebeğin doğumundan 2 yaşına kadar olan sureyi içerisine alan dönemdir. Bu dönemde çocuklar emme gibi refleksif davranışlara sahiptir. Dönemin başlarında çocuk, dış dünya ile kendi bedenini birbirinden ayırt edemezken dönemin sonlarına doğru yani konuşma ve düşünme eylemlerinin başlamasıyla, kendi dışında bir evrenin varlığını öğrenmeye başlar ve bu evren içinde yerini alır.¹⁸ Yine dönemin sonlarına doğru refleksif davranışlar yerini amaçlı davranışlara bırakır.

Bebek için başlarda etrafındaki nesnelere onun görme alanı içine giriyorsa vardır. Nesne veya nesnelere görüş alanı dışına çıkarıldığında çocuk onun artık var olmadığını düşünür. Nesnelere, duyu organlarıyla algılayamadığında da var olmaya devam ettiğini

¹⁴ Fatih Menderes Bilgili, “Çocuğun Din Eğitimindeki Karşılaşılan Güçlükler”, (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2004), 6-7.

¹⁵ Jean Piaget, *Çocukta Zihinsel Gelişim*, çev: H.Portakal, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1999), s.13.

¹⁶ Münire Erden ve Yasemin Akman, *Eğitim Psikolojisi: Gelişim-Öğrenme-Öğretme* (Ankara: Arkadaş Yayınevi,1997), 59

¹⁷ Münire Erden ve Yasemin Akman, *a.g.e.*, 54-55.

¹⁸ Piaget, *a.g.e.*, 20.

yani nesne değişmezliğini dönemin ortalarına doğru (1 yaşı) algılamaya başlayacaktır.¹⁹ Çocuk için önemli nesnelerin başlarda yokluğu ve zamanla varlığı, sürekli olan nesnelerin kuruluşu, ilkel bütünsel bir benmerkezcilikten dış bir evrenin kurulumuna geçişin ilk örneğidir.²⁰ Aynı zamanda bu çocuğun kavram ve dil gelişiminin başlangıcını oluşturacaktır.

1.2.2. İşlem Öncesi Dönem (Preoperational Stage)

2 ile 7 yaş arasını kapsayan bir dönemdir. Bu dönemde çocuk bazı kuralları anlayamaz ve bazı zihinsel işlemleri yapamaz. İşlem çocuğun zihninde aklen kabul ettiği tüm faaliyetlerin özümsemesidir ve tersine çevrilebilir. Piaget tersine çevirebilme özelliğinin kazanılmamasının sebebi olarak korunum ilkesinin kazanılmamış olmasını görür.

Bu dönemde benmerkezci düşünme hâkimdir.²¹ Kendi düşünceleri, kendi algıları dışında başka bir bakış açısı kabul etmezler. Kendilerini merkeze alır ve var olan her şey onun için yaratılmıştır.

Dilin gelişmesi ile birlikte çocuğun zekâ yönünden değişen davranışları olduğu gibi duygu açısından değişen davranışları da olacaktır. Dilin gelişimi ile çocuk fiziki dünyayla olduğu kadar toplumsal dünya ve iç temsiller dünyası ile de karşı karşıyadır. Bu dönemde çocuk etrafındaki cansız cisimleri canlandırarak onlara hareket atfeder. Örneğin bir sopanın üzerine binip zihninde onu, at olarak canlandırabilir. Çocuk kendi düşüncesini içerisinden gelen bir ses olarak görür. Hareketlerin de bir amaç için var olduğunu düşünür ve bir geçiş evresi olarak görür. Örneğin bir derenin akma amacı göle ulaşmaktır, bir dağa yukarı akmama sebebi ise buna gücünün olmayışındandır.²²

1.2.3. Somut İşlemler Dönemi (Concrete Operational Stage)

Çalışmamızın yaş aralığı son çocukluk dönemini kapsamaktadır. Piaget çalışmalarında bu döneme denk gelen gelişim dönemini ise “somut işlemler dönemi” olarak adlandırmaktadır. Somut işlemler dönemi aynı zamanda “okul çağı” olarak ta adlandırılır.

¹⁹ Hayati Hökeleklı, *Psikolojiye Giriş*, (Bursa: Düşünce Kitabevi, 2011), 32.

²⁰ Jean Piaget, *Çocukta Zihinsel Gelişim*, çev: H.Portakal, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1999), 26.

²¹ Yusuf Budak, Dilek Gençtanırım Kurt ve Sultan Selen Kula, “Bilişsel Gelişimde Farklı Bir Görüş Geliştiren Hanry Wallon ve Jean Piaget’in Görüşlerinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, sy.48 (2018):420.

²² Piaget, *a.g.e.*,31-44.

Çocuğun okula başlama yaşı olarak bilinen 7 yaş bilişsel gelişimin de temelini oluşturur. Bu dönemde çocuğun ruhsal yaşamına etki eden zekâ, duygusal yaşam, toplumsal ilişkiler ve çocuğa özgü etkinlikler onun öğrendiği yeni kavramların zihninde örgütlenmesine yardımcı olacaktır. Ve daha önceki dönemde gerçekleştirilen zihinsel örgütlenmelerin sonunu hazırlayacak, bir dizi ve sürekli yeni yapıları başlatırken onlara daha kararlı bir denge sağlayacaktır.²³

7-11 yaşları arasını kapsayan somut işlemler döneminde (Concrete Operational Stage) çocuklarda mantıksal düşünme ve hacim, mekân, sayı, uzaklık, zaman ve boyut, kavramları oluşmaya başlar.²⁴ Bu dönemde çocuk olaylar ve nesnelere ile ilgili zihinsel işlemleri gerçekleştirebilir. Daha önce gerçekleştirilen hayali düşünceler (animizm-yapaycılık) terk edilmiş, somut düşünce özellikleri çocuk tarafından kavranmaya başlanmıştır. Bu dönemde esnek düşünceye rastlanmaz, çocuk için tek doğru kendi öğrenmiş olduğu bilgiler ve kabul ettiği kendi gerçekleridir.²⁵ Bu dönem zihinsel işlem yapma kabiliyetinin oluşmadığı işlem öncesi düşünce ile mantık yoluyla muhakeme yapılabilen soyut düşünce dönemi arasında ki süreç olarak kabul edilebilir.”²⁶

Bu yaşlardaki çocuklar somut durumlarla sınırlı ve kolayca hayal edilebilecek, gerçek durumlarla ilişkili düşünce deneyleri gerçekleştirebilirler. Etrafında bulunan nesnelere veya içinde bulunduğu durumu birden çok boyutuyla kavrama, dikkate alma yeteneğini elde etmiştir. İçinde bulunulan durumun geri döndürülmesi ya da tersine çevrilmesi halinde olabilecekler hayal edilebilir. Seriler öğrenilmiştir ve nesnelere belirli niceliklerine göre sıralanabilir. Ancak bu dönemin en önemli özelliği ve sınırlılığı soyut kavramlar üzerinde işlem yapılamamasıdır. Soyut kavramlar üzerinde işlem becerisi son evrede gerçekleşecektir. Somut işlemler döneminde bulunan çocuk nesnelere ve sayıların şekilleri üzerinde yapılan değişikliklerin, bunların özlerinde değişikliğe sebep olmadığını bilir yani korunum ilkesi bu dönemde kazanılmıştır. Piaget’in de belirttiği korunum ilkesi değişik formlarda gerçekleşebilir.²⁷

“Daha önceki evrede ancak nesnelere dokunarak gerçekleştirebildiği sınıflama sürecini zihninde sembolik olarak yapabilir. Cinsiyet rollerinin değişmezliğini, kadın-

²³Jean Piaget, *Çocukta Zihinsel Gelişim*, çev: H.Portakal, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1999), 57.

²⁴Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001), 112.

²⁵Zuhal Baltas, *Sağlık Psikolojisi*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2007), 229.

²⁶Haluk Yavuzer, *Okul Çağı Çocuğu*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004), 15.

²⁷Yaşar Özbay, “Bilişsel Gelişim” *Eğitim Psikolojisi*, Ed. Yaşar Özbay ve Serdar Erkan (Ankara: Pegem Akademi, 2008), 141-142.

erkek kavramını anlar. Gerçek dünya ile hayal dünyası arasındaki farkı da kavramaya başlar.’’²⁸

Çocuk dönemin başındaki animist düşünceyi yavaş yavaş terk eder. Yani çocuk artık kendisinde bulunan özellikleri çevresinde bulunan canlı veya cansız varlıklara atfetmeyi bırakmıştır. Animist düşünce çok azda olsa devam eder fakat bu hareket halinde bulunan nesnelere veya varlıkları kapsadığı gibi daha az insani özellikleri barındırır. Çocuk bu dönemde tabiat olayları ile ilgili devinimsel ve denge yasalarını kavramaya başlar. Çocuk için etrafında olan doğal olaylar sebeplere dayalı olarak gerçekleşir. Uçurtmanın gökyüzünde uçuşması onun uçuşma isteğinden değil rüzgârın onu havalandırmasından kaynaklanmaktadır.

Bu dönemdeki çocuklarda dil o kadar gelişmiştir ki çoğu zaman dili bir yetişkin seviyesinde kullandığı görülür. Çocuk eski sözcük bilgisini değerlendirmiş, sözcük dağarcığını geliştirmiş, çoğu sıfat ve edattan oluşan sözcük bilgisi 3000 kelimeye kadar ulaşmıştır. Bu dönemde çocuk dikkatini çeken olayların veya nesnelere isimlerini öğrenmenin yanında odaklanmadan uzaklaşarak, olayların farklılık ve benzerliklerinin ayrımını da yapabilir. ²⁹ Daha önceki benmerkezci anlayıştan sıyrılan çocuk olaylara başkasının gözüyle bakmaya ve yorumlamaya başlar. Bu durum da çocuğun sosyal çevresini genişletir, sosyal ilişkilerini de güçlendirecektir.

1.2.4. Soyut İşlemler Dönemi (Formal Operational Stage)

Bilişsel gelişimin son basamağı olan bu evre 12 yaşından itibaren başlayan dönemi içerisine alır. Soyut işlemler dönemi olarak ta adlandırılan bu dönemde birey, mantıksal düşünme konusunda bir yetişkin düzeyine erişmiştir. Bu evre tahmin ve varsayımda bulunabildiği, soyut düşünebildiği yine soyut kavramlardan yola çıkarak birçok durum arasında geçiş yapabildiği bir evredir.³⁰

Çocuk karşısındaki bireyle duygudaşlık yapabilme yeteneğini kazanmıştır. Bu bakımdan karşısındakini anlama konusunda sıkıntı yaşamaz ve başkalarının bakış açısına göre düşünebilir. Piaget, soyut işlemler dönemini, işbirliği vasıtasıyla çocuk için bir sosyalleşme süreci olarak görür.³¹

²⁸Hayati Hökelekli, *Psikolojiye Giriş*, (Bursa: Düşünce Kitabevi, 2011), 33.

²⁹ Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001), 114.

³⁰ Hayati Hökelekli, *Psikolojiye Giriş*, (Bursa: Düşünce Kitabevi, 2011), 34.

³¹ Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001), 267.

Bu evrede kısaca tüme varım, tümünden gelim, ileriye tahmin etme, soyut işlemler, analiz, sentez gibi kabiliyetler gelişmiştir. Ancak tüm bu kabiliyetler çocuğun bir yetişkin olgunluğunda kararlar alabildiğini göstermemekle birlikte yetişkin olgunluğunda kararlar verebilme süreci içerisine girdiğini göstermektedir.

1.3. PSİKO-SEKSÜEL (CİNSEL) GELİŞİM

Cinsel gelişim bireyin kendisiyle ilgili üreme organlarının kendisinden beklenen görevi yerine getirmesi, gelişmesi ve bunlardan dolayı ortaya çıkan problemlerle ilgili bireyin davranış değişikli oluşturmasını kapsar ve bu gelişim kişiliğin diğer yönlerini de etkileyen bir kavramdır. Halk arasında çocukluk döneminde herhangi bir cinsel dürtünün var olmadığı ancak erinlik çağıyla başladığı ve daha sonraki evrelerde olgunlaştığı, her iki cinsiyetten birinin diğeri üzerinde dayanılmaz bir çekim yapması ile kendini gösterdiği ifade edilir. Ancak bu ifadeler çocuklukta bu gibi yönelimlerin olmadığı gibi bir yığın yanlışı da beraberinde getirir.³² İnsanın gereksinimleri dürtüler ile ifade edilir. Açlık hissini anlatırken beslenme dürtüsünün varlığı kabul edilir. Yine insanın cinsel ihtiyaçlarını açıklamak amaçlı cinsel dürtüden bahsedilir. Toplumda konuşma dilinde insanın ihtiyaçlarını karşılayan kavramlar bulunurken cinsel yönden açıklığı ifade eden bir kelime bulunmamaktadır. Bilim dilinde bunu ifade etmek için “libido” kelimesi kullanılır.

Freud'un içgüdüleri, yaşam içgüdüğü (eros) ve ölüm içgüdüğü (thanos) olmak üzere iki ana bölümde toplandığını görürüz. Yaşam içgüdüğü insan ırkının yaşamının devamlılığını sağlar. İnsan yaşamak için açlık, susuzluk, cinsellik gibi durumlarla baş etmek zorundadır. Bu içgüdüğünün çalışma enerjisine libido denir. Freud tarafından en çok ilgi gören yaşam içgüdüğü ise cinsellik olmuştur.³³

Cinsellik, iki karşı cinsin birbiriyle yakınlaşması ve bu yakınlaşma sonucu bedensel ve duygusal anlamda tatmin olması olarak tanımlanır. Cinsellik sadece kişinin fiziki yapısının gelişimi ile ilgili olmayıp zihinsel ve duygusal gelişimiyle de yakından ilgilidir.³⁴

İnsanın sağlıklı olabilmesi için vücudunun tüm fonksiyonlarının sağlıklı olması şarttır. Sağlıklı bir cinsellik ya da cinsel gelişim bedeninin sosyal, duygusal, zihinsel

³² Sigmund Freud, *Cinsiyet Üzerine*, çev: A. A. Öneş, (Ankara: Say Yayınları, ty),23.

³³ Engin Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, (İstanbul: Metis Yayınları, 2002), 29.

³⁴ Hülya Şahin Baltacı, “Psikoseksüel Gelişim” *Eğitim Psikolojisi*, Ed. Yaşar Özbay ve Serdar Erkan (Ankara: Pegem Akademi, 2008),86.

gelişimine de katkı sağlayacağı gibi cinsel sağlıksızlıkta tüm bu beden fonksiyonlarını olumsuz yönde etkileyecektir. Bu yüzden insanın cinsel konuda da eğitim alması önemlidir. Son çocukluk dönemindeki bir çocuk Freud'un geliştirmiş olduğu kuramın 6-12 yaş arasının kapsayan "örtülü (gizil) dönem" diye adlandırdığı dönemdedir

Cinsel gelişimi üç aşamaya ayıran Freud, bu aşamaları, çocuğun doğumundan beş yaşlarına kadar cinsel bakımdan aktif olunan evre, latent dönem olarak ta adlandırılan beş yaşından ergenliğe kadarki dönemi kapsayan, çocuğun cinselliğini unuttuğu, gizlediği evre ve erişkin cinsellik evresi olarak adlandırır.³⁵

Freud, çocukların cinsel yaşamının 3-4 yaşlarına doğru gözleme açık bir hal aldığı söyler. Gizil (latent) dönem boyunca iğrenme, utanma, estetik ve ahlaksal istekler gibi tinsel güçlerin aynen bir baraj misali çocuğun cinsel güdüsünün önünü kestiğini belirtmiştir. Eğitimin bu barajın kurulmasında çok önemli bir rolü vardır. Ancak bu kalıtsal bir gerçektir yani eğitim olmadan da ortaya çıkabilir. Kültür tarihçileri cinsel güdülerin cinsel amaçtan saptırılıp farklı yeni amaçlara yönlendirilmesiyle edinilen kültürel başarıların yüceltme merkezli olduğu konusunda görüş birliğine varmışlardır.³⁶

Gizlilik dönemi çocukların daha önceki cinsel gelişimlerine yönelik bellek kaybı (amnezi) yaşadıkları bir dönemdir. Bu evrede çocuklar, bedenlerini keşfetmeyi bir kenara bırakıp cinsel yöndeki enerjilerini diğer alanlardaki faaliyetlere yönlendirmiş ya da bu alanlarda yüceltmişlerdir.³⁷ Bu basamak oedipal karmaşanın bitiminden ergenliğin belirtilerinin kendini göstermesine kadar sürer. Sosyal ilişkiler ve bağlantılar bu dönemde görülür. Çocuktaki cinsel rol pekişmiş, cinsel içgüdü ego denetimine girmiştir. Kişilik gelişimi de tamamlanmaya doğru ilerlemektedir.³⁸ Bu dönemde sürekli etkinlik peşinde koşan okul çağı çocuğunun, yaptıkları engellenmeye çalışılırsa çocukta, değersizlik duygusu baş gösterir. Aynı zamanda başarısızlık ve aşağılık hissine kapılır. Ancak tam tersi yönde yaptıkları takdir edilir, bu yönde desteklenirse işini en mükemmel şekliyle yapmayı başarır ve olumlu beceriler edinir.³⁹

³⁵ Margaret Muckenhaupt, *Sigmund Freud: Bilinçdışının Kâşifi*, çev: F. Akatlı, (Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 2004), 102.

³⁶ Sigmund Freud, *Cinsel Yasaklar ve Normaldışı Davranışlar*, çev: M. Sencer, (İstanbul: Ara Yayıncılık, 1989), 59-60.

³⁷ Margaret Muckenhaupt, *Sigmund Freud: Bilinçdışının Kâşifi*, çev: F. Akatlı, (Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 2004), 103.

³⁸ Gülgün Yanbastı, *Kişilik Kuramları*, (İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, 1990), 25.

³⁹ Hülya Şahin Baltacı, "Psikoseksüel Gelişim" *Eğitim Psikolojisi*, Ed. Yaşar Özbay ve Serdar Erkan (Ankara: Pegem Akademi, 2008), 81.

Üst-benin gelişiminden sonra gizil dönemde çocuk ile anne-baba arasındaki ilişkiler de önem kazanır. Anne-babanın çocuğa uygun bir ortam sağlayamamaları, çocuğun düş gücünün özgür işleyişini tetikleyecektir. Bu dönemde zihinsel yapısı da bu tür gerçekdışı dışı şeylere müsaittir. Zihninin ona oluşturduğu fanteziler, anne babasının kendi öz anne babası olmadığına onu inandırır. Hatta yakın arkadaşlarının ailesi ile kendi ailesini kıyaslar, kendi ailesinin eksik taraflarını fark eder. Böylece ondaki kusursuz anne-baba artık daha az idealize edilir. Anne babayı küçük ve kusurlu gören çocuk, kendine hayranlık duymaya başlar ve ailesi ile olan geçmişini reddeder. Kendisini ailesi tarafından alınan bir üvey evlat zanneder. Kusursuzluğu gerçek anne-babasına atfeder. Çocuk anne babasını ya da sadece babasını gözünde büyütür, beğendiği kişilerin yerine koyar. Freud bu durumu çocuğun anne ya da babasının en güçlü erkek veya en güzel kadın olarak gördüğü dönemlere duyduğu bir özlem olarak nitelendirir.⁴⁰

İlk psikanalizciler örtülü dönemin çocuk üzerinde duygu, düşünce, davranış bozukluğu, ruhsal bunalım gibi herhangi bir anormal davranış biçimi oluşturmadığını söylemektedirler. Bununla birlikte bu dönemde ortaya çıkan sıkıntı ve sorunlar, çocuğun daha önceki dönemlerinde baş gösteren sorun ve çatışmaların çözümsüz bırakıldığını göstermektedir. Psikanalizciler bireyde, çocukluktan yetişkinliğe kadar geçirilen dönemlerde ortaya çıkan gelişim sorunlarının tüm yaşamı etkilediğini söylemişlerdir. Örnek gösterecek olursak Erikson'da bu görüştedir. Erikson'un gelişim basamaklarından örtülü dönem olarak adlandırdığı basamağın özel tehlikesi aşağılık ve yetersizlik duygusunun ortaya çıkmasıdır.⁴¹

1.4. PSİKO-SOSYAL GELİŞİM

Sosyal (toplumsal) gelişme; bireyin toplumsal bir varlık olduğu için sosyal bir uyarıcıya özellikle içinde bulunduğu grubun baskı ve zorluklarına karşı duyarlı olması, etrafındaki grup ya da insanlarla geçinebilmesi, onların ortamına uyum sağlayabilmesidir.⁴² Psiko ve sosyal kelimelerinden oluşan psiko-sosyal kelimesi, insan gelişiminde biyolojik etmenlerin etkisinin olduğu kadar insanın içinde bulunduğu sosyal

⁴⁰ Belka Özdoğan, "Orta Çocukluk(6-12 Yaşlar) Döneminde Cinsel Gelişim", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 16, sy.2, (1983), 331.

⁴¹ M. Deutsch ve R.M. Krauss, "Psikoseksüel Gelişim Evreleri", Çev.: Bekir Onur, *Ankara üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 19, sy.1 (1986): 233.

⁴² Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001), 46.

çevreninde etkili olduğunu göstermektedir. Çocuğun doğumundan itibaren annesi ile kurmuş olduğu bağ ve ilişki zamanla güçlenecek ve büyümeyle birlikte sosyal çevresi de genişlemeye devam edecektir. Okul çağı çocuğun sosyal çevresi ile etkin iletişim içerisinde olduğu bir dönemdir.

Son çocukluk döneminde çocuklar büyük olay, kitaplar, çarpım tabloları, elişleri, mikroskoplar, haritalar, filmler, ses kayıt cihazları gibi toplumlarının teknolojiyle karşılaştıkları okula başlarlar.⁴³ Okul, çocuğun yaşamında onun gelişiminde önemli sosyal ortamlardan biridir. Çocuğun okula başlaması yani yeni bir sosyal ortama giriş yapması, toplumdaki varlığını ispatlamaya çalışması ve orada yer edinme çabalarıyla çocuk artık dış dünyaya açılımını yapmış bulunmaktadır. Toplumsal bir kurum olarak okul, çocuğun sosyalleşmesi için büyük bir önem arz etmektedir. Okula yeni başlayan çocuk, çevresinin kültürel anlamda ona sunduğu birçok isteği de karşılamaya talip olmuştur. Tanıdık tanımadık insanlardan oluşan bir arkadaş çevresinin yanında çocuğun tanımadığı bu yeni ortamdaki yeni insanlara güven duygusu beslemesi, kurumun koymuş olduğu kurallar ve ayriyeten öğretmenin sınıftaki düzenine uyum, kalabalık ortamın debdebesi gibi durumlar, çocuğun bu yeni ortama alışmasını da etkileyecektir.

Çocuk okula başladığı yıllarda okuma, yazma ve fiziksel becerilerin yanında toplum tarafından kabul görmüş becerileri de öğrenir. Bunlar yardımlaşma, sorumlulukları paylaşma gibi sosyal ilişkilerle ilgili becerilerdir. Yukarıda sayılan becerilerde başarı elde etme çocukta yeterlilik duygusunu geliştirirken başarısız olması ise ondan değersizlik duygusuna yol açacaktır.⁴⁴

Okul çağına karşılık gelen bu dönemde çocuk oyun oynamaya karşı duymuş olduğu isteği kaybetmiş, yaşlılarıyla sosyal ilişkilerini geliştirmek ile beraber yeni şeyler öğrenmenin ve üretebilmenin, başarılı olmanın hazzını yaşamaya başlamıştır. Çocuk bu evrede yaptığı işlerde sosyal çevresi tarafından beğenilmek, takdir edilmek ister. Toplumsal açıdan önem arz eden iş bölümünü öğrenir, arkadaşlarıyla ortak sorumlulukları paylaşma ve iş bölümü yapma konusunda becerilerinin gelişmiş olduğu bir evrededir. Yapmış olduğu becerilerde başarılı oldukça çocuğun kendine olan güveni de artacaktır.⁴⁵ Tüm bunların ilk tecrübe ve duygusu bu evrede gelişecektir.

⁴³ Patricia H. Miller, *Gelişim Psikolojisi Kuramları*, çev: Z. Gültekin, (Ankara: İmge Kitabevi, 2008), 215.

⁴⁴ Rita L. Atkinson vd., *Psikolojiye Giriş*, çev: Y. Alogan (Ankara: Arkadaş Yayınları, 1999), 108.

⁴⁵ Münire Erden ve Yasemin Akman, *Gelişim ve Öğrenme*, (Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2004), 92.

Son çocukluk döneminde çocuklar; Erik Erikson'un psiko-sosyal gelişim dönemlerinde 'başarıya karşı aşağılık duygusu' basamağında yer almaktadır.(Bu dönem klasik psikanalizciler tarafından örtülü dönem olarak adlandırılmıştır.) Bu dönemde çocuğun karşılaşılabileceği tehlikelerden birisi de yetersizlik hissi ve aşağılık duygusudur. Çocuk bu dönemde okul hayatına ve araç gereçlerinin kullanımına adapte olamaz ve bu konuda çaba göstermeyi bırakırsa tüm bunları benimsemeyebilir. Bu durumda çocuk, gerek eğitim öğretim hayatında var olan materyallerin kullanımı gerekse kendi vücut organlarının ve zihinsel yetilerinin kullanımı konusunda beceriksizlik hissine kapılacaktır. Böyle bir durumda çocuğun yetersizlik hissi yaşamaması, başkalarına bağımlı olmaması ve çekingenlik özelliği taşımaması adına toplumda geçerli teknoloji hakkında bilgisinin olması ve geçerli rollerin çocuk için anlam taşıması gerekir. Bütün bunlar sağlanırken çocuğun zihninde bunlara anlam kazandırılması da son derece önemlidir.⁴⁶

Son çocukluk döneminde çocuğun arkadaşları, öğretmeni ve özellikle annesi ile kuracağı yakın ilişkiler onun diğer sosyal ilişkilerini de olumlu yönde etkileyecektir. Çocuk önceki dönemlere ait benmerkezci düşünceden uzaklaşmıştır. Anne babasının varlığı, onların yakınında olması çocuğun kendini güçlü hissetmesini sağlar. Çocuğun tüm bu çabalarının çoğunluğu amaçsız görünse de uğraşları, kendi mantık yapısına göre sosyal çevresi ile uyumu yakalamak ve ilişkilerin olgunlaşmasını sağlamak amacıyla.⁴⁷

6-12 yaş çocuğun okula başladığı dönemi içermesi sebebiyle okul çağı dönemi olarak adlandırılır. Okul çağındaki çocuk, ilk başlarda başarı konusunda kendini yeterli hisseder ancak okul ortamında ders başarısı, arkadaş edinme, öğretmeni tarafından sevilme ya da sosyal etkinlikler ve oyunlarda kazanma isteğinden ötürü diğer arkadaşlarıyla rekabete girer. Okul ortamındaki rekabetin etkisi ile beceri ve yeteneklerini sorgulayıp kendi yaşlılarıyla kıyaslama yapar.⁴⁸

Çocuğun okul yaşantısıyla birlikte sosyal çevresi de genişlemiş, artık ev dışında diğer sosyal kurumlarda çocuğun gelişiminde etkin olmaya başlamıştır. Okuldaki yaşantısı ve eylemleri çocuğun özgüven edinmesi veya aşağılık duygusu geliştirmesi hususunda oluşturulacak dengeye önemli katkıda bulunacaktır. I.Q seviyesi normalin

⁴⁶ Orhan Öztürk, *Ruh Sağlığı ve Bozuklukları* (Ankara: Nobel Tıp Kitapevleri, 2002),102.

⁴⁷ Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001), 118.

⁴⁸ Şaban Karaköse, *Etkili Din Öğretimi*, (İstanbul: Türkiye İlahiyat Tedrisatına Yardım Eden Dernekler Federasyonu, 2010), 33.

altındaki bir çocuğun, beceriklilik duygusu anne-babası tarafından ödüllendirilir ve bu konuda desteklenirse çocuğun okul yaşantısı travmatik olacaktır. Çünkü bu durumdaki çocuk özel alt sınıflar için “çok zeki” ama ortalama zekâdaki çocuklarla yarışması içinse “çok yavaş”tır. Yani çocuğun akademik çalışmaları aşağılık duygusunu pekiştirecek ve sürekli başarısızlık duygusu yaşayacaktır. Ancak bunun yanında evde başarısı, becerisi aşağılanan, küçümsenen çocuğun çalışmaları anlayışlı ve kararlı bir öğretmenin çalışma ve çabalarıyla yeniden canlılık kazanabilir. Bu da göstermektedir ki çocuğun aşağılık veya başarı duygusu geliştirmesi yalnızca ana-babanın tekelinde değildir, diğer yetişkinlerin davranışları da bu konuda etkilidir.⁴⁹

Çocuğun başarılı olmayı istemesi ve bu konuda doyum sağlayabilmesi için onlara yetenekleri doğrultusunda yapabilecekleri beceriler verilmelidir. Aksine çocuk yeteneğini aşan yapamayacağı becerilerle karşılaştığında başarısızlığın yanında yetersizlik duygusuna sahip olacak bu da çocuğun başarısız olarak değerlendirilmesine sebep olacaktır. Bu nedenle çocuğa yapabileceği sorumluluklar yükleyerek onun başarılı olmasını sağlamak en doğrusudur.⁵⁰

Bu dönemde çocuk, okulda yaparak, yaşayarak, ailesi tarafından ödüllendirilerek çalışma, başarılı olma duygusunu kazanacak veya başarılarının görmezden gelinmesi, takdir edilmemesi, ödüllendirilmemesi, engellenmesi sonucu bu duyguyu kazanamayacaktır. Erikson bu dönemde çocuğun öğrenme konusunda çok istekli olduğunu ve çabucak öğrenebildiğini ifade etmiştir. Çocuğun yaşamında çalışkan bir birey olmasını ya da çalışkan olma konusunda geliştirdiği tutumları bu dönemde oluşturduğunu söylemektedir.⁵¹ Bu dönemde çocuğun dini açıdan gelişim gösterdiği de görülmektedir.

⁴⁹ David Elkind, “Erik Erikson: İnsanda Gelişimin Sekiz Evresi”, Çev.: Ali Dönmez, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 12, sy.1 (1992): 34.

⁵⁰ İbrahim Gürses ve M. Akif Kılavuz, “Erikson’un Psiko-Sosyal Gelişim Dönemleri Teorisi Açısından Kuşaklararası Din Eğitimi ve İletişiminin Önemi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20, sy. 2 (2011): 157.

⁵¹ Emel Arslan ve Ramazan Arı, “Erikson’un Psikososyal Gelişim Dönemleri Ölçeğinin Türkçeye Uyarlama, Güvenilirlik ve Geçerlilik çalışması”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 19 (2008): 55.

1.5. AHLAKİ GELİŞİM

“Ahlak gelişimi; çocukların belirli davranışları ‘doğru’ ya da ‘yanlış’ olarak değerlendirmelerine rehberlik eden ve kendi eylemlerini yönetmelerini sağlayan ilkeleri kazanma sürecidir.”⁵²

Düşüncede meydana gelen farklılıklardan dolayı her düşünce sisteminin kendine göre bir ahlak tanımı olmuştur. Genel olarak tanımına bakacak olursak “ahlak; insanın bir amaca yönelik olarak kendi arzusu ile iyi davranışlarda bulunup kötülükten uzak olmasıdır. Yine ahlak; bir toplumda insanların uymak zorunda oldukları davranış kurallarıdır.”⁵³

“Ahlâk; genel anlamda, mutlak olarak iyi olduğu düşünülen ya da belli bir yaşam anlayışından kaynaklanan davranış kuralları bütünü; bir kimsenin iyi niteliklerini ya da kişiliğini ifade eden tutum ve davranışlar bütünü, huy”⁵⁴ olarak adlandırılır.

“Ahlak; insanın toplum içindeki her türlü davranışlarını ve onlarla olan ilişkilerini düzenlemek maksadıyla ortaya konulan ilkelerin, kuralların tamamıdır.”⁵⁵

Toplumda bulunan bütün bireylerin huzurlu, mutlu, barış ve güvenlik içinde yaşamaları ahlaki anlamda gelişmişliklerine bağlıdır. Toplumda barış ve huzurun hüküm sürmesi için insanların ahlaklı olmaları gereklidir. Ahlaki özelliklerin kazanılması diğer gelişim özellikleriyle beraber gelişir. Kalıtım, çevre, aile, eğitim, din gibi unsurlar ahlak gelişimi üzerinde etkilidir. Ahlak duygusu, insanın doğuştan sahip olduğu bir özellik olmayıp çocuğun sosyal hayatında, sosyal çevre tarafından etki-tepki yoluyla aşılana bir duygudur. Çocuk davranışlarını sosyal çevre tarafından aldığı eleştiriler, etki-tepkilerle şekillendirir. Bunun sonucunda çocukta ahlaki davranış veya ahlaki kural diyebileceğimiz bir normlar sistemi oluşur. Çocuktaki ahlaki gelişim aile ya da yakın çevredeki sorumluluk sahibi kişileri örnek alması ve onları taklit etmesiyle başlar. Çocuktaki olumlu davranışların yakınları tarafından takdir edilmesi ve desteklenmesiyle de gelişir.

Çocuğun sahip olduğu ahlaki yapı, doğuştan elde edilmiş değildir. Zamanla gelişip olgunlaşmaya dayalı ahlaki bir yetenek bulunmaktadır. Ahlaki gelişim araştırmacılarının da çalışmalarında bahsedildiği gibi ailesi, sosyal çevresi ya da diğer dışsal güçler tarafından engellenmediği müddetçe çocuk evrensel ahlak kurallarını

⁵² Bekir Onur, *Gelişim Psikolojisi*, (Ankara: İmge Kitabevi, 2004), 172.

⁵³ Mehmet Zeki Aydın, *Ailede Ahlak Eğitimi*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 15.

⁵⁴ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), “Ahlak”, 17.

⁵⁵ Hüsameddin Erdem, *Ahlak Felsefesi*, (Konya: Hü-er Yayınları, 2009), 15.

benimseme noktasına kadar ulaşabilir. Çocukta ahlak, kalıtım yoluyla sahip olunan bir şey olmayıp bireyin sosyal çevresi ve kişinin ruhsal yapısının etkin etkileşimi ile gelişme gösterir.⁵⁶

Hangi gelişim döneminde olursa olsun eğitimin temel yaklaşım noktası sevgi olmalıdır. Sevgiden yoksun bir eğitim anlayışı amacına ulaşamaz. Çocuğun korkularından arınması ve güven duygusunun ortaya çıkması ona verilen katıksız bir sevginin ürünüdür. Anne-babadan sevgi gören ve böyle bir ortamda büyüyen çocukta özgüven duygusu da gelişmiş olacağı için çocukta iyi-kötü kavramı da gelişmiş olacaktır. Böyle bir ortamda yetişen çocuğun zihin dünyasındaki temel tercihi de iyiden yana olacaktır.

Çocuğun diğer gelişim dönemlerine paralel gelişen ahlaki gelişim döneminde geçirmiş olduğu aşamalar vardır. Çocukta doğru-yanlış anlayışı zamanla gelişecektir. Bir davranışın ahlaki olup olmaması kişiye göre ya da bir toplumun değer yargılarına göre de değişebilir. Ahlaki davranış konusunda mutlak iyi veya mutlak kötünün ne olduğu konusunda müşterek bir görüş birliğinin olmadığını savunanların yanında ahlaki değerlerin herkes tarafından kabul edilmesi gereken değişmez kurallar olduğunu savunanlar da olagelmıştır. Sahip olunan dini inanç, tavır-tutum ya da değerlerin değişmeye karşı direnci yanında kişinin geçirmiş olduğu farklı yaşantılar bu tutumda değişikliğe neden olabilir.

Birçok psikolog veya eğitimci, araştırmacı ahlaki kuramsal açıdan incelemiştir. Ahlaki gelişim ile ilgili geliştirmiş oldukları yaklaşım ya da kuramlardan bazıları şunlardır:

1. Psikanalitik yaklaşım,
2. Bilişsel yaklaşım,
3. Kohlberg'in ahlaki gelişim kuramı

1.5.1. Psikanalitik Yaklaşım

Freud ahlaki gelişim ve kişilik gelişiminin paralel bir gelişme gösterdiğini öne sürmüştü ve ahlak gelişiminin belirli dönemlerde oluştuğunu söylemiştir. Freud bu dönemleri;

- Oral Dönem
- Anal Dönem

⁵⁶ Hayati Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*, (İstanbul: Dem Yayınları, 2009), 11.

- Fallik Dönem
- Gizil Dönem
- Ergenlik dönemi diye beş bölüme ayırmıştır.

Konumuz son çocukluk dönemini kapsamaktadır ve bu dönemde Freud'un oluşturduğu kuramın gizil dönem basamağına denk gelmektedir. 6-12 yaşı esas alan bu dönemde çocuk dış dünya ile barışmaya ve onu tanımaya başlar. Kurmuş olduğu arkadaşlıklar hayatında büyük yer edinir. İlgisi ve becerileri gelişmeye başlamıştır. Çocuğun hayatında arkadaşlarıyla olduğu kadar anne-baba, yakın çevre ve öğretmenleriyle de ilişkileri gelişmiş durumdadır. Bu gelişim basamağı çocuğun yaşamında ve zihninde takdir edilme ve beğenilmeyi bir ihtiyaç haline getirecektir. Çocuğun sosyal çevresi tarafından görmüş olduğu ilgi ve takdir sosyal hayattaki ilişkileri daha da iyileştirirken gelişimini ve olgunlaşmasını da olumlu yönde etkileyecektir.

Bu dönemi başarılı bir şekilde tamamlayan çocukta vicdan ve ahlaki gelişimde paralel olarak ilerleme gösterecektir. Freud'a göre çocukta kişilik gelişimi ve ahlaki gelişim birbirini tetikleyen id, ego ve süperego denilen üç ana unsurdan oluşmaktadır. Freud çocukta ahlaki gelişimin oluşumunda duyguların etkin rolünün olduğunu dile getirmiştir. Ailesinden taklit yoluyla veya özdeşim kurarak öğrenmiş olduğu birtakım kurallar çocukta süper egonun oluşumuna zemin hazırlayacaktır.

Süperego çocuğun Oidipus karmaşasını çözmesiyle oluşmaktaydı. Kurama göre çocuk kendini karşı cinsten olan ebeveyni ile özdeşleştirir ve o ebeveynin davranış kurallarını benimser. Altta pusuya yatmış olan id ise tüm arzuların ve içgüdülerin kaynağıdır ve bilinç dışının enerjisini sağlar. İd bastırılmış malzemeyi de barındırır ama içerdiği her şey bastırılmış değildir. İd ile süperego arasında, gerçekliğin yöneticisi olan ego bulunur. İd arzularını belirtir. Ego, idi nasıl memnun edebileceğini bulmaya çalışır, fakat uygulayabileceği seçenekler süperego tarafından kısıtlandırılır. Eşzamanlı olarak ego, idi dünyanın sınırlamalarını kabul etmesi için kandırmaya ve süperegoyu da idin isteklerine razı olması için ikna etmeye çalışır. Freud bu durumu toplumsal terimlerle şöyle ifade etmiştir: "id oldukça ahlak dışıdır, ego ahlaki olmaya çalışır, süperego aşırı ahlaklı ve zalim olabilir."⁵⁷

⁵⁷ Margaret Muckenhaupt, *Sigmund Freud: Bilinçdışının Kâşifi*, çev: F. Akatlı, (Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 2004), 140.

1.5.2. Bilişsel Yaklaşım

Jean Piaget'nin geliştirmiş olduğu bilişsel gelişim kuramı ahlaki gelişim konusunda genel kitle tarafından en çok kabul gören kuramlardan birisidir.

Piaget'nin kuramına göre ahlaki gelişim üç ana evreden oluşmaktadır. Piaget'nin 'ahlak öncesi dönem' dediği evre 0-5 yaş arasını kapsar. Bu dönemde çocuk etrafındaki kişilere bağımlıdır. Piaget bu dönemi "boyun eğme ve otorite ahlaki"⁵⁸ olarak nitelirmektedir. Ve onun ahlaki dünyasını oluşturan da kişisel ihtiyaçlarıdır.

Piaget'nin belirtmiş olduğu diğer evre "heteronom dönem" yani ahlaki açıdan özerk olmayan dönemdir ve bu dönem 6-12 yaş arasını kapsar.

Piaget'ye göre bu dönemde çocuğun, iyi veya kötü yargısına ulaşması için o davranışın sebebi değil sonucu ilgilendirmektedir. Davranış sonucunda almış oldukları ödül, o davranışı iyi, almış oldukları ceza ise kötü olarak algılamalarına sebebiyet verir. Kural koyucu anne- babadır. Çocuğa mevcut kurallara uyan konumundadır. Piaget'ye göre 'heteronom' denilen bu ahlak tek yanlıdır ve otorite konumundaki kişiler tarafından aktarılır. Bir tür baskı ahlaki olan bu evre kural koyucuların arzusunu hiç sorgulamadan gerçekleştirmeyi gerekli kılarken sonucundaki ödül ve ceza çocuğun o davranışı yerine getirmedeki motivasyonunu da artırır.⁵⁹

Piaget'nin üçüncü evresi ise somut işlem döneminin daha sonraki aşamasındaki özerk (otonom) ahlak denilen evredir. Bu dönemde ahlak, çocuklar için mutlak bir tanımlamadan çıkmıştır. Herhangi bir eylemin sonucunun doğru ya da yanlışlığı konusunda eylemin yapılış amacı, içinde bulunan durumun şartları ya da kişisel etkenler göz önünde bulundurulur. Birey için kesin kurallar artık yoktur. Kuralları meydana getiren bireylerin anlaşmasıdır ve bu yine anlaşma ile değişime uğrayabilir. Önceki dönemlerdeki ortak ceza kavramı kalkmış yerini suça uygun ceza yani adalet duygusu almıştır. Çocuğun vicdanında adalet duygusunun ağır bastığı bir dönemdir. Çocuk benmerkezcilikten uzaklaştıkça etrafındaki bireylerin hakları konusunda farkındalık edinecektir.⁶⁰

⁵⁸ Richard I. Evans, *Jean Piaget: İnsan ve Fikirleri*, çev: Ş. Çiftçioğlu, (Ankara, Doruk Yayıncılık,1999), 90.

⁵⁹ Bonnidell Clouse, "Ergenlerde Ahlak Gelişimi ve Cinsellik", Çev.: Turgay Gündüz, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9, sy.1 (2000): 716.

⁶⁰ Mary J. Gander, Harry W. Gandiner, *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, çev: B. Onur, (Ankara: İmge Kitabevi, 2004), 357-358.

1.5.3. Kohlberg'in Ahlaki Gelişim Yaklaşımı

Lawrence Kohlberg'in geliştirmiş olduğu ahlaki gelişim kuramında Piaget'nin zihinsel ve ahlaki gelişim evrelerini model olarak ahlaki gelişimle ilgili yeni bir teori geliştirmiştir. Geliştirmiş olduğu bu teoriyi adalet kavramı üzerine temellendirmiştir. Kohlberg teorinin geliştirilmesi hususunda, evrensel dinleri de esas almış, Hz Musa'ya dayanan "çalmayacaksın", "öldürmeyeceksin" gibi mülkle ilgili hayati iki temel prensibi ilke edinmiştir. Bu temel kuralların İslamiyet'te de kabul görmesi bu teorinin geçerliliğinin Müslümanlar tarafından benimsenmesini kolaylaştırmıştır. Kohlberg ahlaki gelişim kuramını üç düzey içinde ele almıştır. Her bir düzey kendi içinde iki evreden oluşur.⁶¹

1.5.3.1. Gelenek Öncesi Düzey (ilk çocukluk)

Bu düzey ceza ve itaat yönelimi, faydacı görelilik yönelimi olmak üzere iki alt evreden oluşur. Ceza ve itaat yöneliminde çocuk davranışlarının yanlış ya da doğruluğuna bakmaz. Çocuğun doğru- yanlış algısını davranışın sonucunda verilen mükâfat-ceza kavramı belirler. Davranış yanlış bile olsa eğer onaylanmış ve ödüllendirilmiş ise çocuk için o davranış doğrudur.⁶² Faydacı görelilik yöneliminde ise doğruyu ya da iyiyi çocuğun ihtiyacı belirler. Aynı zamanda bu dönemde yapılan her şey de karşılıklıdır. Aynı ceza ve itaat yöneliminde olduğu gibi davranışların doğru mu yanlış mı olduğu neticeye bağlıdır.

1.5.3.2. Geleneksel Düzey (Son çocukluk-İlk Ergenlik)

Bu düzeyde de kişiler arası uyum veya "iyi çocuk", "iyi kız" yönelimi ve hukuk ve düzen yönelimi olmak üzere iki evre bulunmaktadır.

Daha önceki düzeyde bencil bir bakış açısına sahip olan çocuk kendi bakış açısı ve görüşü kadar ailesi, sosyal çevresi tarafından kendisinden beklenen davranışları da değerli görür, önemser. Bu dönemde bir gruba ait olma, değer verme isteklerini yerine getirme eğilimi mevcuttur. Gerçek sosyalleşme adına gerekli adımların atıldığı bir

⁶¹ Faruk Karaca, *Dini Gelişim Teorileri*, (İstanbul, Dem Yayınları, 2007), 74-76.

⁶² Faruk Karaca, *Dini Gelişim Teorileri*, (İstanbul, Dem Yayınları, 2007), 76.

dönemdir. Bu dönemde çocukta kendini başkalarının yerine koyma (empati) ve rol alma yetenekleri gelişmiştir.⁶³

Kişiler arası uyum eğiliminde çocuk akranlarıyla işbirliği içerisinde. Çocuk içtenlikle iyi davranışlarda bulunur yani yapılan iyilikler cezadan korkulduğu için değil başkalarını mutlu etmek adına yapılır.

Kohlberg'in bu evresinde iyi olmak; başkaları tarafından onaylanmak, başkalarına yardım etmek, onları memnun etmek olarak algılanmıştır. Bu evrede çocuk davranışın sonucuna göre değil o davranışı gerçekleştirmedeki niyete göre yargı yürütür. Aynı zamanda başkaları tarafından sevilmemekten ve onaylanmamaktan kaçınır. Bir önceki dönemdeki (ikinci dönem) saf eşitçilik anlayışının yerini adalet kavramının aldığı görülür. Bu evre niyetin ön planda tutulduğu, insanlar arası iletişimde uyum ve başkalarının mutluluğunun esas alındığı bir evredir.⁶⁴

Hukuk ve düzen eğiliminde çocuk toplumda bulunan kanun ve yasalara son derece bağlıdır. Artık arkadaş çevresinin koymuş olduğu kurallar değil toplumsal kurallar geçerlidir. Adalet herkese aynı şekilde işlemelidir.

1.5.3.3. Gelenek Sonrası Düzey(Son Ergenlik+)

Sosyal kontrat yönelimi ve üniversal etik prensipler yönelimi olmak üzere iki alt evreden oluşur. Toplumda bulunan genel ahlak kuralları ve evrensel değerler benimsenmiştir.

Bu aşamada bulunan bireyler (5. ve 6. Aşama) önceki aşamalardan geçmiş gelişme kaydetmiş ve daha önce ailesi ve ait olduğu sosyal grup tarafından konulan kurallarında ötesini görebilme kabiliyetine ulaşmıştır. Evrensel kararları alma aynı zamanda uygulama konusunda beceri kazanmıştır. Bu dönemde birey yasaların, yapılan düzenlemelerin tamamının insan için yapıldığını anlama boyutuna gelmiştir. Altıncı dönemde birey var olan evrensel, etik ilkelere bağlı bulunduğu toplum ya da bunu etkileyen sosyal bir etmene bakılmaksızın kendi isteğiyle zorunlu bir bağlılık oluşturmuştur. Gelenek sonrası düzeyde birey doğru ve yanlış yargılar daha önceki dört dönemden farklı olarak evrensel bir ahlak ilkesini kazanma alanında ilerler, bütünleşmiş

⁶³ Hacı Yusuf Acuner, "14-18 Yaş Arası Gençlerde Ahlaki Yargı Gelişimi ve Ahlak Eğitimi" (Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2004), 41.

⁶⁴ Derek Wright ve Mary Croxe, "Ahlak Yargısının Gelişimi", Çev.: Demet Öngen, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi* 22, sy. 1 (1989): 303.

değerler kümesini benimser. O, artık kendi kendini yöneten sosyal açıdan duyarlı ve sorumlu bir kişi olma yönünde ilerleme kaydeder.⁶⁵



⁶⁵ Bonnidell Clouse, "Ergenlerde Ahlak Gelişimi ve Cinsellik", Çev.: Turgay Gündüz, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9, sy.1 (2000): 717-718.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOCUKLARDA ALLAH TASAVVURU

2.1. TASAVVUR VE DİNİ TASAVVUR

Sözlük anlamı zihinde canlandırma, zihinde göz önüne getirme, hayal etme gibi anlamlara gelen tasavvur kavramı, “zihinde olayları, olguları ve nesnelere temsil eden, sembolleştiren veya olayların yerini alan kavram, imaj veya düşünce, olaylara ilişkin bellek izleri”⁶⁶, “zihinde önceden oluşan, idrak edilmiş olan şeylerin (obje, olay, kavram vs.) tekrar zihinde canlandırılması, yeniden anlam kazanması”⁶⁷, duygusal dürtüler veya herhangi bir ruhsal güçle, hiç yaşanılmayan veya önceden yaşanan bir olay ya da fiilin veyahut görülen bir objenin gerçek hayatta görüntülenmeksizin zihinde canlandırılması⁶⁸ şeklinde tanımlanmaktadır. Düşünceye bir geçiş olarak kabul edilen tasavvurun birçok çeşidi olduğu söylenebilir. Hatta ne kadar anlama yeteneği, kavrayış varsa o kadar da imaj türü vardır denilebilir.

Dini tasavvur ise kişinin sahip olduğu Allah, melek, cennet, cehennem, peygamber, şeytan gibi dini kavram ve olayların ve dini objelerin zihinde canlandırılmasıdır. İnsanoğlu doğumundan itibaren zekâ gelişimlerine, hayatta edinmiş olduğu bilgi ve tecrübelerine göre birçok dini kavramı zihninde canlandırır. Bunların başında da Allah tasavvuru gelir. Zihinde canlandırma işlemi bağlı bulunulan kültüre ve dini inanışa göre de değişiklik gösterir. Sahip olunan dini inanış tasavvur üzerinde büyük bir etkiye sahiptir.⁶⁹

⁶⁶ Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, (Ankara: Bilim ve Sanat, 2000) 741.

⁶⁷ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2012), 97.

⁶⁸ Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2012), 109.

⁶⁹ Peker, *a.g.e.*, 97.

2.2. ALLAH KAVRAMI VE ALLAH TASAVVURU

Allah tasavvurunun daha anlaşılır bir hale gelebilmesi, zihin yapımızda anlam kazanabilmesi için konumuza düşünme ve dini düşünme kavramları hakkında bilgi verilerek başlanmıştır.

Düşünmenin tanımı Hayati Hökeleli tarafından üç temel fikir etrafında yapılmıştır. Ona göre;

- Düşünme, zihinde içsel bir şekilde oluşan, bilişsel bir süreçtir.
- Düşünme, bilişsel sistemde bilgi yönlendirmesini içerir. Bir konu üzerinde düşünürken, geçmişteki anılar o andaki bilgiyle birleşerek, kişinin ortamla ilgili bilgisini değiştirir.
- Düşünme yönlendirilir veya bir sorun çözen ya da bir çözüme ulaşmaya yöneltilmiş bir davranışla sonuçlandırılır.⁷⁰

Dini düşünme ise içerisinde dini konu edinen her türlü düşünme anlamına gelir. “Çocuk ruhu geliştikçe dinle zihni ilişki kurmaktadır. O kendi varlığına, hayatına, problemlerine, istek ve eğilimlerine yeri geldikçe dini görüşü de katarak kendine özgü bir yön vermeye çalışmaktadır.”⁷¹ İnsanı diğer varlıklardan ayıran, ayrıcalıklı kılan onun düşünebilen bir varlık olmasıdır. İnsanın hayalleri, planları, yaşamı boyunca sürdürmüş olduğu kurguları düşünme yoluyla gerçekleşir. İnsanoğlu birbiriyle iletişimi düşünme yoluyla sağlar, uzlaşamadıkları konuları da bu yolla çözüme kavuşturur. Yani düşünce zihnimizin en karmaşık faaliyetlerinden birisi olagelmiştir.

Düşünce herhangi bir problem karşısında, o problemi çözebilme kabiliyeti olarak tanımlansa da insanlar herhangi bir problem olmadığı zamanlarda da düşünme faaliyeti içerisine girerler. Çünkü düşünme eylemi etkin olarak belirli bir durum, konu, faaliyet veya olaylara karşı gerçekleştirilebileceği gibi belirli belirsiz birçok şeyler üzerine pasif olarak da gerçekleştirilebilir.⁷² İnsan zihninde düşünme her zaman kasıtlı bir yolla gerçekleşmez. Düşünme isteme yoluyla gerçekleşebildiği gibi istem dışı da gerçekleşebilir. İnsan istese de istemese de düşünme eylemi kendiliğinden gerçekleşecektir. Geçmişe ait herhangi bir anı veya eşya insanı düşünmeye itebilir.

⁷⁰ Hayati Hökeleli, *Psikolojiye Giriş* (Bursa, Düşünce Kitabevi Yayınları, 2011), 144.

⁷¹ Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2012), 143.

⁷² Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2012), 92.

D.H. Russel'e göre düşünme dört temel bileşenden oluşmaktadır. Bunlardan ilki düşüncenin materyalleri/maddeleridir. Bunlar algı tarafından seçilen, bellekte veya tasavvurlarda depolanan, düşünce kategorileri olarak kavramlara dönüştürülen, dış dünya hakkındaki duyumlardır. Russel ikinci temel bileşen olarak düşüncenin etmenlerini ele almıştır. Bunlar hisler, ihtiyaçlar, tutumlar ve önceden kazanılmış düşünme alışkanlıklarıdır. Üçüncü bileşen ise düşünme süreçleridir. Bu süreçler seçme, eleme, araştırma, problem çözme, tümevarımsal düşünme gibi eylem modelleridir. Dördüncü ve sonuncu bileşen ise alışkanlık halini almış düşünme becerileridir.⁷³

Russel'e göre düşünme duyum, algılama ve kavram geliştirmeden oluşmaktadır. Düşünmenin dine uygulanmasında yine bu aynı silsilenin devam ettiği görülmektedir. Russel'e göre çocuk için ilk yıllarda din ile hayat iç içedir. Çocuk ilk duyu tecrübesinde insan ve eşyayı bir olarak kabul ettiği bir dünya edinir. Yaşam tecrübeleri sonucunda algıladığı birçok kavram vardır ve bu kavramları dili kullanmadan önce hayalinde canlandırırken dili kullanmaya başlaması ile birlikte kelimelerle sözselsel olarak ifade eder. Dini düşünce ise çocuğun daha önceden edinmiş olduğu yaşamsal tecrübeleri, algıları, kavramları yorumlaması ve onda yaratıcılığıyla hayranlık uyandıranın onun için kutsal olanın doğasına genellemesidir.⁷⁴

İnsanoğlu sadece et ve kemikten oluşan bir canlı değildir. Onu tamamlayan öz, ruhtur. Din psikolojisi, insanın dini hayatını ve onun ruhsal yönünü araştıran disiplindir. Hayatının devamı için maddi ihtiyaçlara gereksinim duyan insanın manevi ihtiyaçları da mevcuttur. Sevme, sevilme, saygı duyma, saygı duyulma, inanma gibi ihtiyaçlar manevi ihtiyaçlardır. İnsanın manevi ihtiyaçlarının başında ise inanma ihtiyacı gelir. Çocukta bulunan bu inanma ihtiyacı neticesinde yaratıcısını düşünme, onu zihninde canlandırma yani Allah'ı tasavvur eğilimi ortaya çıkar. İnsan doğumundan sonra idrak kabiliyetinin gelişimi ile birlikte sorgulama ihtiyacı duyar. "Ben nereden geldim?", "Beni oluşturan, var eden varlık kim?", "Var olma amacım ne?" gibi sorular onun kendine ve evrene sormuş olduğu temel soruların başında gelir. Bu sorular aynı zamanda inanma ihtiyacının göstergesidir. Yeryüzüne gelen her insan bu sorgulamaları yapmış kısacası inanmaya ihtiyaç duymuştur. Çünkü inanmak fitri bir ihtiyaçtır.

Tanrı: "Metafiziksel düşüncede, vahiy, otorite ya da inanç temeli üzerinde var olduğu kabul edilen, varlık ve değerlerin kaynağı olan mutlak, zorunlu, yüce varlık;

⁷³ Ronald Goldman, "Düşünme ve Dine Tatbiki" Çev.: Süleyman Akyürek, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 11, (2001): 419-423.

⁷⁴ Goldman, *a.g.m.*, 419-423.

doğanın üstünde ve ötesinde olan, doğanın ve insan yaşamının çeşitli boyut ya da görüntülerini yöneten yüce varlık”⁷⁵, “evreni ve yöneten kuralları yarattığı varsayılan ve çağdaş dinlerin çoğunun dayandığı doğaüstü, ilahi güç”⁷⁶ anlamlarına gelir.

Allah tasavvuru ise yaratıcıyı güçlü, kuvvetli bir varlık olarak düşünme ve ona farklı özellikler atfederek zihinde canlandırma olarak tanımlanabilir.

Din psikolojisi, insanın ruhsal bir canlı olmasının yanında onun ruhsal bakımdan doyuma ihtiyaç duyduğunu da ortaya koymuştur. İnsanda bulunan bu inanma ihtiyacı onu dine yöneltmiştir. İnsanoğlu yaratıldığı ilk andan itibaren bir yaratıcıya inanma ihtiyacı duymuş ve ibadet etmiştir. Ancak ilk insandan bugüne yaratıcı hakkında ortak bir tasavvur oluşturulamamıştır.⁷⁷

İnsan dünyaya geldikten kısa bir süre sonra kendini tanımaya, çevresinde olup bitenleri zihinsel işleme tabi tutmaya ve bunlara bir anlam yüklemeye başlar. İçerisinde bulunduğu sosyal ortam ona yeni kavram ve kelimeler sunar. Çocuk, öğrenmiş olduğu bu kavram ve kelimelerin hakkında bilgi sahibi olmak istediği için onların iç yüzünü öğrenmeye çalışır ve sorular sorar. Çocuk beş, altı yaşlarından itibaren zekâsı geliştikçe bu öğrenmeye yönelik sorgulamalar, merak ettiği konular arasında Allah, melek, peygamber, şeytan gibi dini özellik taşıyan kavramlar da yer tutar. Burada diyebiliriz ki; “Çocuk ruhu geliştikçe dinle zihni ilişki kurmaktadır. O kendi varlığına, hayatına, problemlerine, istek ve eğilimlerine yeri geldikçe dini görüşü de katarak kendine özgü bir yön vermeye çalışmaktadır.”⁷⁸

Çocuklar çok küçük yaşlardan itibaren dini kavramlarla karşılaşmaktadır. Ailesinde, sosyal çevresinde sahip olunan dini inanca ait kavramlar yaygın olarak kullanıldığı için özellikle Müslüman toplumlarda din, ister istemez çocuk için bir odak noktası haline gelmektedir. Çocuğun işitmiş olduğu dini kavramların başında ise Allah kavramı gelir. Var olan bu din duygusu ve çocuktaki inanma ihtiyacı sonucunda Allah’ı tasavvur eğilimi de ortaya çıkar. Çocuk ailesine, anne babasına, “Allah nerede?”, “Nasıl bir varlık?”, “Onun evi var mı?”, “Çocuğu var mı?” gibi sorduğu sorular çocukta oluşan Allah tasavvuruna ilişkin eğilimin sonucudur. Bu sorular aynı zamanda inanma ihtiyacının da göstergesidir.

⁷⁵ Ahmet Cevzici, *Felsefe Sözlüğü*, (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), 819.

⁷⁶ Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2009), 698.

⁷⁷ Ali Küşat, “Ergenlerde Allah Tasavvuru”, *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi*, Ed. Ünver Günay ve Celaleddin Çelik (Adana: Karahan Kitabevi, 2006), 116.

⁷⁸ Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*,(İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2012),143.

Çocukların dini konulara duymuş oldukları yoğun ilgi bilhassa Allah'ı merak konusu edinmelerinde anne-babanın veya aile büyüklerinin çocuğa doğumundan itibaren aşıladıkları dini telkinlerin etkisi olduğu kadar çocuğun yaratılıştan getirmiş olduğu inanma duygusunun da etkisi yoğundur. Aynı zamanda bulunmuş oldukları çağın karakteristik bir özelliği olan tabiatüstü güç ve varlıklara duymuş oldukları merakın da bir sonucudur.

Çocuk ilk yıllarından itibaren anne ve babanın ilgisine, şefkatine ihtiyaç duymaktadır. Sevgi, şefkat gibi duyguların gelişimi din bilincinin gelişmesinde ayrı rol oynar. Fakat çocukta bulunan başkalarının sevgisine, şefkatine ve himayesine muhtaç olma duygusunun bireyin dinsel yaşayışında önemli yeri vardır. Bu genetik bakımdan da ispatlanmış bir gerçektir. Çocuğa doğumunun ilk günlerinden itibaren kazandırılan deneylerle psikolojik bir duygu içerisinde Allah'ın himayesine sığınması öğretilmektedir.⁷⁹ Çocuğun anne ve babasına duymuş olduğu sevgi ve saygı duygusu ve yine ailesi tarafından verilen dini telkinler onda din duygusunu harekete geçirecektir. Bu sebeple “ çocuğun ilk tanrısı antropomorfik (insana benzetme) bir mahiyet taşımaktadır. Onun şuurunda yaşayan tanrı ana babasına benzeyen fakat ondan ayrı olan bununla beraber az çok yine insana benzeyen büyük ve kuvvetli bir “büyük baba”dır.”⁸⁰

Çocuk için Allah sahip olduğu her şeyin kaynağıdır. Ona annesini, babasını, kardeşlerini veren, yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olan her şeyi bahşeden varlık Allah'tır. Çocuğun isteklerine cevap veren, dua ettiğinde kabul eden, onu koruyan kollayan ebedi bir dayanaktır. Çocuk, Allah'a olan ihtiyacının her zaman farkındadır. O'na yokluk atfetmek çocuğu çıkmaza sokacağından çocuk için tanrının yokluğunu düşünmek mümkün değildir.

Çocuk Allah'ı sahip olduğu her şeyi veren ve kendisine hayatı bahşeden bir varlık olarak görür. Bundan dolayıdır ki Allahtan kötü herhangi bir şey beklemez. Çocuklar eğer bir musibetle karşılaşılırsa bunun müsebbibini de yine kendileri olarak görürler. Allah onlar için kötülüklerden uzak bir varlıktır ve istemedikleri bir durumla onları karşılaştırmayacaktır.”⁸¹

⁷⁹ W. H. Clark, “Çocukluk Dönemi Dini”, Çev.;Neda Armaner, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1,(1981): 180.

⁸⁰ Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, ty) 40.

⁸¹ Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*,(İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2012), 175.

“Tanrı kavramı kendisinde güç, her yerde hazır ve nazır olma, otorite, adalet ve iyilik kavramları gibi pek çok kavramın oluşturduğu bir açıklama olarak kullanılabilir.”⁸²

Tanrı kavramını, Tanrının mahiyeti, güç ve eylemi hakkında çocuğun yıllar boyunca geliştirmiş olduğu genellemeleri temsil eder. Temelin üzerindeki sütunlar, gelişen tanrı kavramının beslendiği ve başlangıçta büyük ölçüde işlenmiş fikirler olan, düzenli olarak daha rafine ve daha karmaşık olan süreci gösterir. “zihinsel” yönler, fiziksel dünya hakkındaki duyular ile başlar. Bu süreç boyunca algılar biçimlendirilir. İsimlendirilen farkına varılan nesnelere verilerin farklılaştırılması olur. Bu işlenmemiş algılar çocuk kendi dünyasını anlamaya çalışırken işlenmemiş kavramları ortaya çıkarır. Daha sonraki aşamalarda daha gelişmiş hayat algısı, daha ilerlemiş kavramlara götürür. Bu kavramlar, doğal dünyayı, evi, ana-babayı, okulu, öğretmenleri de kapsayan diğer yetişkinleri ve sosyalleşmenin artması ile birlikte kısmen daha açık bir kişilik kavramını içerir. Bunlar üzerine daha gelişmiş kavramlar temellendirilir. Bunlar çocukta duyuşsal düzeyde hayal edilen fakat daha sonra makulleştirilen ve nedensellik, güç, amaç ve otorite gibi kavramları içeren dini benzetmenin temelidir. Daha sonra bunu, doğüstü eylem kavramları, animistik kavramlar, güçler ve ebeveynleştirilmiş bir tanrı da birleşen ilah özellikler olarak yetişkinlerin sınırlarını takip eder”⁸³

Çocuğun biyolojik olarak gelişmeye başlaması ile birlikte sığınma ve korunma ihtiyacı da ortaya çıkar. Korunma, güven içinde hissetme, sevgi, şefkat ve ilgi görme ihtiyacı birçok insanın hissettiği temel ihtiyaçlardandır. Ve bu duygu insanın hayatının sonuna kadar az ya da çok muhakkak bulunacaktır. Anne babanın var olması, bu ihtiyaçlar nedeniyle çocukta güven duygusunun oluşmasını sağlar. Bu duygu dini yaşam alanında kendini göstererek bir yaratıcıya bağlanma ve sığınma ihtiyacını da ortaya çıkarır.”⁸⁴ Çocuk için ilk başta ailesi tarafından sağlanan güvenme duygusu zamanla Allah’a güvenme, dayanma duygusuna dönüşecektir.

Çocukların Allah tasavvurunda, Allah’ı insana benzetme eğiliminin olduğu görülür. Bunu çocuğun soyut bir Allah’ı zihninin kavrayamaması üzerine somutlaştırmak istemesi ve tasavvurunu da anlatılanlardan yola çıkarak yapmaya çalışması üzerine, etrafında en güçlü, kuvvetli, her şeyi halleden biri olarak gördüğü babasını bu imaja sokarak yaptığı görülmektedir. Batı dünyasında, Hıristiyan kültüründe yaşayan çocuklarda da bu imaja yaygın olarak rastlanır.

⁸² Ronald Goldman, “Düşünme ve Dine Tatbiki” Çev.: Süleyman Akyürek, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 11, (2001): 424.

⁸³ Goldman, *a.g.e.*,426.

⁸⁴ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 253.

Araştırmalar çocukta Allah tasavvurunun ve yaratıcı inancının oluşmasında çocuğun doğumundan itibaren en çok vakit geçirdiği anne ve babasının niteliklerinin de etkili olduğunu göstermektedir. Çocuğun anne ve babasıyla olan ilişkisinin onun yaratıcıyı anlamasında, kavramasında ve daha sonraki dini inanışında önemli etkileri olacaktır. Bu ilişki ne kadar kuvvetli ise yaratıcı ile kurulan bağda da o kadar etkilidir.⁸⁵ Çocuktaki bu oluşuma dini kültürel farklılıkların önemli katkısının olduğu da bir gerçektir. Çocuk anne babaya karşı hem sevgi hem korku duyar. Onlara duymuş olduğu bu çift taraflı duygunun, erken yaşlarda Allah'a karşı hissetmiş olduğu korku ile karışık saygı duygusuyla büyük benzerlik taşıdığı görülmektedir. Çocuk için Allah anne-babasından gücünün kuvvetinin bir modelini gördüğü ve gücü, kuvveti, kudreti her şeye tasarruf edebilen çok yüce bir varlıktır. Çocuk kendisini koruyan, kollayan varlıklar olarak nasıl anne babayı görüyorsa Allah da onun için koruyan kollayan iyiliğini isteyen bir varlıktır.”⁸⁶

Her şeyi halleden anne-babada tezahür eden Allah anlayışı çocukta zamanla değişecek, anne-babanın gücünün sınırlı olduğunu fark eden çocuk bu konuda hayal kırıklığına uğrayacak, zamanla onların güçsüzlüğünü ve hatalarını görecektir. Olumsuz gibi görünen bu durum, Allah tasavvurunun ortaya çıkmasında önemli bir etkiye sahiptir. Anne-babaya karşı çocuğun hissetmiş olduğu bu duygu aslında kusursuz, mükemmel olan bir tanrı tasavvuruna geçişin hazırlık dönemleridir denilebilir.

Çocuk için Allah vazgeçilmez, yokluğu tahayyül bile edilemez, varlığı zorunlu, mutlak yaratıcıdır. Allah onu yaratan varlıktır. Yaratılan tüm varlıkların sebebidir(yaratıcısıdır). Allah'ın varlığı kesin olmalı ki var olan her şey de ona bağlı olarak varlığını gerçekleştirebilsin.

Aşağıda çocukta dini gelişim dönemlerini gösteren dini gelişim teorilerinin bir kaçına değinilmiştir. Harms teorisi; Tanrı tasavvuru üzerinde yapılan eski araştırmalarda, çocuklara yöneltilen sabit soruların yanlış bir yöntem olduğunu fark etmeleri üzerine farklı bir yöntemle 3-18 yaş arasında değişen 5000 çocuk üzerine farklı bir araştırma yapmıştır. Araştırmada Harms, çocukların tanrının nasıl olduğu konusunda düşüncelerini, sözlü ve yazılı olarak ifade etmelerini istemiştir. Araştırmanın sonucunda üç aşama belirlemiştir. Bunlar; peri masalı evresi, gerçekçi evre ve bireysel evredir.⁸⁷

⁸⁵ W. H. Clark, “Çocukluk Dönemi Dini”, Çev.;Neda Armaner, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1*,(1981): 180.

⁸⁶ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 262.

⁸⁷ Bk. Faruk Karaca, *Dini Gelişim Teorileri*,(İstanbul, Dem Yayınları, 2007), 40.

Elkind teorisi; Piaget'in takipçilerinden olan Elkind, Piaget'in teorisini ilk olarak dini gelişime uygulayan kişidir. Çocukların psikolojik gelişim sürecindeki değişimleri göz önünde bulundurularak çocukluk dönemindeki dini gelişim özelliklerini belirlemiştir. Elkind bebeklikten ergenlik dönemine kadar dini gelişimle ilgili dört araştırmadan bahsetmiştir. Bunlar;

- a. Korunma-himaye anlayışı(0-2 yaş)
- b. Temsil anlayışı (3-6 yaş)
- c. İlişki anlayışı(7-12 yaş)
- d. İdrak anlayışı(ergenlik dönemi)⁸⁸

Piaget'in bilişsel gelişim evresine baktığımızda dört bilişsel gelişim evresinin olduğunu görmekteyiz. Bunlar; duyumsal-devinimsel evre(0-2 yaş), işlem öncesi evre(2-7 yaş), somut işlem evresi (7-11 yaş) ve soyut işlem evresidir(11+ yaş).⁸⁹ Bu dönemler arasında da somut ve soyut işlemler olarak belirttiği gelişim evreleri, çocukta Tanrı tasavvurunun gelişimini açıklamak adına son derece önemlidir.

Son çocukluk döneminde bulunan çocuk için Allah, varlığı zorunlu, güçlü, kuvvetli, kudretli bir varlık olarak zihninde canlanmaktadır. Ancak yine çocukların Tanrıya farklı özellikler atfetmeleri ile de değişik Tanrı tasavvurları görülmüştür. Özellikle onların Allah tasavvurunda zihin yapılarını belirleyen “gerçeklik”, “ben-merkezcilik” ve “insanbiçimcilik” gibi psikolojik özelliklerle etkin olarak karşılaşılır.

2.2.1. Antropomorfik Tanrı Anlayışı

Daha önceki konularda da değinildiği üzere antropomorfizm, Tanrının insan biçiminde, insani özelliklere sahip olarak zihinlerde tasavvur edilmesidir. Yani insanda bulunan özelliklerin başka bir varlığa aktarılmasına denir. Terimin psikolojik manasına bakacak olursak Allah tasavvurunun insan şeklinde yapılmasıdır.

Antropomorfizm insanın sahip olduğu güçleri özel bir bakımdan varlığa, tabiata yansıtması, kendisinde bulunan gücü, tabiatta ve varlık üzerinde aramasına denir. Çocuğun bu güç yansıtması ilk başlarda animizm iken gelişmiş şekli ise antropomorfizm yani insan biçimcilik olarak adlandırılır.⁹⁰

⁸⁸ Bk. Karaca, *a.g.e.*, 40-44.

⁸⁹ Bk. Karaca, *a.g.e.*, 30-33.

⁹⁰ Hilmi Ziya Ülken, *Varlık ve Oluş*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968), 119-120.

Çocuk kendisine anlatılan Allah kavramını anlayamaz, algılayamaz. Çevresinde bulunan varlıklardan yola çıkarak onu algılamaya çalışır. Bunun için en uygun varlık insandır. Çocuğa ailesi tarafından anlatılan tanrının özelliklerine bakıldığı zaman, çocuk aslında bir bakıma insani özellikleri kendisinde toplayan bir tanrı modeliyle karşılaşır. İnsan gibi gören, işiten, seven, bilen bir Tanrı. Somut düşünme döneminde olması hasebiyle de çocuk, tanrıyı insana benzeterek anlamaya çalışır.

İlk başlarda çocuk, Allah'ı tasavvur ederken kendi şahsından yola çıkarak tasavvur etme eğilimindedir. Fakat onda bulunan bu yaratıcı tasavvuru hayranlık, korku, dindarlık duygularıyla dolu olarak değer kazanmasıyla beşeriyetin de ötesine geçmiştir. Çocuk Allah'ı insana benzeterek tasavvur ederken, Onun başka bir âlemde var olduğunu kabul etmek için de O'nu insandan tamamen ayrı bir varlık olarak düşünür. Çocuk'taki bu aşamalara bakıldığında antropomorfizm, kıyasi düşüncenin en ilkel şekli olarak görülür.⁹¹

Antropomorfist düşüncenin hâkim olduğu bu dönemde cinsiyetler arasında tasavvur farklılıkları görülmemektedir. Somut düşünme biçiminin etkin olduğu bu dönemde tasavvurlarda somut düşünce üzerinden yapılır ve Allah somut olarak yani insana benzetilerek algılamaya çalışılır. Çocukların ifadelerine bakıldığında Allah'ı “beyaz sakallı”, “kocaman başı gökyüzüne kadar ulaşabilecek şekilde uzun boylu” ve “her şeyden güçlü” şeklindeki ifadeleri de antropomorfist düşüncenin egemen olduğunun göstergesidir.⁹²

Piaget çocuğun ilk tasavvurunun antropomorfik olduğunu söylemiştir. Tanrıyı insanın bir türü olarak düşünen çocuk, onu büyük dev bir varlık olarak hayal eder. İnsan gibi fiziksel özellikleri davranışları bulunan somut bir tanrı düşünür. Çocuk tanrıyı yaşlı bir adam, yüce bir kral ya da Süpermen olarak da düşünebilir.⁹³ Bu yaş dönemindeki çocuklarda Allah'ı bir insana yahut başka bir varlığa benzeterek tasavvur etme, somut düşünme döneminin belirgin özelliklerindedir. Ancak bu geçici bir durumdur. Çocuk zamanla Allah'ı insan şeklinde tasavvur etmekten vazgeçip O'nu, insanlardan ayırt etmeye başlayacaktır. Böylece somut düşünme zamanla yerini soyut

⁹¹ Antoine Vergote, “Çocuklukta Din”, Çev.; Erdoğan Fırat, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1*, (1978): 320.

⁹² Mustafa Öcal, “Okulöncesi ve İlköğretim Çağı Çocuklarının Allah Tasavvurları Üzerine Bir Araştırma”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 13*, sy.2, (2004): 70.

⁹³ Murat Yıldız, *Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi*, (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2007), 57.

düşünmeye bırakacak, çocuk Allah'ın insanlardan daha Farklı yüce üstün özelliklere sahip olduğunun farkına varacaktır.

2.2.2. Egoantrik Tanrı Anlayışı

Egoantrik Tanrı anlayışı, çocuktaki benmerkezci anlayışa denir. Çocuk her şeyin kendisi için var olduğunu düşünüp, kendisi dışında başka hiçbir şeyi umursamadığı bir dönem içerisindeydir.

Benmerkezilikte çocuğun etrafındaki insanlar veya eşyalar kendisi gibi düşünür ve hissederler. Çocuğun inancı normal hayatında kavradığı, anladığı ya da tasavvur ettiği gibidir.⁹⁴ Somut işlemler döneminin başlarında çocuk o kadar bencildir ki var olan her şeyin kendisine hizmet ettiğini düşünür. Buna anne-babası, oyuncakları da dâhildir. Hayalinde oluşturmuş olduğu masal kahramanlarını bile paylaşmaktan kaçınır.⁹⁵

Çocukta bulunan bu benmerkezci yaklaşım onun dini inancında da kendini gösterir. Çocuk için Allah hep onunla birlikteydir. Sahip olduğu her şeyin kaynağıdır. Bu dönemde çocuk için Allah kendisi gibi düşünür ve o neyi istiyor ise sanki onu gerçekleştiriyor durumdadır. Yaratmış olduğu her şey ona hizmet eder. Öyle ki Allah çocuğun duasına bile onun istediği şekilde cevap verecektir. Allah çocuğun sahip olduğu her şeyi onun için yaratmıştır. Bu dönemde çocuk her şeyin merkezinde kendini görür.

Allah çocuğa, anne-babasını, kardeşini vermiş, Ona bir hayat sunmuş ve bu hayatı devam ettirebilmesi adına yiyecek, içecek, giyecek her türlü nimeti vermiştir. Hayatı boyunca da ihtiyacı olan her şeyi ona vermeye devam edecektir. Dilek ve dualarını geri çevirmemiştir ve çevirmeyecektir. Çocuk Allah'ı kendisi ile birlikte kabul eder. Allah daima onun yanındadır.⁹⁶

Çocuklar aile içerisinde de ilgi odağı olmak isterler. Her ne durumda olursa olsun bunu başarabilmek adına da ellerinden gelen tüm çabayı gösterirler. Bu duygunun onun davranışlarına yansımaları yukarıda bahsettiğimiz gibi çocukta paylaşma isteğini azaltacak sahip olduğu şeyleri başkalarıyla paylaşmama durumunu beraberinde getirecektir. Çocuk yakın aile fertlerini hatta sahip olduğu oyuncaklarını bile

⁹⁴ Antoine Vergote, "Çocuklukta Din", Çev.; Erdoğan Fırat, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1*, (1978): 323.

⁹⁵ Abdurrahman Dodurgalı, *Ailede Din Eğitimi*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), 286.

⁹⁶ Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2012), 121.

paylaşmaktan kaçınacaktır. Çocuk egosantrik düşüncenin etkisi altındayken söylenen her sözü kendi üzerine alınabildiği gibi konuşmalarında da hep kendisini anlatır. Çocuk kendisini merkeze oturtmuştur ve her olayın kontrol noktası olarak görür. Diğer insanlar ise onun istek ve dilekleri için, çaba sarf eden fedailerdir.

Yukarıda bahsedilenler, çocuklarını bencil olduklarını sadece kendileri ile meşgul olduklarını göstermez. Burada anlatılmaya çalışılan benmerkezcilik, daha çok çocuğun kendisini karşıdakinin yerine koyamaması, onun bakış açısıyla bakamaması, karşıdakinin ihtiyaçlarını, duygularını anlayamaması konusundaki yetersizlik anlamına gelir.⁹⁷

2.2.3. Mekân İçinde Tanrı Tasavvuru

Çocuğun tanrıya ait bir mekânın da olduğunu düşünerek onu, o mekânda tasavvir etmesidir. Somut dönemde olan çocuk nasıl ki Allah'ı algılayabilmek onu kavrayabilmek için insana benzettiği gibi Allah'ın kendisine ait bir evin, bir mekânın olduğunu da düşünebilmektedir.

Çocuğun Allah'ı mekânda tasavviruna baktığımız zaman onu birkaç yerde tasavvir ettiğini görürüz. Bunlar arasında en çok tasavvir edilen “gökyüzünde ve her yerde” olduğudur. Çocuk için tanrı en yüce ve en kudretli, engin bir varlıktır. Zihninde tasavvir ettiği böyle bir Allah'ın mekân tasavviru olarak layık olduğu yerde gökyüzüdür. Çünkü çocuk için gökyüzü enginliği, yüceliği temsil eder. Allah'ın orada kendisine ait evi olduğunu düşünen çocuklar olduğu gibi, evinin bulunmadığını sadece Allah'ın gökyüzünde olduğunu düşünen çocuklarda vardır. Aynı zamanda Allah'ın yüceliğini belirtmek adına çocuk mekân olarak onun her yerde olduğunu da düşünmektedir. Çünkü çocuk için Allah sınırsız büyük, sınırsız yüce bir varlıktır. Hiçbir yere sığdıramadığı bu varlığın mekânı da var olan her yer olmalıdır. “Gökyüzü ve her yer” aslında sınırlı gibi görünse de o dönemdeki çocuk zihni için sınırsızdır. Çocuk yaratıcısı için en sınırsız en yüce olarak gördüğü, bildiği yer neresi ise Allah'a mekân olarak ta orayı seçmiştir.⁹⁸ Çocuktaki bu düşüncenin kaynağı tabii ki onun çevresi ve ailesidir. Çocuk kendisine anlatılanlardan yola çıkarak tasavvirunu yapmaktadır. Bu tasavvirlerin yanında Allah'ın kendisinde, içinde, kalbinde ya da cennette olduğunu

⁹⁷ Murat Yıldız, *Çocuklarda Tanrı Tasavvirunun Gelişimi*, (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları,2007), 41.

⁹⁸ Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*,(İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2012), 126-127.

söyleyenler de vardır. Bunun yanında çocuğa camilerin Allah'ın evi olarak anlatılması ya da Allah'a ibadetin yapıldığı, onun anıldığı yer olması bakımından da çocuk, camileri Allah'ın evi, onu mekânı olarak görür.

Çocukların yaratıcıyı tasavvurlarında hâkim olan bir diğer anlayış Allah'ın gökyüzünde, çok uzaklarda bir yerlerde olarak tasavvur edilmesidir. Bilinmeyen, görülmeyen, belirsiz olan Allah'ı çocuk kalabalıklardan çok uzakta bir yerde olarak hayal etmektedir. Bunun yanında Allah çocuğun ihtiyaçlarını karşılama konusunda oldukça uzaktır. Allah'ın çocuğa olan uzaklığı onun için zorunludur. İçlerinde Allah'a kavuşma ona ulaşma ihtiyacı, isteği bulursa da bunun imkânsız olduğunu düşünmelerinden dolayı vazgeçerler.⁹⁹ Burada çocuğun yaratıcısını kendisinden çok uzakta gökyüzünde düşünmesi ona atfettiği mekân tasavvuru kadar kendisine olan hissi uzaklığı da gösterir.

2.3. ALLAH TASAVVURU KAVRAMINA PİAGET'İN BİLİŞSEL GELİŞİM TEORİSİ AÇISINDAN GENEL BİR BAKIŞ

Tanrı tasavvuru konusunda Piaget'in ayrıca bir araştırması olmamakla birlikte David Elkind tarafından Piaget'in gelişim teorisi dikkate alınarak bir dini gelişim kuramı oluşturulmuştur. Elkind'e göre çocuk zihni giderek daha da karmaşıklaşan bir merhale geçirmekte bu süreçte din tarafından ihtiyaçları da tatmin edilmektedir. Bu da bilişsel yanı ağır basan bir "arayış" ihtiyacını içermektedir.¹⁰⁰ Piaget tarafından yapılan diğer araştırmalardan yola çıkarak bu konuda bilgi aktarmaya çalışacağız.

2.3.1. Bebeklik Dönemi (0-2 yaş)

Bu dönem Piaget'in duyuşsal-motor dönemine denk gelir. Bebeklik dönemi gelişimin en hızlı olduğu dönemdir. Refleksif hareketlerle başlayıp duyuşsal-motor yönden gelişim sürdürülür. Duygusal gelişim açısından bebeklerde temel güven duygunun kazanılması bu dönemde önemlidir. Çünkü bebekle ebeveyn ilişkisi bu duygunun kazanılması açısından elzemdir. Çocuğun bu dönemde anne ve babası yahut ona bakan bakıcısını her şeye gücü yeten, yüce varlıklar olarak algılanması, çocukta oluşacak ilk Tanrı tasavvurunu şekillendirmesi açısından önemlidir.

⁹⁹ Mustafa Köylü, "Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45, sy.2 (2004): 146.

¹⁰⁰ Faruk Karaca, *Din Psikolojisi* (Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık, 2011), 183-184.

2.3.2. İlk Çocukluk Dönemi (3-6 yaş arası)

Piaget'in işlem öncesi dönemine denk gelmektedir. Anne-baba tarafından verilen ilk dini eğitimin çocuğun dünyadaki varlıkları ve olayları anlamasına büyük bir etkisi vardır. Bu dönemde çocuklar dini kavramları aslından uzak bir kavramlaştırmaya tabi tutarlar. Çocuğun üzerinde anne-babanın etkisi oldukça fazladır. Verilen dini eğitimle özellikle 3-4 yaşlarında animizm ve yapaycılık gibi yönelimler kendini gösterir. Çocuk özellikle beş yaşlarındayken var olan her şeye bir sebep arar ve her şeyin bir insan gücüyle ya da ilahi bir elle gerçekleşmiş olabileceğini düşünür. Piaget tarafında ortaya konulan yapaycılık özelliği de tam da bu anlattıklarımızdır. Çocuklar bu dönemde tanrı tasavvurlarını insan biçiminde (antropomorfizm) yaparlar ve O'na insani özellikler atfederler. Bu çocuğun henüz soyut kavramları algılayamaması üzerine onu somutlaştırması yani onu elle tutulur, gözle görülür bir hale getirmesi demektir.¹⁰¹

Çocuk bu dönemde babasını çok güçlü bir varlık olarak görür. Ancak onu yaratan varlığın her şeyden güçlü olması dolayısıyla babadan da güçlü olması gerekir. Onun için yaratıcı gökyüzünde bir yerde bütün her şeyin ipi elinde olan ve gerçekleştirmek istediği her şeyi gerçekleştiren bir güçtür.

Bu dönemde çocukta egosantrik anlayış hâkimdir. Çocukta bulunan bu anlayış onun tanrı tasavvurunu da etkileyecektir. Çocuk bu dönemde tanrı ile kendisi arasında hiç kimsede olmayan özel, bambaşka bir ilişkinin olduğunu düşünür. Tanrı nasıl onun için özelse, tanrı içinde kendisi çok özeldir ve tüm dilekleri yerine getirir.

2.3.3. Son Çocukluk Dönemi (7-12 yaş arası)

Piaget'in somut işlemler olarak adlandırdığı döneme denk gelir. Çocuk tarafından bu dönemde tümevarım, tümdengelim gibi akıl yürütmeler yapılmaya başlanmıştır. Akıl yürütmeye dayalı bu düşüncelerin kapsamı ise çocuğun duyuları ile elde ettiği veriler, görsel deneyimler ve elle tutulur gözle görülür somut durumlara dayalıdır. Varlıkları benzer özelliklerine göre birbirinde ayırma (sınıflama) yeteneği gelişmiştir. Çocuk etrafında gerçekleşen birden çok olayın birbiri ile ilişkisini kurabilir. Somut nesnelere ve tecrübe deneyimleri ile sınırlı bir düşünce deneyimine sahiptir, dini ifadeler ve semboller sözselsel olarak anlaşılabilir.¹⁰² Bu dönemde çocuk daha çok somut

¹⁰¹ Murat Yıldız, *Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi*, (İzmir: İzmir İlâhiyat Vakfı Yayınları,2007), 90.

¹⁰² Faruk Karaca, *Dini Gelişim Teorileri*,(İstanbul, Dem Yayınları, 2007), 53.

kavramlarla düşünür. Bundan dolayı dini kavramları da somutlaştırarak algılar tasavvurları da somut özellikler taşır.

Bedensel olarak gelişen çocuk zihinsel olarak ta gelişme gösterdiği için somutlaştırarak algılama, kavrama, zamanla yerini soyutlaştırmaya bırakacaktır. Sınırlı da olsa elle tutulur, gözle görülebilir nesnelere ilgili mantıksal düşünme de başlamıştır. Yine bu dönemde antropomorfik tanrı anlayışı görülür ancak bir önceki döneme nazaran algılanan bu tanrı sıradan bir insandan ziyade olağanüstü güçlere sahip, sihri yönü bulunan özel bir kişidir. Tanrı çocuk için gökyüzünde oturan, düzeni ve adaleti sağlayan, bunu yapmak için gerekirse hata yapanları cezalandıran aynı zamanda çok merhametli ve affedici olan bir tanrıdır.

2.3.4. Erinlikle Başlayan Dönem (12 yaş ve üzeri)

Bu evrede soyut dönem etkisi ile birey olasılıklı ve tümdengelim düşünce yolları ile soyut ve sembolik düşünebilir. Bu düşünce biçiminde antropomorfik Tanrı anlayışından uzaklaşılır. Bu evre çelişkileri fark edebilmesi ve farklı hipotezleri deneyebilmesi yönüyle bireyin, düşüncelerinde tutarlı olduğu bir evredir.”¹⁰³ Bu dönemde çocuk, soyut bir Allah tasavvuruna geçmiştir. Çocuk için Allah kendisine çok yakın hissettiği karşılıksız seven bir arkadaştır.

Genel olarak bakıldığında çocuktaki tanrı tasavvuru gelişiminin Piaget’in bilişsel gelişim dönemleriyle uyduğu görülmektedir.

¹⁰³Murat Yıldız, Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi, (İzmir: İzmir İlâhiyat Vakfı Yayınları,2007), 92.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM

3.1. ÖĞRENCİLERİN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ İLE İLGİLİ BULGULAR

Yapılan mülakat görüşmesi sonucunda öğrencilerin sorulara vermiş olduğu cevaplar kategorilere ayrılarak sınıflandırılmış, tablolar oluşturulmuş ve oluşturulan bu tablolar, çalışmamızın amacı da göz önünde bulundurularak yorumlanmaya çalışılmıştır. Çalışmamızda Tanrı tasavvuru ile ilgili elde edilen bulgulara geçilmeden önce örneklem grubumuz hakkında bazı bilgiler vermek faydalı olacaktır. Öğrencilerin gitmiş oldukları okul, sınıf, yaş, cinsiyet, anne-babalarının eğitim durumu ve mesleği ile ilgili bilgiler bu bölümde tablolar halinde verilecektir.

3.1.1. Okullarına Göre Katılımcıların Durumları:

Tablo 3.1: Okullara Göre Dağılım

Seçenekler	Sayı (48)	%
Danişment Gazi İHO	12	25
Yıldırım Beyazıt İHO	12	25
Suheybi Rumi İHO	12	25
Türkiyem İHO	12	25

Tablo 3.1’de görüldüğü üzere çalışmamızı yaptığımız öğrencilerin %25’ini Danişment Gazi İmam Hatip Ortaokulunda, %25 ’ini Yıldırım Beyazıt İmam Hatip Ortaokulunda, %25’ ini Suheybi Rumi İmam Hatip Ortaokulunda, %25’ ini de Türkiyem İmam Hatip Ortaokulunda eğitim gören öğrenciler oluşturmaktadır.

3.1.2. Sınıflarına Göre Katılımcıların Durumları

Tablo 3.2’ye baktığımızda çalışmamıza katılan öğrencilerin %50’ sini 5. sınıf öğrencileri oluştururken, %50’ sini 8. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Çalışmamızda İmam Hatip Ortaokulu’na giden öğrencilerin bu okullara başladıklarında ki Tanrı tasavvuru ile mezun olurken ki Tanrı tasavvuru hakkında bilgi sahibi olmak istediğimiz için 5. Sınıf ve 8. Sınıf öğrencileri üzerinde çalışmamız gerçekleştirilmiştir. Yapmış

olduğumuz çalışmanın genellenebilmesi amacıyla her iki sınıf düzeyinin sayıları eşit tutulmuştur.

Tablo 3.2: Sınıflara Göre Dağılım

Seçenekler		Sayı (48)	%
Sınıf Düzeyine Göre	5. Sınıf	24	50
	8. Sınıf	24	50

3.1.3. Yaşlarına Göre Katılımcıların Durumları

Tablo 3.3: Yaşlara Göre Dağılım

Seçenekler		Sayı (48)	%
Yaş	10-11 yaş	24	50
	13-14 yaş	24	50

Tablo 3.3’de görüldüğü üzere görüşmeye katılan öğrencilerimizin %50’ sini 10-11 yaş aralığındaki öğrenciler oluştururken, %50’ sini 13- 14 yaş aralığındaki öğrenciler oluşturmaktadır.

3.1.4. Cinsiyetlerine Göre Katılımcıların Durumları

Tablo 3.4: Cinsiyete Göre Dağılım

Seçenekler		Sayı (48)	%
Cinsiyet	Kız	24	50
	Erkek	24	50

Tablo 3.4’de görüşmeye katılan toplam öğrenci sayısı 48’dir. Katılan öğrencilerin %50’si kız, %50’ si erkek öğrencilerden oluşmaktadır. Çalışmamızda kız öğrencilerin ve erkek öğrencilerin sayıları eşit tutulmuştur. Kız ve erkek öğrencilerin sayılarının eşit olması, yukarıda da belirttiğimiz üzere çalışmamızın genellenebilirliği açısından kolaylık sağlayacaktır.

3.1.5. Babalarının Öğrenim Düzeylerine Göre Katılımcıların Durumları

Araştırmaya katılan öğrencilerin babalarının eğitim durumu Tablo 3.5’te görülmektedir. Buna göre öğrencilerimizin babalarının %17’ si ilkökul, % 25’i ortaokul, %29’u lise, %27’ si üniversite, %2’ si ise yüksek lisans mezunudur.

Tablo 3.5: Babalarının Eğitim Durumuna Göre Dağılım

Seçenekler	Sayı (48)	%	
Babanın Öğrenim Durumu	İlkokul Mezunu	8	17
	Ortaokul Mezunu	12	25
	Lise Mezunu	14	29
	Üniversite Mezunu	13	27
	Y. Lisans mezunu	1	2

3.1.6. Annelerinin Eğitim Düzeylerine Göre Katılımcıların Durumları

Tablo 3.6: Annelerinin Eğitim Durumuna Göre Dağılım.

Seçenekler	Sayı (48)	%	
Annenin Öğrenim Durumu	İlkokul Mezunu	14	29
	Ortaokul Mezunu	13	27
	Lise Mezunu	9	19
	Üniversite Mezunu	10	21
	Y. Lisans mezunu	1	2

Annenin eğitim durumu konusunda Tablo 3.6' ya baktığımızda görmekteyiz ki %29 gibi büyük bir çoğunluğu ilkokul, yine %27'si ortaokul, %19'u liseden mezun iken %21'i üniversite %2 'lik bir kısmı da yüksek lisans mezunudur.

3.1.7. Anne ve Babalarının Mesleğine Göre Katılımcıların Durumları

Anne-baba tarafından çocuğun eğitimi konusunda gerekli vaktin ayrılıp ayrılmadığı, çocuğun Tanrı tasavvurunun oluşumu hususunda yardımcı olunması ve verilecek dini eğitimin niteliği açısından önemlidir. Bu sebepten ötürü onların meslekleri demografik değişkenler kapsamında öğrenilmek istenilmiştir.

Tablo 3.7: Anne ve Babalarının Mesleğine Göre Dağılım

Seçenekler	Sayı (48)	%	
Babanın Mesleği	İşçi	15	31
	Esnaf	17	35
	Çiftçi	2	4
	Memur	14	29
Annenin Mesleği	Ev Hanımı	36	75
	Esnaf	3	6
	İşçi	1	2
	Memur	8	17

Tablo 3.7' ye baktığımızda babaların %31'i işçi iken %35'i esnaf, %4'ü çiftçi ve %29'u memurdur. Annelerin ise büyük bir çoğunluğu ev hanımıdır. Tabloya

baktığımızda %75'inin ev hanımı, %6' sının esnaf, %2'sinin işçi ve %17'sinin memur olduğunu görmekteyiz.

3.2. ÖĞRENCİLERDE ALLAH TASAVVURUYLA İLGİLİ BULGULAR

3.2.1. Somut ve Soyut Allah Tasavvuruna Göre Katılımcıların Durumları

Somut İşlemler Dönemi: 7- 11 yaş aralığını kapsayan bu dönem çocuklar için somut işlemler dönemi olarak adlandırılır. Bu evre, çocuklarda mantıksal düşünmenin başladığı bir süreçtir. Sayı kavramları arasındaki bağlantıları ve ilişkileri gibi zihinsel becerilerini geliştirerek bu becerilerini etkin bir şekilde kullanır. Bu dönem çocukların karşılaştıkları problemleri soyut değil somutlaştırarak çözmeye çalıştıkları bir dönemdir. Somut işlemleri kavrayan çocuk çarpmanın bölme ile bağlantılı olduğu, çıkarmanın toplamanın tersi olduğu gibi birbiriyle bağlantılı konuları anlayabilir. Aynı zamanda çocuk bu evrede sınıflama sürecini zihinde sembolik olarak oluşturabilir. Cinsiyet rollerini, kadın-erkek kavramlarını anlar ve gerçek dünya ile hayal dünyası arasındaki ayrımın farkına varır.

Soyut İşlemler Dönemi: 11, 12 yaşından itibaren başlayan bu evre bilişsel gelişimin son aşaması olup çocuklarda ergenlik dönemine denk gelen, mantıksal düşünmenin ve zihinsel yetilerin en üst seviyeye ulaştığı bir dönemdir. Bu dönemde çocuklar “soyut düşünür, genellemeler yapar ve soyut kavramları kullanarak bir kavramdan diğer kavrama geçiş yapabilir.”¹⁰⁴ Birey soyut düşünüyorsa bilimsel, eleştirel ve sorgulayıcı düşünüyor demektir. Her ne kadar bu dönemde birey zihinsel düşünmenin üst seviyesine ulaşsa da bu onun karşılaştığı problemleri bir yetişkin gibi çözdüğü veya yeni durumlar karşısında yetişkin gibi kararlar verdiği anlamına gelmez. Bu onun yetişkine benzer bir düşünme sürecine girdiğini ifade eder.¹⁰⁵ Bu evrede ergenlik döneminin etkisiyle çocuklar sadece kendi düşüncelerinin ve ifadelerinin tek doğru olduğu konusundaki fikirlere ve herkesin kendisini izlediğini düşündüğü hayali seyirciye sahiptir.

Öğrencilerin somut dönem özellikleri mi yoksa soyut dönem özellikleri mi taşıdığının belirlenmesi amacıyla onlara “Allah dendiğinde zihninde ne canlanıyor?”, “Allah’ın yaşadığı bir mekân var mıdır? Onun nerede olduğunu düşünüyorsun?”,

¹⁰⁴ Hayati Hökelekli, *Psikolojiye Giriş*, (Bursa: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2011), s.34.

¹⁰⁵ Suat Kol, Erken Çocuklukta Bilişsel Gelişim ve Dil Gelişimi, *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, sy.21 (2011): 8.

“Sence aile kavramı Allah için de geçerli midir?”, “Allah’ın bir cinsiyeti var mıdır? Eğer var ise hangi cinsiyete sahip olduğunu düşünüyorsun?”, “Allah’ın gücünün her şeye yeteceğini düşünüyor musun? Yetemeyeceği şeyler nelerdir?”, “Allah’ın bizim gibi temel ihtiyaçlarının olduğunu düşünüyor musun? Yani bizim gibi yemek yer su içer mi?” soruları sorulmuştur.

Tablo 3.8’e bakıldığında “Allah’ın var olduğuna ve bir olduğuna inanıyor musun?” şeklinde sormuş olduğumuz sorumuza verilen cevaplarda 10-11 yaş grubu öğrencilerin %70,8’inin Allah’ı somut özelliklerle tasavvur ettiği görülürken, %29,1’inin Allah tasavvurunun soyut özellikler taşıdığı gözlenmiştir. 13-14 yaş grubu öğrencilerimizin ise %8,3’ünün Allah’ı somut, %91,6’sı soyut özelliklerle Allah’ı tasavvur etmişlerdir.

“Allah dendiğinde zihninde ne canlanıyor?” şeklinde sormuş olduğumuz soruya 10-11 yaş grubundaki öğrencilerimizin %41,6’sı Allah’ı somut özelliklerle tasavvur ederken %58,3’ünün tasavvuru soyut özellikler taşımaktadır. 13-14 yaş grubu öğrencilerimizin %20,8’i somut, %79,1 ise soyut özelliklerle tasavvur etmişlerdir.

Tablo 3.8: Katılımcıların Somut-Soyut Allah Tasavvurlarına Göre Dağılım

Seçenekler		10-11 Yaş			13-14 Yaş		
		Somut	Soyut	Toplam	Somut	Soyut	Toplam
1.Allah’ın var olduğuna ve bir olduğuna inanıyor musun?	Sayı %	17 70,8	7 29,1	24 100	2 8,3	22 91,6	24 100
2.Allah dendiğinde zihninde ne canlanıyor?	Sayı %	10 41,6	14 58,4	24 100	5 20,8	19 79,1	24 100
3.Allah’ın yaşadığı bir mekân var mıdır? Onun nerede olduğunu düşünüyorsun?	Sayı %	15 62,5	8 33,3	23 95,8	6 25	17 70,8	23 95,8
4.Sence Aile kavramı Allah için de geçerli midir?	Sayı %	1 4,1	22 91,6	23 95,8	- -	24 100	24 100
5. “O doğmamış ve doğrulmamıştır” ayetinden anladığın nedir?	Sayı %	1 4,1	23 95,8	24 100	- -	24 100	24 100
6.Allah’ın bir cinsiyeti var mıdır? Eğer var ise hangi cinsiyete sahip olduğunu düşünüyorsun?	Sayı %	3 12,5	16 66,6	19 79,1	1 4,1	23 95,8	24 100
7.Allah hakkında merak ettiğin şeyler var mı?	Sayı %	19 79,1	5 20,8	24 100	16 66,6	8 33,3	24 100
8.Allahın gücünün her şeye yeteceğini düşünüyor musun? Yetemeyeceği şeyler nelerdir?	Sayı %	- -	24 100	24 100	- -	24 100	24 100
9.Allah’ın bizim gibi temel ihtiyaçlarının olduğunu düşünüyor musun? Yani bizim gibi yemek yer su içer mi?	Sayı %	2 8,3	20 83,3	22 91,6	- -	24 100	24 100

Üçüncü sorumuz olan “Allah’ın yaşadığı bir mekân var mıdır? Onun nerede olduğunu düşünüyorsun?” sorusuna 10-11 yaş grubu öğrencilerimizin %62,5’i somut, %33,3’ü soyut olarak tasavvur ederken, 13-14 yaş grubu öğrencilerimizin ise %25’i somut, %70,8’i soyut özelliklerle tasavvur etmişlerdir.

“Sence Aile kavramı Allah için de geçerli midir?” sorusuna 5. Sınıf öğrencilerimizin %4,1’inin vermiş olduğu cevaplar somut özellikler taşıırken, %91,6’sı soyut özelliklerle tasavvur etmişlerdir. 8. Sınıf öğrencilerimizin %100’ü Allah’ı soyut özelliklerle tasavvur etmişlerdir.

Tablo 3.8’de ““O doğmamış ve doğrulmamıştır” ayetinden anladığın nedir?” şeklinde sormuş olduğumuz sorumuza 5. Sınıf öğrencilerimizin %4,1 somut, % 95,8’i soyut bir tasavvur içeren cevaplar veririrken, 8. Sınıf öğrencilerimizden somut tasavvurda bulunan olmamış öğrencilerimizin %100 Tanrıyı soyut özelliklerle tasavvur etmişlerdir.

“Allah’ın bir cinsiyeti var mıdır? Eğer var ise hangi cinsiyete sahip olduğunu düşünüyorsun?” şeklindeki soruya 5. Sınıf öğrencilerimizin %12,5’inin verdiği cevaplar somut tanrı tasavvuru özelliği taşımakla birlikte %66,6’ sı ise soyut bir tasavvurda bulunmuşlardır. 8. Sınıf öğrencilerimizin 4,1’i Allah’ın cinsiyetinin olduğunu düşünerek somut bir tasavvurda bulunurken, %95,8’i Allah’ı soyut özelliklerle tasavvur etmişlerdir.

“Allah hakkında merak ettiğin şeyler var mı?” şeklinde sormuş olduğumuz sorumuza ise 5. Sınıf öğrencilerimizin %79,1’i somut özellikler taşıyan cevaplar veririrken %20,8’i soyut özellikler taşıyan cevaplar vermişlerdir. 13-14 yaş grubu öğrencilerimizin ise %66,6’sı somut, %33,3’ü ise soyut özelliklerle Allah’ı tasavvur etmişlerdir

“Allah’ın gücünün her şeye yeteceğini düşünüyor musun? Yetemeyeceği şeyler nelerdir?” sorusuna her iki yaş grubundaki öğrencilerimizin tamamı “Hayır yoktur” şeklinde cevap vererek Allah’ı soyut özelliklerle tasavvur etmişlerdir.

“Allah’ın bizim gibi temel ihtiyaçlarının olduğunu düşünüyor musun? Yani bizim gibi yemek yer su içer mi?” sorusuna 5. Sınıf öğrencilerimizin %8,3’ü evet cevabını vererek Allah’ı somut özelliklerle tasavvur ederken %83,3’ü soyut özelliklerle tasavvur etmiştir. Bu sorumuza 8. Sınıf öğrencilerimizin tamamı (%100) “Hayır düşünmüyorum” şeklinde soyut özellikler taşıyan cevaplar vermiştir.

3.2.1.1. Allah'ın Varlığına ve Birliğine Yönelik Tasavvurlara Göre Katılımcıların Durumları

Öğrencilerimizin yaratıcı hakkındaki temel bilgilerinin varlığı ve Allah'ın vahdaniyet özelliğinin kavranıp kavranmadığı gibi hususların ölçülmesi amacıyla onlara, “Allah'ın var olduğuna ve bir olduğuna inanıyor musun?” sorusu sorulmuştur. Öğrencilerimizin Allah tasavvurları hakkında bilgi edinmek amacıyla yapmış olduğumuz bu çalışmada, katılımcılar, Allah kavramından haberdarlar mı yoksa değiller mi? Bu soruya cevap aranmıştır. Çalışmamıza katılan 48 öğrencimizin tamamı sorumuza “Evet Allah'ın var olduğuna ve tek olduğuna inanıyorum” cevabını vermiştir. Öğrencilerimizin Allah'ın var olduğuna ve bir olduğuna nasıl ulaştıkları sorulmamış olsa da sorunun devamında kendilerinin nasıl ulaştıkları konusunda vermiş oldukları bilgiler aşağıdaki şekilde kategorilendirilmiştir.

Tablo 3.9'da görüldüğü üzere 5. Sınıf öğrencilerimize sorulan “Allah'ın var olduğuna ve bir olduğuna inanıyor musun?” şeklindeki sorumuza 5. Sınıf öğrencilerimizin %70,8'i “Evet anne-baba veya öğretmenim söyledi” kategorisinde cevap verirken, %4,1'i “Evet Kuran'dan öğrendim” şeklinde cevap vermişlerdir. %16,6'sı “Evet mantığımla ulaştım”, %8,3'ü ise “Evet, hem Kuran hem mantık yoluyla ulaştım” kategorilerinde cevaplar vermişlerdir.

8. sınıf öğrencilerimizin %8,3'ü “Evet anne-baba veya öğretmenim söyledi”, %25'i “Evet Kuran'dan öğrendim”, %25'i “Evet mantığımla ulaştım”, %41,6'sı ise “Evet, hem Kuran hem mantık yoluyla ulaştım” kategorilerinde cevaplar vermişlerdir.

Tablo 3.9: Katılımcıların Yaşı ile Allah'ın Varlığına ve Birliğine Yönelik Tasavvurlarına Göre Dağılım

Allah'ın var olduğuna ve bir olduğuna inanıyor musun?	Yaş grupları		
	10-11 yaş grubu	13-14 yaş grubu	
Evet, anne-baba-öğretmen söyledi	Sayı	17	2
	%	70,8	8,3
Evet, Kuran'dan öğrendim	Sayı	1	6
	%	4,1	25
Evet, mantığımla ulaştım.	Sayı	4	6
	%	16,6	25
Evet, hem Kuran hem mantık yoluyla ulaştım.	Sayı	2	10
	%	8,3	41,6
Toplam	Sayı	24	24
	%	100	100

Allah'ın varlığına ve birliğine anne-baba, öğretmen gibi büyüklerinin vasıtasıyla ulaştığını söyleyen öğrencilerimizin vermiş oldukları cevaplar aşağıdaki şekildedir:

Evet, Kur'an kursuna gitmiştim, öğretmenim söylemişti. Annem babam da öyle olduğunu söyledi (5. Sınıf Kız).

Evet, kurslarda öğretmenlerim onun var olduğunu ve bir olduğunu söyledi. Annem de söylüyor (5. Sınıf Kız).

Evet, inanıyorum. Kur'an derslerinde öyle diyorlar. Annem de söylüyor o tektir, birdir diye (5. Sınıf Erkek).

Evet, çünkü hiçbir yerde yok, görünmüyor. Birden fazla olması imkânsız çünkü Allah tek, ondan başka birisi olamaz. Onun var olduğunu biliyorum. Derslerde falan işliyoruz (5. Sınıf Erkek).

Evet inanıyorum. Ailem ve öğretmenlerim söyledi. Onun varlığını da hissediyorum. O birden çok olamaz, tek kişi olması lazım. Bilmiyorum neden olduğunu ama tek (8. Sınıf Kız).

Elhamdülillah hocam, Müslüman bir ailede doğdum ve bu eğitimi aldım. O yüzden onun var ve bir olduğuna inanıyorum (8. Sınıf Erkek).

Öğrencilerimizin vermiş olduğu cevaplar, Allahtan haberdar olmalarının yanında nasıl bir Allah tasavvuruna sahip olduklarını da göstermektedir. Özellikle 5. sınıf öğrencilerimizin Allah'ın varlığı ve birliği konusunda ve Allah gibi soyut bir kavramı algılama hususunda henüz yeterli olgunluğa ulaşamadıkları sadece aileleri ve öğretmenleri tarafından verilen bilgileri aktardıkları görülmüştür. Bunun yanında "O'ndan başka birisi olamaz" şeklindeki ifadeleri de Allah'ı antropomorfik özelliklerle tasavvur ettiklerini göstermektedir.

8. Sınıftan bir öğrencimizin "Evet inanıyorum. Ailem ve öğretmenlerim söyledi. Onun varlığını da hissediyorum. O birden çok olamaz, tek kişi olması lazım. Bilmiyorum neden olduğunu ama tek." Şeklindeki cevabı göstermektedir ki öğrencimizin her ne kadar soyut dönemin yaş aralığında olduğu görülse de bireysel farklılıklar gibi sebeplerden ötürü henüz somut düşünce döneminin etkisindedir. 8. Sınıf öğrencimizin vermiş olduğu "Elhamdülillah hocam, Müslüman bir ailede doğdum ve bu eğitimi aldım. O yüzden onun var ve bir olduğuna inanıyorum." Şeklindeki cevabı Allah'ın varlığına ve birliğine inandığının bir açıklaması olsa da öğrencimizin somut dönemde olduğunu göstermez.

Allah'ın var ve bir olduğuna akıyla, mantığıyla ve Kur'an'dan yola çıkarak ulaştığını söyleyen öğrencilerimizin ifadeleri aşağıdaki şekildedir.

Allah tektir, birdir. Bizi zaten bir kişi yaratabilir. Çok kişi olamaz eğer iki kişi olsaydı evrende karışıklıklar olabilirdi. Onun var olduğunu ailem, annem, babam da söyledi (5. Sınıf Kız).

Öğretmenlerimiz söyledi. Surelerde falan da yazıyor Allah tektir diye (5. sınıf Kız).

Kur'anı Kerim kendi kendine inmiş olamaz. Onu gönderen bir varlık olması lazım. Etrafımdaki herkes Allah'a inanıyor, ben de onları örnek alıyorum. Allah'a inanıyorum. Kur'an'da da yazıyor onun var ve tek olduğu (5. Sınıf Erkek).

Kur'an'da yazıyor, Peygamberlerde onun var ve tek olduğunu söylüyor. Evrendeki her şey güzel ve düzenlidir. İki yaratıcının olması bu düzeni bozardı (5. Sınıf Erkek).

Kur'an'daki ayetleri bir kanıt olarak görüyorum. İnsanlara kendinin bir olduğunu anlaması için peygamberler göndermiştir. Bunlardan yola çıkarak bulabiliyorum (8. Sınıf Kız).

Evrendeki her şeyin muhakkak bir yaratıcısı olmalı. Hiçbir şey yaratıcısız oluşamaz. Tanrının olmaması da mantıken imkânsızdır. Birçok tanrının olması düzensizlik oluştururdu (8. Sınıf Kız).

Var olan her şey yok oluyor. Yani bir başlangıç ve son var. Bunların da başlangıcı ve sonu olmayan bir yaratıcısı olması gerekir. Bir, iki tane yaratıcının olması yeryüzünde kargaşaya neden olurdu. Bu yüzden tektir (8. Sınıf Erkek).

Kuran okuyarak ulaştım. Allah'ın verdiği akıl ve irade ile onun yarattıklarından yola çıkarak da onu bulabiliriz. Birden çok yaratıcının olması tartışmalara sebep olabilirdi. Evrendeki düzen ve kusursuzluk onun tek olduğunu gösterir (8. Sınıf Erkek).

5.Sınıf öğrencilerimizin vermiş olduğu cevaplarda Allah'ın var olduğuna ve bir olduğuna akıl ve mantık yoluyla yahut Kurandan yola çıkılarak ulaştıklarına dair ifadeler vardır. Ancak çocukların "Bizi zaten bir kişi yaratabilir. Çok kişi olamaz eğer iki kişi olsaydı evrende karışıklıklar olabilirdi." "Öğretmenlerimiz söyledi. Surelerde falan da yazıyor Allah tektir diye." "Etrafımdaki herkes Allah'a inanıyor, ben de onları örnek alıyorum." gibi ifadeleri aslında çocukların bu konudaki bilgisinin aldıkları dini eğitimden ve çevresinden kaynaklı olduğunu göstermenin yanında Allah tasavvurlarının

da içerisinde buldukları döneme paralel olarak insani özellikler taşıdığı görülmektedir.

8. sınıf öğrencilerimizin evrende var olan her şeyin bir yaratıcısı olması gerektiğinden yola çıkmaları, birden çok yaratıcının olmasının imkânsızlığı, evrendeki düzen ve kusursuzluktan yola çıkarak Allah'ın varlığına ve birliğine ulaşmaları onların, soyut dönemin bir özelliği olan akıl yürütme işlevini kullandıklarını göstermektedir. Ayrıca öğrencilerimizin Allah'ın Vahdaniyet özelliğini kavramış oldukları ve onlarda eşsiz, benzersiz, yarattıklarına benzemeyen, kusursuz bir yaratıcı tasavvurunun da oluşmuş olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 3.9'da görüldüğü üzere somut işlem dönemindeki çocuklar, Allah'ın var olduğuna inandıklarını söylüyorlar. Dolayısıyla çocuklar henüz idrak edemedikleri soyut bir varlığa somut işlemler döneminde inanıyorlar. Bu aslında bize din eğitiminin ne kadar önemli olduğunu gösteren bir husustur. Çünkü çocuk, bu dönemde Allah ile ilgili ebeveyn tarafından öğretilen her şeyi muhakeme etmeden (-ki muhakeme edecek zihinsel olgunluğa sahip değil) peşinen kabul eder. Çocuk ergenlik dönemine geldiğinde zihinsel gelişime paralel olarak bir sorgulama süreci içerisine girer. İşte bu süreçte eğer çocukluk döneminde ona öğretilen din doğru bir din anlayışı değilse çocuk, ergenlik dönemine geldiğinde o dini sorgulamaya başlar. Dinin içerisindeki bidatlardan veya bilimle ya da gerçeklerle çelişen yönlerinden yola çıkarak, bu nasıl bir din tasavvuru yahut Tanrı tasavvuru şeklinde itiraz edebilir. Böyle bir dinin olamayacağını düşünerek ateist ya da deist olabilir. Bu açıdan din eğitiminin son derece önemli olduğu da bir gerçektir.

3.2.1.2. Allah Dendiğinde Zihinlerinde Oluşan Tasavvura Göre Katılımcıların Durumları

Allah'ın ne şekilde tasavvur edildiğinin öğrenilmesi amacıyla 10-11 yaş gurubu ve 13-14 yaş grubu öğrencilerimize ilk sorumuz olan “Allah dendiğinde zihninde ne canlanıyor?” sorusu sorulmuştur. Bu soruya öğrenciler tarafından verilen cevaplar üç kategoride toplanmıştır.

Tablo 3.10: Katılımcıların Yaşı ile Allah Dendiğinden Zihinlerinde Oluşan Tasavvurlara Göre Dağılım

Allah dendiğinde zihninde ne canlanıyor?		Yaş grupları	
		10-11 yaş	13-14 yaş
Hiçbir şeye benzemediğini düşünüp, her şeyi yaratan gören, duyan, bilen bir varlık olduğunu düşünenler	Sayı %	14 58,3	19 79,1
İnsana benzetenler	Sayı %	10 41,6	4 16,6
Buluta benzetenler	Sayı %	- -	1 4,1
Toplam	Sayı %	24 100	24 100

Tablo 3.10’da görüldüğü üzere 10-11 yaş grubu (5. Sınıf) öğrencimizin %58,3’ünün Allah’ın hiçbir şeye benzemediğini düşünüp, her şeyi yaratan gören, duyan, bilen bir varlık olduğu kategorisine giren cevaplar verdiği görülürken cevapların %41,6 sının ise insana benzetenler kategorisinde yer aldığı görülmüştür. 13-14 yaş grubunda (8. Sınıf) yer alan öğrencilerimizin ise %79,1 gibi büyük bir çoğunluğu Allah’ın hiçbir şeye benzemediğini düşünüp, her şeyi yaratan gören, duyan, bilen bir varlık olduğunu belirtirken, %16’sı O’nu insan biçiminde düşünmektedir. %4,1’i ise Allah’ın buluta benzediğini söylemiştir.

Somut Tanrı anlayışına sahip öğrencilerin vermiş oldukları cevapları ise şu şekilde örneklendirebiliriz:

Normal insan gibi düşünüyorum. Bizim gibi eli, kolu, ayağı olan bir varlık işte. O, her şeyi yapabilen bir varlık (5. Sınıf Kız Öğrenci)

Gözle görülmeyen, her şeye gücü yeten ve bizi yaratan bir varlık. Bazen normal bir insana benzetiyorum onu ama tabi onun her şeye gücü yetiyor. Bizden daha iyi işitiyor, görüyor falan (5. Sınıf Kız Öğrenci).

Bizi yaratan bizi koruyan bir varlık, iyi bir insana benzetiyorum. Onu göremiyoruz ama beyaz yüzlü uçabilen her yere gidebilen bir varlık (5. Sınıf Kız Öğrenci).

Bütün dünyaya sahip, her şeyden üstün olduğunu düşünüyorum. Hiçbir şeye muhtaç değil O. Beyaz bir elbise giymiş, beyaz, uzun sakallı, uzun boylu birisine benzetiyorum (5. Sınıf Erkek).

Allah dendiğinde güçlü, kuvvetli, her şeye gücü yeten biri geliyor aklıma. Mevlana gibi tespihli beyaz giyimli bir adama benzetiyorum (5. Sınıf Erkek).

Evreni, her şeyi yaratan, tek olan, çok güçlü bir varlık. Uçan bizi televizyon gibi hep izleyen bizim içimizden konuştuğumuzda bile duyan birine benzetiyorum (5. Sınıf Erkek).

Bulutların İçinde oturan beyaz sakallı bir dede geliyor aklıma küçükken böyle düşünüyordum yüzü belirgin değildi hala da böyle düşünüyorum (8. Sınıf Kız).

Onun hiçbir şeye benzemeyeceğini biliyorum. Ama bazen onu dede gibi birine benzetiyorum. Bazen oluyor ama (8. Sınıf Kız).

Onu buluta benzetiyorum. Ağzı, yüzü olan bir bulut (8. Sınıf Kız).

5. Sınıf öğrencilerinin içinde bulunmuş oldukları dönemin genel seyrine uyum sağladıkları ve kendisine anlatılan Allah kavramını çevresinde bulunan varlıklardan yola çıkarak anlamaya çalıştıkları görülmektedir. Yaşları itibariyle gözüyle gördüğü, eliyle tutabildiği varlıklardan yola çıkarak Allah'ı antropomorfik özelliklerle tasavvur ettikleri görülmüştür. Ancak öğrencilerin ifadelerinde de görülmektedir ki Tanrı normal bir insanın dışında özel yetenekleri ve süper güçleri olan bir insan şeklinde tasavvur edilmiştir. Ailesi ve sosyal çevresi tarafından yaratıcı için “çok büyük”, “çok yüce”, “her şeyi yapabilen bir varlık” tanımlamaları duyan çocuğun Allah'ı bu dönemde bu şekilde tasavvuru da gayet tabiidir. İyi bir varlık ya da iyi bir insana benzetmeleri aldıkları eğitimde veya çevrelerinden edindikleri bilgilerde Allah'tan hep iyi ve olumlu şekilde bahsedilmiş olmasından dolayıdır.

8. Sınıf öğrencilerinin Tanrıyı antropomorfik özelliklerle tasavvur ettiklerini gösteren cevaplar, bu dönemdeki öğrencilerimizin soyut dönemin başlangıcında bulunmalarına rağmen somut düşünce yapısından henüz sıyrılmadığını bu sebepten ötürü de vermiş olduğu cevaplarda antropomorfik düşüncenin de tamamen yok olmadığını göstermektedir. Ancak yaşın ilerlemesi ile birlikte bu durumun azaldığı ve çok az bir kesimin bu tasavvura sahip olduğu görülmektedir. Öğrencilerin Allah'ı beyaz yüzlü ya da beyaz elbiseli şeklinde tasavvur etmeleri ona saflık ve temizlik atfetmelerinden kaynaklanmaktadır.

Aşağıda soyut Tanrı anlayışına sahip olup, Allah'ın hiç bir şeye benzemediğini düşünen öğrencilerin vermiş oldukları cevaplar yer almaktadır.

Onun hiçbir şeye benzemediğini biliyorum Ama hayal ederken büyük yüce bir varlık olarak hayal ediyorum (5. Sınıf Kız).

Onu hiçbir şeye benzetmiyorum Çünkü yarattığı hiçbir şeye benzemez ama her şeyi bilen gören yaratan bir varlık O (5. Sınıf Kız).

Bizi yaratan bir varlık bizden büyük her yerde olan, bizden daha yüksekte bizi izleyen bir varlık (5. Sınıf Kız).

Küçükken Allah dendiğinde caminin minaresine Allah zannediyordum. Ama öğrendim ki o hiçbir şeye benzemez. Derslerde işliyoruz. Kur'an dersinde Allah'ın hiçbir şeye benzemediğini söylüyor öğretmenlerimiz (5. Sınıf Erkek).

Allah deyince aklıma cennet geliyor. Beyaz birine benzetiyordum önceden. Çizgi film kahramanı gibi. Ama o hiçbir şeye benzemeyen bir varlık olduğu için şimdi hayal edemiyorum (5. Sınıf erkek).

En büyük olduğunu düşünüyorum. Bizi ve her şeyi yaratan bir varlık. Hiç görmediğim için onu bir şeye benzetemiyorum (5. Sınıf Erkek).

Bizi yaratan her şeyi yaratan bir varlık o hiçbir şeye benzemez eşi ve benzeri yoktur o yüzden hiçbir şeyi benzetemiyorum (8. Sınıf Kız).

Onu hayal edemiyorum çünkü o yarattığı hiçbir şeye benzemez (8. Sınıf Kız).

Yere ve göğe hâkim olan eşi, benzeri olmayan, her şeyin yaratıcısı. Küçükken bizim gibi bir insan olduğunu düşünürdüm ama dini eğitimi aldıkça onun hiçbir şeye benzemediğini öğrendim. O yüzden hiçbir şeye benzemez (8. Sınıf Kız).

Her şeyi yaratan, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen bütün kâinatı yaratan yaratıcı. Onu hiçbir şeye benzetiyorum çünkü onun nasıl bir varlık olduğunu bilmiyorum (8. Sınıf Erkek).

Böyle gücü kudreti yerinde olan, her şeye gücü yeten, hiç kimseye ihtiyacı olmayan bir varlık. O hiçbir şeye benzemez (8. Sınıf Erkek).

Allah ben düşündüklerinize benzemem, sizin düşündüğünüzün dışında bir varlığım diye söylüyor. Ayetten de yola çıkarak onu zihnimde canlandıramayacağımı biliyorum (8. Sınıf Erkek).

5. sınıf öğrenciler tarafından verilen cevaplara bakıldığı zaman çocuğun, Allah'ı yarattığı hiçbir şeye benzemez, şeklindeki tasavvurunun temelinde okulda ve ailesinde almış olduğu dini eğitimin etkileri görülmektedir. Çocuğun “Onun, hiçbir şeye benzemediğini biliyorum ama hayal ederken onu yüce bir varlık olarak hayal ediyorum.” Cevabı veya “derslerde onun hiçbir şeye benzemediğini işledik ve öğretmenlerimizde böyle söylüyor” şeklindeki cevaplar çocuğun somut dönemde olmasına rağmen almış olduğu eğitimin vesilesiyle soyut cevaplar verdiğini göstermektedir. Bunun yanında öğrencilerimizden “Allah'ı hiçbir şeye benzetmiyorum. Zaten benzetmekte günah” gibi verilen cevaplar da bulunmaktadır. Bu tür cevaplarda

göstermektedir ki çocuğun, Allah'ı bu şekilde tasavvur etmesinin altında çevresinden almış olduğu yanlış bilgiler ve bu bilgilerin sebep olduğu korkunun yatmakta olduğu görülmektedir.

8. sınıf öğrencilerinin vermiş oldukları cevaplar ise içinde buldukları dönemle uyum sağlamaktadır. Bu dönemde öğrencilerdeki antropomorfik tanrı anlayışının yerini, Allah'ı maddi olmayan, elle tutulup gözle görünmeyen bir varlık olarak düşünme biçimi almış, öğrencilerin Allah'ı soyut bir varlık olarak tasavvur ettikleri görülmüştür.

Tablo 3.10'da verilen cevaplara bakıldığında yaşın artmasıyla birlikte Allah'ın hiçbir şeye benzemediği kategorisinde bir artış gözlemlenirken, yaşın azalmasıyla birlikte ise Allah'ı insan şeklinde tasavvur edenlerin sayısında artış gözlemlenmektedir. 10-11 yaş grubunda bulunan öğrenciler somut düşünce evresinde oldukları için Antropomorfik Tanrı tasavvuru devam ediyor. Bu dönemde çocuk, tanrıyı güçlü bir insan şeklinde tasavvur ettiği için O'nun gücünün her şeye yeteceğini düşünüyor. 13-14 yaş grubundaki öğrenciler, soyut düşünme evresinde ve tanrıyı soyut bir şekilde tasavvur edebiliyorlar. İnanılan ve anlatılan dinde de Allah'ın gücünün, kudretinin her şeyin üzerinde olduğu söyleniyor. Yani her iki dönemde bulunan çocuklar aynı şeyi söylemenin yanında farklı zihinsel süreçlerle ve farklı gerekçelerle bunu ifade etmiş oluyorlar.

3.2.1.3. Allah'a Mekân Affetme Tasavvuruna Göre Katılımcıların Durumları

Yaratıcı için bir mekân tazim ve tayin etmenin imkânsızlığı, onun mekândan münezzehe olduğu, tayin edilen mekânın ona sınırlılık atfedeceği ile ilgili bu tasavvurla, İmam Hatip Ortaokulu öğrencilerinin bu tasavvura ulaşp ulaşmadığının ölçülmesi amacıyla öğrencilere, "Allah'ın yaşadığı bir mekân var mıdır? Onun nerede olduğunu düşünüyorsun?" sorusu sorulmuş olup öğrencilerin bu soruya vermiş oldukları cevaplar aşağıda beş kategoride sınıflandırılmıştır.

Tablo 3.11'e bakıldığında 10-11 yaş grubundaki çocukların %33,3'ü Allah her yerdedir cevabını verirken, %12,5'i Allah'ın gökyüzünde olabileceğini düşünmektedir. Allah'ı cennette, cehennemde, ahirette tasavvur edenler %25'lik bir kesimi oluştururken, Mekke'de Kâbe'de, Medine'de veya camide gibi yeryüzünde herhangi bir yerde tasavvur edenlerse %25'lik bir kesimdir. Yine %4,1 'i de bilmiyorum cevabını vermiştir.

13-14 yaş grubundaki öğrencilerin ise %70,8 gibi büyük bir oranı Allah'ı her yerde olarak tasavvur ederken, %8,3' ü gökyüzünde olarak tasavvur etmiştir. Cennet-cehennem veya ahiret cevabını verenler ise %16,6 'dır. Allah'ı yeryüzünde herhangi bir mekânda tasavvur eden olmazken bilmiyorum cevabını veren %4,1'dir.

Tablo 3.11: Katılımcıların Yaşı ile Allah'a Mekân Atfetme Tasavvurlarına Göre Dağılım

Allah'ın yaşadığı bir mekân var mıdır? Onun nerede olduğunu düşünüyorsunuz?		Yaş grupları	
		10-11 yaş	13-14 yaş
Allah her yerdedir.	Sayı	8	17
	%	33,3	70,8
Gökyüzünde	Sayı	3	2
	%	12,5	8,3
Cennet-cehennem(ahirette)	Sayı	6	4
	%	25	16,6
Mekke (Kabe'de),Medine, Cami	Sayı	6	-
	%	25	-
Bilmiyorum	Sayı	1	1
	%	4,1	4,1
Toplam	Sayı	24	24
	%	100	100

Somut tanrı anlayışına sahip olup Allah'ı gökyüzünde, ahirette veya yeryüzünde bir yerde olarak tasavvur eden öğrencilerimizin vermiş olduğu cevaplar aşağıdaki şekildedir.

Hayır, yoktur ama bulutların üzerinde yaşıyor olabilir (5. Sınıf Kız).

Allah gökyüzünde yaşıyor (5. Sınıf Kız).

Gökyüzünde olduğunu düşünüyorum. Allah sonsuz, sınırsızdır. Gökyüzü de sonsuz sınırsızdır. O yüzden orada yaşıyordur (8. Sınıf Kız).

Bence Allah'ın yaşadığı bir mekân var. Allah gökyüzünde bizi izliyor (8. Sınıf Kız).

Onun yaşadığı bir mekân yoktur evrenin içinde bir yerde bir mekânda yaşayan normal bir varlık gibi değildir ama gökyüzünü bilmiyorum orada yaşıyor olabilir (8. Sınıf Erkek).

5. sınıf öğrencilerinin Allah'ı gökyüzünde tasavvur etmeleri, içinde bulunmuş oldukları dönem nedeniyle onu somutlaştırarak algılamaya çalışmalarından dolayı yaşadığı bir mekânın olması gerekliliği düşüncesine sahip oldukları görülür. Bunun

yanında çocukların "Allah nerededir?" sorularına, aileleri tarafından verilen muhtemel cevaplar, "yukarıda" ya da "Allah her zaman seni görendir." gibi cevaplar olması hasebiyle çocuklar, Allah'ı kendilerini görebilecek bir mekâna yerleştirme gerekliliği duymuştur. Buna en uygun mekân olarak da gökyüzünü seçmişlerdir. Yine medyada yaratıcının gökyüzünde olduğu hissini veren film ya da çizgi filmlerin çocukları bu yönde etkilemiş olduğu da söylenebilir.

8. sınıf öğrencilerinin Allah'ı gökyüzünde olarak tasavvur etmesi, onlardaki soyut tanrı anlayışının henüz oluşmamış olduğunu göstermektedir. Verilen cevaplar bu yaşlardaki öğrencilerin soyut dönemin giriş aşamasında bulunmalarına rağmen henüz bu döneme giriş yapmamış olduklarını göstermektedir. Bununla birlikte bu gruptaki öğrencilerin gökyüzünü sınırsız, uçsuz- bucaksız hayal ettikleri için Allah'ın da böyle sınırsız, uçsuz-bucaksız bir mekânda yaşayabileceğini düşündükleri görülmüştür. Yine her iki gruptaki öğrencilerimizin Allah'ı gökyüzünde olarak düşünmesi, onu çok uzaklarda tasavvur etmesi ona atfedilen mekân tasavvuru kadar kendisine olan hissi uzaklığı da göstermektedir.

Allah cennette, cehennemde veyahut ahirette yaşıyor cevabını verenler 5. Sınıflardan %25, 8. Sınıflardan %16,6'lık bir kısımdır. Vermiş oldukları cevapların bir kısmı aşağıdadır.

Allah cennette yaşıyor. Ben onu bulutların üzerinde gibi düşünüyorum ama olamaz, cennette olması gerekir (5. Sınıf Kız).

Cennettedir, Allah orada yaşıyor (5. Sınıf Kız).

Allah cennette, ahirette olabilir. Ya da cehennemde yanarlara bakarken orada da olabilir (5.sınıf Erkek).

Allah cennette yaşıyor, gökte yaşıyor da olabilir (5. Sınıf Erkek).

O, cennetin en güzel bölgesinde yaşıyor (8. Sınıf Kız).

Ortada bir mağara tarzı bir yer, sağda cennet, sol tarafta cehennem var. Allah'ta o ortadaki karanlık yerde (mağara) kalıyor, diye düşünüyorum (8. Sınıf Kız).

Onu cennette en yüksek mertebede, herkesi görebileceği bir yerde hayal ediyorum (8.Sınıf Erkek).

Öğrencileri, Allah'ın cennette yaşadığı düşüncesine iten sebeplerden birisi, cennetin güzelliklerle dolu bir yer olmasıdır. Öğrenciler Allah'ın ancak bu kadar muhteşem bir yerde yaşamaya layık olduğu düşüncesine sahiptirler. Yine 8. Sınıf öğrencilerinin vermiş oldukları cevaplar ise somut dönemden çıkılmadığını

göstermektedir. Bu sebepten dolayı yaratıcı cennette mükâfat verirken ya da cehennemde ceza verirken, kullarının yanında olarak tasavvur edilmektedir.

Öğrencilerden Allah'ın Mekke'de, Kâbe'de, Medine'de ya da camide gibi dünyada bir yerde yaşadığına dair cevaplarda alınmıştır. 10-11 yaş grubundaki (5. Sınıf) öğrencilerimizin %25'i bu yönde cevap vermekle birlikte 13-14 yaş grubundan bu kategoride cevap veren bulunmamıştır. 5. Sınıf öğrencilerimizin bu kategoride vermiş olduğu cevaplar şunlardır:

Mekke O'nun evi diye duymuştum. Bir hikâye de Abdulmuttalib, O Allah'ın evi, O kurdu, demişti. Mekke'de yaşıyor olabilir (5. Sınıf Kız).

Allah camilerde yaşar (5. Sınıf Kız).

Allah her zaman yanımızda olur. O camilerdedir. Çünkü cami onun evidir (5. Sınıf Erkek).

Evet vardır. O camide veya Kâbe'de yaşıyor olabilir (5. Sınıf Erkek).

5. sınıf öğrencilerimizin Allah'a bir mekân atfetmeleri, O'nu cami, Mekke, Kâbe gibi yeryüzünde bir yerde yaşıyor olarak tasavvur etmeleri, öğrencilerin ailesi ve sosyal çevresi tarafından camilerin veya Kâbe'nin onun evi olarak nitelendirilmesini yanlış anlamaları ve orada yaşam sürmesi şeklinde algılamalarından kaynaklanmaktadır. Çocukların Allah'ı normal bir insan gibi antropomorfik özelliklerle algılamaya çalışması, içinde bulunmuş oldukları somut dönemin genel özelliklerindedir. 8. Sınıf öğrencilerinin ise Allah'ın mekândan münezzehe olduğu yönünde bir tasavvura sahip olduğunu görmekteyiz. Bu durum yaş grubunun artmasıyla birlikte soyut düşüncenin geliştiğini göstermektedir.

Soyut dönemin genel özelliklerini uygun olarak “ Allah'ın yaşadığı bir mekân yoktur. O, her yerdedir.” cevabını veren 10-11 yaş grubu (5. Sınıf) öğrencilerimiz %33,3 iken 13-14 yaş grubu (8. Sınıf) öğrencilerimiz %70,8'dir. Vermiş olduğu cevaplar aşağıdaki şekildedir.

O her yerdedir. Mesela camide olsa, onun hiçbir şeye ihtiyacı yok. Orada olmasına da gerek yok. O her şeyi görüyor. Çünkü hep bizimle beraberdir (5. Sınıf Kız).

O her yerdedir, Kâbe onun evi diye söylüyorlar ama orada yaşıyor olamaz (5. Sınıf Kız).

Yoktur, çünkü o her yerde diye biliyorum bana öyle öğrettiler (5. Sınıf Erkek).

Allah bütün her yerde olabilir. Sadece bir yerde olduğunu düşünmüyorum. Bütün camiler, bütün evren, her yerde yaşayabilir (5. Sınıf Erkek).

Allah'ın yaşadığı bir mekân yoktur. Çünkü o her yerdedir, mekân olamaz (8. Sınıf Kız).

Bütün evren. O'nun her yerde olduğuna inanıyorum. Bir mekânı yok yani (8. Sınıf Kız).

Allah'ın katı diye bir şeyden bahsediyorlar. Orası neresi bilmiyorum. Allah her yerde, her şeyi görüyor, her şeyi biliyor (8. Sınıf Erkek).

Allah zaman ve mekândan münezzeh yani zaman ve mekân O'nun için yoktur. İsteddiği zaman istediği yerde olur (8. Sınıf Erkek)

5. Sınıf öğrencilerinin%33,3'ü Allah'a bir mekân tayin etmemiştir. Bu dönemdeki çocukların, somut dönemde olmalarına rağmen “Yoktur, çünkü o her yerde diye biliyorum bana öyle öğrettiler.” Gibi soyut dönem özelliklerini taşıyan cevaplar vermesi, İslami inancı yansıtmakla birlikte aile, okul ve çevreden almış oldukları dini bilgilerden kaynaklanmaktadır. Çünkü çocuk bu düşüncesini henüz bu dönemde temellendirmekten yoksundur. Ayrıca 8. Sınıf öğrencilerinin büyük bir kısmının Allah'a mekân tayin etmemesinin sebebi, öğrencilerin somut dönemden sıyrılarak soyut döneme geçmesidir. Buna paralel olarak soyut Tanrı anlayışı gelişmiş, Tanrının bir mekâna yerleştirilmesinin ona eksiklik atfedeceği anlayışına yavaş yavaş sahip olunmaya başlanmıştır.

Verilen cevaplar, küçük yaştaki öğrencilerin Allah'a diğer varlıklar gibi bir mekân isnat ettiğini göstermektedir. Bu durumun yaşın artmasıyla birlikte azalma göstermesi, küçük yaşlarda etkisinde bulunulan somut düşüncenin zamanla yerini soyut düşünceye bıraktığını göstermektedir.

3.2.1.4. Katılımcıların Allah'a Bir Aile Atfetme Durumları

Mülakata katılan öğrencilerimize Allah'ın eşinin ve benzerinin olmadığı, yarattıkları gibi varlığı konusunda hiçbir şeye ihtiyaç duymadığı konusundaki bilincin oluşup oluşmadığını ölçmek amaçlı "Sence Aile kavramı Allah için de geçerli midir?" sorusu sorulmuştur. Bu soruya verilen cevapları ise "Evet geçerlidir." "Hayır, geçerli değildir." "Bilmiyorum." şeklinde üç alt kategoride sınıflandırılmıştır.

10-11 yaş grubundaki öğrencilerin %4,1'i sorumuzu “Evet geçerlidir” şeklinde cevaplamıştır. 13-14 yaş grubu öğrencilerimizden evet şeklinde cevap veren olmamıştır. Evet, şeklinde cevaplayan bir öğrencimizin vermiş olduğu cevap şu şekildedir:

Onun ailesi, anne ve babası yoktur diye söylüyorlar ama bence vardır. Melekler falan O'nun ailesi olabilir (5. Sınıf Erkek).

Öğrencimiz içerisinde bulunduğu dönemin genel özellikleri sebebiyle, yaratıcıyı kendisi gibi bir insan şeklinde düşünmüş, varlığı hususunda başka varlıklara ihtiyaç duymayacağını kavrayamamıştır. O'nun eşsizliği ve benzersizliği özelliğini henüz kazanamamış durumdadır.

Tablo 3.12: Katılımcıların Yaşı ile Allah'a Aile Atfetme Durumlarına Göre Dağılım

Sence aile kavramı Allah için de geçerli midir?	Yaş grupları	
	10-11 yaş	13-14 yaş
Evet, geçerlidir.	Sayı	1
	%	4,1
Hayır, geçerli değildir.	Sayı	22
	%	91,6
Bilmiyorum	Sayı	1
	%	4,1
Toplam	Sayı	24
	%	100

10-11 yaş grubu öğrencilerimizin %91,6'sı 13-14 yaş grubu öğrencilerimizin ise %100'ü "Hayır, geçerli değildir." cevabını vermiştir. Öğrencilere neden var ya da neden yok şeklinde bir soru sorulmadığı halde açıklama gereği duyan öğrencilerimiz olmuştur. Vermiş oldukları cevaplar şu şekildedir.

Hayır yoktur. Çünkü bazı duaların anlamlarında da yazıyor "O doğmamıştır, doğrulmamıştır" falan diye. Oradan annesi, babası olmadığını anlıyorum (5. Sınıf Kız).

Hayır, yoktur. Olsaydı o Allah olmazdı. O zaman daha çok bize benzerdi. Birde bir surede zaten O, Allah doğmamış ve doğrulmamıştır yazıyor (5. Sınıf Kız).

Yoktur. Allah'ın annesi, babası, çoluğu çocuğu olsaydı onlarda yaratıcı olurdu. O zaman olmazdı. Onun ailesi yoktur (5. Sınıf Erkek).

Hayır yoktur. Anne-babası olsaydı Allah biraz daha küçük olurdu. O zaman Allah bize bakmaz anne-babası ona bakardı (5. Sınıf Erkek).

Onun ailesi yoktur. Çünkü Allah doğmamış ve doğrulmamıştır (8. Sınıf Kız).

O tektir. Ailesi, annesi-babası olamaz. Onun ihtiyacı yoktur, bize benzemez (8. Sınıf Kız).

O ne doğrulmuş ne de doğurmuştur. Hiçbir şey ona denk değildir. Aile kavramı da onun için geçerli değildir. Başlangıcı ve sonu da yoktur (8. Sınıf Erkek).

Bence yoktur. Çünkü olsaydı kardeşleriyle tartışma çıkabilirdi. Birisi derdi yağmur yağdıracağım, diğeri derdi güneş açtıracacağım. Tartışma çıkabilirdi. Anne-baba, çocuk-çocuk onun için geçerli değildir. O tektir (8. Sınıf Erkek).

8. Sınıf öğrencileri "Hayır geçerli değildir." cevabını vermiştir. Soyut dönemin genel özellikleri itibariyle Allah'ın eşsizlik ve benzersizlik özelliğinin hemen hemen hepsi tarafından kavranmış olduğunu görmekteyiz. Öğrencilerimizin bir kısmı ise bu özelliği kazanamamış olsalar da yaratıcının insandan farklı özelliklere sahip olduğunun bilincindedirler. 5. sınıf öğrencilerinin çoğunluğu "hayır geçerli değildir" cevabını vermiştir. Bu dönemdeki çocukların Allah'ın eşsizliği ve benzersizliği konusunda sorulan soruya aile, okul ve sosyal çevreden edinmiş oldukları dini bilgilerden yola çıkarak bu cevapları verdikleri görülmüştür. Bilmiyorum cevabını veren bir öğrencimiz ise "Yoktur herhalde, bilmiyorum" şeklinde cevap vererek bu konuda bilgisinin olmadığını belirtmiştir.

3.2.1.5. Allah'ın Ezeli-Ebedi Oluşu ile İlgili Tasavvurlarına Göre Katılımcıların Durumları

Tablo 3.13: Katılımcıların Yaşı ile Allah'ın Ezeli-Ebedi Oluşu İle İlgili Katılımcıların Durumları

"O doğmamış ve doğrulanmamıştır." Ayetinden anladığın nedir?	Yaş grupları	
	10-11 yaş	13-14 yaş
Allah'ın eşi ve benzeri yoktur. O tektir.	Sayı 14	11
	% 58,3	45,8
Allah kimseye muhtaç değildir.	Sayı 6	6
	% 25	25
Allah ezeli ve ebedidir.	Sayı 3	5
	% 12,5	20,8
Allah'ın varlığı kendindedir.	Sayı -	2
	% -	8,3
Anne- babası yoktur, kendiliğinden oluşmuştur.	Sayı 1	-
	% 4,1	-
Toplam	Sayı 24	24
	% 100	100

Çalışmamıza katılan öğrencilerimize Allah'ın ezeli ve ebedi olması ile ilgili bilincin yerleşip yerleşmediğinin anlaşılması amacıyla "O doğmamış ve doğrulanmamıştır" ayetinden anladığın nedir?" sorusu sorulmuştur.

Tablo 3.13’de görüldüğü üzere 10-11 yaş grubundaki öğrencilerimizin %58,3’ü “Allah’ın eşi ve benzeri yoktur” kategorisinde cevap verirken %25’inin tasavvuru Allah’ın kimseye muhtaç olmadığı yönündedir. %12,5’i “Allah ezeli ve ebedidir” şeklinde cevap vermiştir. %4,1’i ise Allah’ın anne ve babasının olmadığını söylerken Onun kendiliğinden oluştuğunu belirtmişlerdir.

13-14 yaş grubundaki öğrencilerimizin ise %45,8’i “Allah’ın eşi ve benzeri yoktur, O tektir” kategorisinde, %25’i “Allah kimseye muhtaç değildir” kategorisinde, %20,8’i “Allah ezeli ve ebedidir” kategorisinde, %8,3’ü ise Allah’ın varlığı kendisindedir kategorisinde cevaplar vermişlerdir.

Öğrencilerimizin sorumuza vermiş oldukları cevaplar aşağıdaki şekildedir.

Yani onun anne babası yoktur. Doğuran da yoktur, çocuğu da yoktur (5. Sınıf Kız).

Yani o tektir, hiç kimseye benzemez. Onun annesi babası yoktur, kardeşi veya ikizi falan yoktur (5. Sınıf Kız).

Yani O bir kişiden dünyaya gelmemiş, anne babası yoktur anlamında. O böyle şeylere ihtiyaç duymaz (5. Sınıf Kız).

Yani onun kimsesi yoktur. Eşi dostu yoktur. Hiç bir benzeri yoktur. Onun annesi babası yoktur (5. Sınıf Erkek).

O, hiç bir şeye muhtaç değildir. Anne-babası yoktur (5. Sınıf Erkek).

Yani Allah'ın annesi-babası yoktur. Onun eşi ve benzeri yoktur, ona hiçbir şeye benzemez. Hiçbir şey onun kadar güçlü değildir (5. sınıf Erkek).

O tektir, onu doğuran da yoktur. Doğurduğu bir varlık da yoktur. Var olmak için başkalarına ihtiyaç duymaz (8. Sınıf Kız).

Onun olması için bir varlığa ihtiyacı yok. Bizim gibi anne-babaya ihtiyaç duymaz (8. Sınıf Kız).

İnsanlar gibi değildir, daha eşsiz bir varlıktır. Sonsuz güç sahibidir, anne babaya ihtiyaç duymaz (8. Sınıf Kız).

Onun annesi-babası ya da ailesinin olmadığından bahsediliyor. Onu yaratan herhangi bir varlık yoktur (8. Sınıf Erkek).

Allah tektir, O’ndan başka ilah yoktur. Biz var olmak için anne babaya ihtiyaç duyarız. Ama onun ihtiyacı yoktur. O hep vardı, sonsuza kadar da var olacak (8. Sınıf Erkek).

Onun anne-babası, çocuğu yoktur. O tektir, birdir, ailesi yoktur (8. Sınıf Erkek).

“Allah doğmamış ve doğrulmamıştır” ayetinden ne anlıyorsun sorumuza 5. Sınıf kız ve erkek öğrencilerimizin verdiği cevaplarda Allah kimseye benzemez, eşi, dostu yok, kardeşi, ikizi yok, bir kişiden dünyaya gelmemiştir, gibi ifadelerin antropomorfist özellikler taşıdığı söylenebilir. Yani öğrencilerimiz sorumuzu yorumlarken, içinde bulunmuş oldukları dönemin genel seyrine uygun olarak ve insani özelliklerden yola çıkarak Allah’ı tasavvur etmişlerdir. Allah’ın insandan farklı olduğunu, insana benzemediğini düşünen öğrencilerimizde bulunmaktadır. Her ne kadar Allah’ın insandan farklı olduğunu, insani özellikler taşımadığını söylemiş olsalar da bu öğrencilerimizin içinde buldukları dönem nedeniyle soyut kavramları tam olarak algılayamadığı ve bu farklılığı da kavrayamadığı söylenebilir. Özellikle kız öğrencilerimizden birinin “yani onu kimse doğurmamış, O kendiliğinden oluşmuştur” şeklindeki ifadesinin de buna örnek teşkil ettiği söylenebilir. Öğrencilerimize İmam Hatip Ortaokullarında verilen dini eğitimin de verilen cevaplarda etkili olduğunu görmekteyiz. Ancak verilen dini eğitimle çocuk, her ne kadar Allah’ın insanlardan farklı olduğunu anne- babasının olmadığını ifade etse de somut düşünce döneminde bulunması nedeniyle tasavvurunun antropomorfist özellikler taşıdığı bariz görülmektedir.

8. sınıf öğrencilerimizin çoğunluğunun vermiş olduğu cevaplarda Allah’ın eşsiz ve benzersiz olduğu, var olmak için başkalarına ihtiyaç duymadığı, hep var olduğu ve sonsuza kadar da var olacağı gibi ifadelerle, öğrencilerin Allah’a insani özellikler atfetmedikleri ve yine Allah’ın eşsiz ve benzersiz olduğunu ifade ettikleri görülmektedir. Çocuğun verilen dini eğitimle desteklenmesi, soyut kavramları anlama da ve kavrama da ona yardımcı olacaktır. Tabi ki bireysel farklılıklar gibi çeşitli nedenlerden ötürü henüz soyut düşünceye ulaşamamış öğrencilerimizde bulunmaktadır.

3.2.1.6. Katılımcıların Allah’a Cinsiyet Atfetme Durumları

Görüşmemize katılan öğrencilerimize “Allah’ın bir cinsiyeti var mıdır? Eğer var ise hangi cinsiyete sahip olduğunu düşünüyorsunuz” sorusu sorulmuştur. Bu soruyu sormamızdaki temel amaç, Allah’ın eşsizliği ve benzersizliği, yarattıklarına benzememesi bilincinin çocuklarda oluşup oluşmadığının ölçülmesidir.

5. sınıf (10-11 yaş grubu) öğrencilerimizin %66,6 sı "Hayır Allah’ın bir cinsiyeti yoktur." cevabını verirken, %4,1’ i Allah’ın erkek olduğunu söylemiş, %8,3’ ü ise hem kadın hem erkek olarak tasavvur etmiştir. % 8.3’ lük bir kısmı ise Hayır cinsiyeti yoktur

cevabını verirken onun cinsiyetinin bilinmeyeceğini de belirtmişlerdir. Bilmiyorum cevabını veren öğrencilerimiz ise %12,5lik kısmı oluşturmaktadır. 8. sınıf (13-14 yaş grubu) öğrencilerimizin %95,8'i Allah'ın cinsiyetinin olamayacağını söylerken, %4,1' i onu erkek bir yaratıcı olarak tasavvur etmiştir. 8. sınıf öğrencilerimiz de "hem kadın hem erkektir", "bilmiyorum" veya "bilinemez" kategorilerinde cevap veren olmamıştır.

Tablo 3.14: Katılımcıların Yaşı ile Allah'a Cinsiyet Atfetme Durumlarına Göre Dağılım

Allah'ın bir cinsiyeti var mıdır? Eğer var ise hangi cinsiyete sahip olduğunu düşünüyorsun?	Say 1 %	Yaş grupları	
		10-11 yaş	13-14 yaş
Hayır, cinsiyeti yoktur.	Say 1 %	16 66,6	23 95,8
Erkek	Say 1 %	1 4,1	1 4,1
Bilmiyorum	Say 1 %	3 12,5	- -
Hem kadın hem erkek	Say 1 %	2 8,3	- -
Hayır, yoktur ama biz bilemeyiz.	Say 1 %	2 8,3	- -
Toplam	Say 1 %	24 100	24 100

5. ve 8. Sınıftan Allah'ı erkek ve hem erkek hem kadın olarak tasavvur eden öğrencilerimizin vermiş oldukları cevaplar aşağıdadır.

Evet var. O erkektir (5. Sınıf Erkek).

Sakallı, erkek bir varlığın olduğunu düşünüyorum. Niye erkek olarak düşündüğümü bilmiyorum (8. Sınıf Kız).

Öğrencilerimizin Allah'ı erkek olarak tasavvur etmelerinin sebebi çocukların gözündeki baba figürünün ehemmiyetinden kaynaklanır. Çocuk için baba güçlü, kuvvetli, her şeyi başaran her zorluğun altından kalkan birisidir. Hatta çocuklar arasında benim babam güçlü, senin baban güçlü tartışması da buna en iyi örnek olarak gösterilebilir. Babasını güçlü gören çocuk, kendisine çok güçlü her şeyi yapabilen bir varlık olarak anlatılan Allah'ı da erkek olarak tasavvur etmiştir. Fakat çocuğun tasavvur

ettiği yaratıcı babasında daha güçlü ve daha farklı özelliklere sahiptir. Bunun yanında yabancı filmlerde ya da savaş oyunlarında güç savaşını yapanların genellikle erkek olması yine yabancı filmlerde Hıristiyan kültürünün yansıtılması ya da yılbaşı kutlamalarında bahsedilen Noel baba figürü gibi etkenler çocukların düşünce algısını etkilemektedir.

Allah hem kız hem erkek olabilir (5. Sınıf Kız).

Cinsiyeti olabilir belki ama bilmiyorum. Kadın ya da erkek, ikisi de olabilir (5.Sınıf Kız).

Somut dönemin genel özelliklerini yansıtır yaratıcıyı antropomorfik özelliklerle tasavvur eden ve onun kadın veya erkek olabileceğini düşünen öğrencilerin Allah'ı hem kadın hem erkek olarak tasavvur etmeleri O'nun cinsiyetinin olmadığı konusunda bilgi sahibi olmadıklarını gösterir. Bu dönemde çocuk yaratıcıyı insan olarak tasavvur eder, fakat ona bir cinsiyet yüklememiştir, çünkü bu konuda bilgisi yoktur.

5. sınıf öğrencilerimizin %66,6'sı 8. Sınıf öğrencilerimizse %95,8'i Allah'ın bir cinsiyeti olmadığını belirterek Soyut dönemin özelliklerini yansıtmışlardır. Vermiş oldukları cevaplara bakacak olursak şu şekildedir.

Bence Allah'ın cinsiyeti yoktur Çünkü Allah kız erkek ayrımı yapmadan herkesi görüyor cinsiyet olsaydı böyle olmayabilirdi (5. Sınıf kız).

Allah'ın cinsiyeti yoktur çünkü o hiçbir şeye benzemez (5. Sınıf kız).

İnsana benzemediği için onun bir cinsiyeti yoktur (5. Sınıf Erkek).

Allah'ın cinsiyeti yoktur. İlkokulda öğretmenimiz öyle demişti (5. Sınıf erkek).

Hayır, yoktur öyle olsaydı yarattıklarına benzerdi (8. Sınıf kız).

Hayır, Allah'ın eşi benzeri yoktur çünkü. Bir cinsiyeti de yoktur (8. Sınıf kız).

Allah'ın cinsiyeti yoktur. Ama küçükken Allah'ı erkek zannediyordum (8. Sınıf Erkek).

Allah'ın cinsiyeti yoktur. Bildiğim kadarıyla Kur'an'da yazıyor galiba tam bilmiyorum (8. Sınıf Erkek).

5. sınıf öğrencilerimizin “ Allah'ın cinsiyeti yok çünkü öğretmenimiz öyle demişti” ya da “Allah'ın ayrım yapmaması cinsiyetinin olmadığını gösterir” şeklinde Allah'ın cinsiyetinin olmadığına yönelik verdikleri cevaplar, öğrencilerin soyut dönem özelliklerini yansıtan cevaplar olmasına rağmen somut dönemde bulduklarının da göstergesidir. Çocukların vermiş oldukları bu cevaplar, ailelerinden, okullarından veya çevrelerinden edinmiş oldukları bilgilerin birer yansımasıdır. Aynı zamanda adaletli olarak anlatılan yaratıcı üzerinden, akıl yürütme yoluyla cinsiyetinin olmadığına ulaşılsa

da bu, çocuğun yaratıcının eşsiz ve benzersizliği özelliğini kavramış olduğunu da göstermez.

Yine 8. sınıf öğrencilerimizin vermiş oldukları cevaplar, soyut dönemin genel özelliklerini göstermekle birlikte Allah'ın bir cinsiyetinin olmadığını söyleyen bütün öğrencilerin bu döneme tam olarak giriş yapmış olduğu anlamına gelmez. "Allah'ın cinsiyeti yoktur, bildiğim kadarıyla. Kuran'da yazıyor galiba, tam bilmiyorum" şeklindeki cevapları çocuğun antropomorfik düşünceden uzaklaşıp soyut dönem özellikleri göstermesine rağmen somut dönemin özelliklerini tam olarak terk etmediğini de gösterir.

3.2.1.7. Allah Hakkında Merak Edilen Hususlarla İlgili Tasavvurlara Göre Katılımcıların Durumları

Öğrencilerin Allah hakkında merak ettiği şeyleri öğrenmek amacıyla "Allah hakkında merak ettiğin şeyler var mı?" sorusu sorulmuştur. Öğrencilerimiz sormuş olduğumuz sorumuza "Allah'ın nasıl bir varlık olduğunu ve görünüşünü merak ediyorum", "Nerede yaşadığını ve cinsiyetini merak ediyorum", "Allah'ın sıfatları ile ilgili özellikleri merak ediyorum" ve "Merak etmiyorum" şeklinde dört kategoride cevap vermişlerdir. Öğrencilerimizin birden çok kategoride de cevap verdikleri olmuştur ancak ilk verdikleri cevap veya en belirgin cevap kategorilerini belirlemiştir.

Allah hakkında merak ettiğin şeyler var mı? Sorumuza 5. Sınıf öğrencilerimizin %75'i Allah'ın nasıl bir varlık olduğunu ve görünüşünü merak ediyorum cevabını verirken %4,1'i cinsiyetini merak ettiğini söylemiştir. Allah'ın sıfatları ile ilgili özelliklerini merak edenler %4,1 iken Allah hakkında hiçbir şeyi merak etmeyenler ise %16,6'dır.

8. sınıf öğrencilerimizin %66,6'sı Allah'ın nasıl bir varlık olduğunu ve görünüşünü merak ettiğini söylerken, Allah'ın sıfatları ile ilgili özelliklerini merak eden öğrencilerimiz %16,6'dır. Merak etmiyorum diyenler %16,6 iken cinsiyetini merak eden olmamıştır.

Tablo 3.15: Katılımcıların Yaşı ile Allah Hakkında Merak Edilen Hususlarla İlgili Tasavvurlarına Göre Dağılım

Allah hakkında merak ettiğin şeyler var mı?	Yaş grupları	
	10-11 yaş grubu	13-14 yaş grubu

Allah'ın nasıl bir varlık olduğunu ve görünüşünü merak ediyorum	Sayı	18	16
	%	75	66,6
Cinsiyetini merak ediyorum	Sayı	1	-
	%	4,1	-
Allah'ın sıfatları ile ilgili özellikleri merak ediyorum	Sayı	1	4
	%	4,1	16,6
Merak etmiyorum	Sayı	4	4
	%	16,6	16,6
Toplam	Sayı	24	24
	%	100	100

Sorumuza “Allah’ın nasıl bir varlık olduğunu ve görünüşünü merak ediyorum” şeklinde cevap veren öğrencilerimizin ifadeleri aşağıdaki şekildedir.

Onun nasıl birisi olduğunu merak ediyorum. Bizim gibi bir insan mı? Cinsiyeti kız mı erkek mi? Bunları merak ediyorum (5. Sınıf Kız).

Yüzünü çok merak ediyorum, görmek istiyorum. Başka bir şey merak etmiyorum (5. Sınıf Kız).

O nasıl birisi, nasıl giyiniyor? Neye benziyor? Merak ediyorum (5. Sınıf Kız).

Allah'ın nasıl bir varlık olduğunu merak ediyorum. Bir de bizi nasıl bu hale getirdi. Nasıl yarattığını merak ediyorum (5. Sınıf Erkek).

Allah'ın cenneti nasıl bir yer diye merak ediyorum. Cehennemi merak ediyorum. Allah'ı da merak ediyorum. Onu bir şeye benzettiğim de günaha olacağından korktuğum için bunu düşünmekten korkuyorum (5. Sınıf Erkek).

Yüzünü falan merak edebiliriz ama onu düşünmekten korkuyorum. Çünkü onu bir şeylere benzetmek günahdır (8. Sınıf Kız).

Nasıl bir şey olduğunu merak ediyorum, sadece bu (8. Sınıf Kız).

Nasıl bir varlık olduğunu merak ediyorum. Cennette bize kendini gösterecek mi? (8. Sınıf Erkek).

Mesela Kur'an'da Allah'ın cennette suretinin görüleceğinden bahsediliyor. Ben de suretini merak ediyorum, cenneti de merak ediyorum (8. Sınıf erkek).

Öğrencilerimizin %70,8 gibi büyük bir çoğunluğu Allah’ın nasıl bir varlık olduğunu ve görünüşünü merak ediyorum kategorisinde cevap vermiştir. 5. Sınıf öğrencilerimizin içerisinde bulunmuş olduğu dönem nedeniyle Allah’ı bir şeylere benzeterek algılamaya çalışmaları yahut neye benzediğini merak etmeleri gayet normaldir. İnsanın bilgi edinme yollarından biri de beş duyu organıdır. Yani insan eliyle tutup gözüyle gördüğü varlıkları tam olarak algılama, kavrama özelliğine sahiptir. Bu sebepten ötürü 5. Sınıf

öğrencilerimiz olsun 8. Sınıf öğrencilerimiz olsun daha önce de “Allah dendiğinde zihninde ne canlanıyor?” Şeklindeki sorumuza Allah’ın hiçbir şeye benzemediğini düşündüklerini belirtmelerinin temel sebebi onun hiçbir şeye benzemeyeceğini bilmelerinden kaynaklanır. Ancak hemen sonrasında somut veya soyut dönemde bulunan katılımcıların çoğunluğunun onun neye benzediğini merak etmeleri ise insanların Allah’ı anlamaya, kavramaya çalışırken elle tutulur, gözle görülür bir şeylere benzetmeye ihtiyaç duyduklarını gösterir.

Öğrencilerimizin Allah tasavvuru hakkındaki sorularımıza cevap vermek istememeleri, çekingen davranmaları, Allah hakkında düşünmenin, Allah’ı bir şeylere benzetmenin günah olduğunu düşünmelerinden kaynaklanmaktadır. Somut dönemdeki bir çocuğa Allah’ın hiçbir şeye benzemediği anlatılmış olsa da varlıkları algılamak ve kavramak için var olan şeylere benzetme ihtiyacı duyar. Allah’ın hiçbir şeye benzemediğini bilen çocuk Allah’ı bir şeylere benzeterek düşündüğünde ise günahkârlık hissine kapılır. Bunun sebebi de ailenin, sosyal çevrenin bu şekildeki anlatımıdır. Öğrencimizin “Yüzünü falan merak edebiliriz ama onu düşünmekten korkuyorum. Çünkü onu bir şeylere benzetmek günahtır” şeklindeki ifadesi de buna örnek teşkil etmektedir.

5.Sınıf kız öğrencilerimizden birisi de Allah’ın cinsiyetini merak ettiğini söylemiştir. Allah’ın cinsiyeti ile ilgili sorduğumuz sorumuza da her iki cinsiyete de sahip olabileceğini söyleyen öğrencimizin bulunmuş olduğu dönem nedeniyle Allah’ı antropomorfik özelliklerle tasavvuru gayet normaldir.

Öğrencilerimizin Allah’ın sıfatlarıyla alakalı merak ettikleri özellikleri aşağıdaki şekildedir.

Allah nasıl olmuş, bir de cennete gidince ne olacak acaba? Bunları merak ediyorum Allah ilk nasıl oluşmuş, nasıl bizleri yaratmış? Yaratma gücüne sahip de neden böyle bir şey düşünmüş? Merak ediyorum (5. Sınıf Kız).

Evet, öncesi ve sonrası yok kavramı biraz kafa karıştırıcı, insanları yaratmadan dünya olmadan önce nasıldı? Ne zamandan beri var bunu merak ediyorum (8. Sınıf Kız).

Allah'ı görececek miyiz? Allah'ın her şeyi nasıl gördüğünü merak ediyorum (8. Sınıf Kız).

Bizi nasıl yarattığını merak ediyorum. Nasıl bir görünüşe sahiptir (8. Sınıf Erkek).

Allah'ın nasıl oluştuğunu merak ediyorum. Nasıl bir varlık olduğunu merak ediyorum. Büyük mü, boyu uzun mu? (8. Sınıf Erkek)

Çocukların Allah'ın başlangıcı ve sonunun olmaması, nasıl oluştuğu, kendisinin ve var olan her şeyin nasıl yaratıldığını merak ettikleri görülmüştür. Allah ilk nasıl oluşmuş, nasıl bizleri yaratmış? Yaratma gücüne sahip de neden böyle bir şey düşünmüş? Gibi ifadeler Allah'ın ezeli ve ebedi olması özelliğinin kavranamamış olmasını göstermekle birlikte yukarıda da bahsettiğimiz bu tarz soruları sormadaki çekingenliğin devam ettiği de görülmektedir.

3.2.1.8. Allah'ın Kudreti Hakkındaki Katılımcıların Durumları

Yaratıcının gücünün, kuvveti ve kudretinin sonsuz olması, yapamayacağı veya gücünün yetemeyeceği bir şeyin olmaması hususunda gerekli bilincin oluşup oluşmadığının öğrenilmesi amacıyla Allah'ın gücünün her şeye yeteceğini düşünüyor musun? Yetemeyeceği şeyler nelerdir? Sorusu sorulmuştur.

Tablo 3.16:Katılımcıların Yaşı ile Allah'ın Kudreti Hakkındaki Tasavvurlarına Göre Dağılım

Allah'ın gücünün her şeye yeteceğini düşünüyor musun?	Yaş grupları	
	10-11 yaş grubu	13-14 yaş grubu
Evet	Say 1 %	24 100
Toplam	Say 1 %	24 100

Tablo 3.16'da görüldüğü üzere öğrencilerimizin tamamı “Allah'ın gücünün yetemeyeceği hiçbir şey yoktur” şeklinde cevap vermiştir. Vermiş oldukları cevaplara bakacak olursak:

Onun gücü her şeye yeter, yetemeyeceği hiçbir şey yoktur (5. Sınıf kız).

Allah'ın gücünün yetemeyeceği şey yoktur ama şeytana gücü yeter mi bilmiyorum (5. Sınıf Kız).

Yoktur. Kurslarda Allah'ın gücünü yetiremeyeceği hiçbir şey yoktur diye öğretiler (5.Sınıf Erkek).

Onun gücü her şeye yeter. Allah isterse dünyayı kaldırıp istediği yere atar. Gücünün yetemeyeceği hiçbir şey yok (5. Sınıf Erkek).

Hayır Yoktur. O çok kudretli, her şeye gücü yetebilir (8. Sınıf Kız).

Evet, düşünüyorum. Yetemeyeceği şey de yok zaten (8. Sınıf Kız).

Allah'ın gücünün yetemeyeceği şey yoktur (8. Sınıf Erkek).

Bence Allah'ın gücünün yetemeyeceği bir şey yoktur. Çünkü O, eğer bir şeye ol derse olur (8. Sınıf Erkek).

5. sınıf kız öğrencilerimizden bir tanesi Allah'ın gücünün her şeye yeteceğini düşündüğünü belirtmekle birlikte “Şeytana gücü yeter mi bilmiyorum” ifadesini kullanmıştır. Böyle düşünmesinin nedeni, aile ya da sosyal çevresi tarafından tüm kötülüklerin sebebinin şeytana bağlanması ve çocuk tarafından onun gücünün sınırsız olarak algılanmasından kaynaklanır. Bu dönemde bulunan çocuk henüz Allah'ın gücünün sınırsız olduğu bilincine tam olarak ulaşamadığı için zihninde bu şekilde sorular oluşturmaktadır. 5. Sınıf öğrencilerimizin cevaplarına bakıldığında, Allah'ın her şeye gücünün yetebileceği konusunda öğretmenlerinden veya çevrelerinden edinmiş oldukları bilgileri aktardıkları görülmüştür. Bu da bize her ne kadar soyut dönem özelliklerine uygun cevap verseler de içinde buldukları dönemin somut dönem olduğunu göstermektedir.

13-14 yaş grubundaki öğrencilerimizin almış oldukları dini eğitim yahut içinde bulunmuş oldukları soyut dönemin genel özelliklerinden dolayı Tanrıyı her şeye gücü yeten bir varlık olarak tasavvur ettikleri görülmüştür.

3.2.1.9. Katılımcıların Allah'ın temel ihtiyaçlarının olup olmadığı ile İlgili Tasavvurlarına Göre Durumları

Bu sorumuzda çocuklarda yaratıcının yaratmış olduğu varlıklara benzememe yani eşsiz ve benzersizliği yönündeki bilincin oluşup oluşmadığının ölçülmesi amacıyla sorulmuş bir sorudur. Sorumuza verilen cevaplar; “Hayır yoktur” “Evet var” ve “Bilmiyorum” şeklinde üç kategoride toplanmıştır.

Tablo 3.17: Katılımcıların Yaşı ile Allah'ın Temel İhtiyaçları Olup Olmadığı ile İlgili Tasavvurlarına Göre Dağılım

Yaş grupları	Toplam
--------------	--------

Allah'ın bizim gibi temel ihtiyaçlarımızın olduğunu düşünüyor musun? Yani bizim gibi yemek yer su içer mi?	10-11 yaş grubu		13-14 yaş grubu	
	Sayı	%	Sayı	%
Hayır, yoktur.	20	83,3	24	100
Evet, var.	2	8,3	-	-
Bilmiyorum	2	8,3	-	-
Toplam	Sayı	%	Sayı	%
	24	100	24	100
	48	100	48	100

10-11 yaş grubundaki öğrencilerimizin (5. Sınıf) %83,3 'ü bu sorunuza Hayır yoktur, cevabını vermiştir. %8,3' lük kısmı ise onu yemek yeme, su içme gibi insani özelliklere sahip bir varlık olarak tasavvur etmiştir. Bilmiyorum, şeklinde cevap verenler ise %8,3'lük bir kesimdir. 8. sınıf (13-14 yaş grubu) öğrencilerimizden sorumuza “Evet vardır” veya “bilmiyorum” şeklinde cevap veren hiç bir öğrencimiz olmamıştır. Öğrencilerimizin tamamı yani %100' ü tanrının bu tarz insani ihtiyaçlarının olmayacağını belirtmişlerdir.

5. sınıftan iki öğrencimiz “olabilir” ve “ belki yer, içer yani düşünüyorum” şeklinde cevaplar vermiştir. Öğrencilerimizin vermiş oldukları bu cevaplar kendilerinden yola çıkarak, Allah'ın yarattıkları varlıklar gibi yaşamını sürdürebilmesi için yemeye, içmeye ihtiyaç duyduğunu düşünmelerinden kaynaklanmaktadır. İçinde bulunmuş oldukları dönem nazarında verilen cevaplar olağandır.

Öğrencilerimiz tarafından “Hayır yoktur” kategorisinde verilen cevaplar “hayır yoktur”, “hayır, onun ihtiyacı yoktur” şeklindedir. Bu kategoride farklılık arz eden diğer cevaplar aşağıdaki şekildedir:

Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. O hiçbir şeye muhtaç değildir. O istediği her şeyi yapar (5. Sınıf erkek).

Hayır, yoktur. İnsani özelliklere sahip değildir (8. Sınıf kız).

O, hiçbir şeye ihtiyaç duymaz (8. Sınıf kız).

Düşünmüyorum. Kur'an-ı Kerim'de onun yarattıklarından farklı olduğunu söylüyor (8. Sınıf Kız).

Hayır, yoktur o yarattıklarına benzemez (8. Sınıf erkek).

Kur'an-ı Kerim'de anlatıldığına göre ne melekler ne de kendisi yemez, içmez. İhtiyacı yoktur (8.Sınıf Erkek).

Bence ihtiyacı yoktur. Anne babaya ihtiyacı olmayan birinin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur Çünkü her şeyi var eden zaten O' dur (8. Sınıf erkek).

Allah'ın temel ihtiyaçları yoktur. Çünkü o insan değildir. O, böyle şeylere ihtiyaç duymaz (8. Sınıf erkek).

8. sınıf öğrencilerimizin soyut dönemin giriş aşamasında bulunmalarından dolayı yaratıcıyı antropomorfist özelliklerden uzak bir şekilde tasavvur ettikleri ve onun hiçbir şeye ihtiyaç duymadığını belirttikleri görülmüştür. Hatta tasavvurlarını Kur'an-ı Kerim'le temellendirmeleri ve onun yarattıklarından farklı bir varlık olduğunu dile getirmeleri, soyut tanrı anlayışının kavrandığını göstermektedir. Tabii bütün bu cevaplar tüm öğrencilerimizin bu anlayışı kazandığının ispatı da değildir. Her ne kadar cevaplar bu yönde olsa da somut dönem özelliklerinden uzaklaşmamış öğrencilerimiz de olacaktır. Fakat bu öğrencilerimizin, yaratıcının yarattıklarından farklı bir varlık olduğunu kavradıkları da bir gerçektir.

3.2.2. Sevgi ve Korkuya Dayalı Tanrı Tasavvuru

“Sevgi, insanları birbirine yaklaştıran ve kaynaştıran, içsel olarak bağlayan doğal, ruhsal bir eğilimdir. Sevgi, kişinin bütünlüğünü, bireyselliğini yitirmeden diğer insanlar ve varlıklarla bileşmesidir. Sevgide iki varlığın bir olması, yine de iki varlık olarak kalabilmeleri ikilemi gerçekleştir.”¹⁰⁶ Sevgi insanın kendisini bir şeye yakın hissetmesini sağlayan, onu bağlı kılan duygudur. Ve çocuğun duygusal gelişiminde en önemli faktörlerden birisidir. Çocukta oluşacak dini duygunun temellerinin sevgiyle atılması da çok önemlidir. Çünkü çocuğun fitratında bulunan Allah'ı sevme duygusunun açığa çıkarılmasında ailenin vermiş olduğu eğitimin önemi de büyüktür. Çocuğa seven bir Allah'ın tanıtılması onun Allah' inancını kuvvetlendirecek iken, ceza veren, cehennemde yakan, taş atan şeklinde korkutucu bir varlık olarak tanıtılması da ondaki Allah tasavvurunun olumsuz yönde gelişimini sağlayacaktır. Araştırmamızda sevgiye ve korkuya dayalı tanrı tasavvurunun açığa çıkarılması amacıyla “Allah'ı seviyor musun?”, “Allah'ın seni sevdiğini düşünüyor musun? Neden?” Ve “Allah korkutucu bir varlık mıdır? Ondan korkuyor musun?” Soruları sorulmuştur.

¹⁰⁶Hayati Hökekleli, *Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, (byy. Timaş Yayınları, 2012), 83.

3.2.2.1.Allah’a Duyulan Sevgi İle İlgili Bulgular

Bu bölümde çocukların sevgiye dayalı bir tanrı tasavvurları olup olmadığını öğrenmek için “Allah’ı seviyor musun?” sorusunu sorduk. Bu soru çocukların Allah’a hissetmiş oldukları sevgi duygusunun açığa çıkarılması amacıyla sorulmuştur. Bu soruya öğrencilerimizin tamamı “Evet” cevabını vermiştir. Allah’ı sevdiğini söyleyenlerin bu sevgisinin nedenini öğrenmek için Niçin? Sorusunu sorduk ve bu soruya verilen cevaplar şu şekildedir; “Bizi yarattığı ve nimetler verdiği için”, “Duaları kabul ettiği ve bize doğru yolu gösterdiği için”, “Cevap vermek istemiyorum, kendimi kötü hissediyorum”, şeklinde üç kategori altında toplanmıştır.

Allah’ı seviyor musun? Sorusuna ek olarak sorduğumuz Niçin? Sorusuna 5. sınıf öğrencilerimizin %91,6’sı “Bizi yarattığı ve nimetler verdiği için” %8,3’ü “Duaları kabul ettiği ve bize doğru yolu gösterdiği için” kategorisi altında cevap verirken, cevap vermek istemiyorum kategorisi altında cevap veren olmamıştır.

8. sınıf öğrencilerimizden “Bizi yarattığı ve nimetler verdiği için” kategorisi altında cevap verenlerin oranı %87,5 iken %8,3’ü de Duaları kabul ettiği ve bize doğru yolu gösterdiği için kategorisinde cevap vermiştir. Bir öğrencimiz ise “Cevap vermek istemiyorum, kendimi kötü hissediyorum” şeklinde cevap vermiştir.

Tablo 3.18: Katılımcıların Yaşı ile Allah’ı Sevme Durumlarına Göre Dağılım

Allah’ seviyor musun? Niçin?		Yaş grupları	
		10-11 yaş grubu	13-14 yaş grubu
Bizi yarattığı ve nimetler verdiği için	Sayı	22	21
	%	91,6	87,5
Duaları kabul ettiği ve bize doğru yolu gösterdiği için	Sayı	2	2
	%	8,3	8,3
Cevap vermek istemiyorum, kendimi kötü hissediyorum	Sayı	-	1
	%	-	4,1
Toplam	Sayı	24	24
	%	100	100

5. sınıf öğrencilerimizin %91,6’sının 8. Sınıf öğrencilerimizde %87,5’inin vermiş olduğu “Bizi yarattığı ve nimetler verdiği için” kategorisi altındaki ifadelerine örnekler aşağıdaki gibidir.

Evet, bize her şeyi veriyor. Nimet veriyor, konuşuyorum bir engelim yok. Beni çok güzel yaratmış, O yüzden onu seviyorum. İhtiyaçlarımı görüyor yiyecek olmasa, ağzımı açamasam vesaire kötü bir durum. Verdiği her şey için seviyorum (5. Sınıf Kız).

Evet, çünkü o beni yaratmasaydı ben bu dünyada olamazdım. Yani O olmasaydı anne ve babamı yanımda bulamazdım. Böyle güzel geçireceğim zamanlar olmazdı. O yüzden onu çok seviyorum (5. Sınıf Kız).

Seviyorum, bana nimetleri, dünyadaki bu düzeni verdiği için seviyorum. Beni insan olarak yarattığı için adaletinden, merhametinden dolayı seviyorum (5. Sınıf Erkek).

Evet, çünkü o bizi yaratmış bolca nimetler vermiş. Kur'an-ı Kerim'i göndermiş, bunlardan dolayı seviyorum (8. Sınıf Kız).

Çok seviyorum. Allah bize birçok nimet vermiş yeme, içme, akıl gibi nimetleri verdiği için onu seviyorum (8. Sınıf Kız).

Evet, beni yarattığı için seviyorum. Bütün her şeyi insanlar için yarattığı için ve bize tüm nimetlerine verdiği için seviyorum (8. Sınıf Erkek).

Evet, tabii ki hem korkuyorum, hem seviyorum. Eğer onun yolunda gidersem bana bütün güzelliklerini sunuyor. Ben de bu yüzden Onu seviyorum (8. Sınıf Erkek).

5.sınıf öğrencilerimizin içinde bulunmuş oldukları dönemin genel özelliklerinden birisi de “benmerkezci”¹⁰⁷ düşüncedir. Çocuk için Allah hep onunla birlikte ve sahip olduğu her şeyin kaynağıdır. Allah yaratmış olduğu her şeyi de çocuk için yaratmıştır. Bu nedenle çocuğun hissettiği sevgi duygusu, karşılık beklenen bir sevgidir. Çocuğun Allah'ı sevmesine sebep olarak gösterdiği nimetler vermesi, yaptıklarına bir karşılık bekleme, aynı zamanda onun saf çıkarıcı bir anlayışa sahip olduğunu göstermektedir. Ancak bu ifadelerin sadece saf çıkarıcı bir tutum içerdiğini söylemekte yanlış olur. Her ne kadar içerisinde bulunmuş oldukları dönem bu tür yönelimleri içerse de insanın fitratında ki sevmeye ve sevilme ihtiyacı da bir gerçektir. İnsan, sevgisine karşılık bekler. Sevdiği varlıktan sevgi beklerken, seveni de sevmeye yönelimlidir. Çocuk Allah'ı verdiği nimetlerden vs. dolayı severken Allah'ın sevgisine de ihtiyaç duyar, Onun tarafından sevilme ister. 5. Sınıf öğrencilerimizden Allah'ı merhametinden ve adaletinden dolayı sevdiğini belirten öğrencilerimiz de bulunmaktadır. Öğrencilerimizin vermiş olduğu cevaplarda aile ve okulun etkisi de olsa sevgiye dayalı bir tasavvur geliştirdikleri görülmektedir.

¹⁰⁷ Jean Piaget, Çocukta Zihinsel Gelişim, çev: H.Portakal, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1999),62.

8. sınıf öğrencilerimizin de bizi yaratmasından, nimetler vermesinden dolayı seviyoruz şeklindeki cevapları beşinci sınıflarinkine yakın bir anlam içerse de Allah'a karşı minnet duygusuna dayalı bir sevgi geliştirdikleri görülmektedir. Bir öğrencimizin hem korkuyorum hem seviyorum şeklindeki ifadesinin peşinden eğer onun yolunda gidersem bana bütün güzelliklerini sunuyor şeklindeki ifadesi her ne kadar sevgiye dayalı bir tasavvur içerse de aynı zamanda altında korkuya dayalı tasavvuru barındıran bir ifadedir. Ancak İslam dininde Allah'ın güzellikleri ile müjdelere ve sevindirirken ceza boyutunun anlatılmasının gerekliliği de göz önünde bulundurulmalıdır. Tabii bu korkunun yanlış şekilde dayatılmasının çocukları Allah'tan uzaklaştıracağı da bilinmeli ve bu konuda dikkatli olunmalıdır.

5. sınıf öğrencilerimizin ve 8. sınıf öğrencilerimizin %8,3'ü "Duaları kabul ettiği ve bize doğru yolu gösterdiği için" kategorisinde cevap vermişlerdir. Vermiş oldukları cevaplar şunlardır.

Evet, ona ibadet ettiğimde huzurlu oluyorum. Dualarımı kabul ediyor. Bunlardan dolayı seviyorum (5. Sınıf Kız).

Evet, çünkü Allah bize peygamberler vermiş, bizim iyi insan olmamıza yardım etmiş, bize bu dünyayı vermiştir. O yüzden seviyorum (5. Sınıf Kız).

Evet, seviyorum. Bizim yaratıcımız O. Doğruyu bulmanız için yoldan sapmamamız için vahiy göndermiş, peygamberler göndermiş, bu yüzden seviyorum (8. Sınıf Kız).

Evet, merhametli, adaletli bir varlık. Peygamber ya da kitap göndermeyebilir, doğru yolu göstermeyebilirdi. Cennete gitmemiz için elinden geleni yapmış işimizi kolaylaştırmış. O yüzden seviyorum (8. Sınıf Erkek).

Dua insanın kendinden daha güçlü olana sığınma, güvenme, yardım bekleme ihtiyacıdır. Allah'a ettikleri duaların kabul gördüğünü söyleyen öğrencilerimizin aslında Allah'a inanma, güvenme ona sığınma ihtiyacı duydukları görülmektedir. Yine Allah'ın kendilerine iyi bir insan olma konusunda yardım ettiğini düşünmeleri de tasavvurlarının sevgiye dayalı olduğunu göstermektedir. 8. sınıf öğrencilerimizin merhametli, adaletli, insanları doğruya, iyiye sevk eden sürekli onların iyiliğini isteyen bir yaratıcı düşünmeleri, yine onların sevgi kaynaklı bir tasavvura sahip olduğunu göstermektedir.

8. sınıflardan bir öğrencimiz Allah'ı niçin seviyorsun? Sorusuna cevap vermek istememiş ve "Cevaplamak istemiyorum. Sorguladığımı düşündüğümde kendimi kötü hissediyorum" şeklinde cevap vermiştir. Öğrencilerimizin çoğunluğu sormuş

olduğumuz soruları cevaplarırken bu tarz soruları cevaplamamanın günah olduğunu düşündükleri için tedirgin davranmıştır. Sosyal çevresi tarafından bu tarz sorgulamaların günah olduğu diktesi, çocuklarda günahkârlık hissini ortaya çıkarmıştır. Çocuk günah olacağı ve Allah'ın kendisini cezalandıracağı düşüncesiyle cevap vermekten kaçınmıştır. Bu da çevrenin de etkisiyle öğrenci tarafından korkuya dayalı bir tanrı tasavvuru geliştirildiğinin göstergesidir.

3.2.2.2. Katılımcıların Allah'ın Kendilerini Sevdiğine İnanma ile İlgili Durumları

Öğrencilerin tanrı tasavvurundaki duygu boyutunun açığa çıkarılması amacıyla “Allah'ı seviyor musun?” sorusundan sonra “Allah'ın seni sevdiğini düşünüyor musun?” Sorusu sorulmuş olup sevgilerini ne üzerine temellendirdiklerini öğrenmek amacıyla da “Neden?” Sorusu sorulmuştur. Öğrencilerimizin tamamı “Allah'ın seni sevdiğini düşünüyor musun?” sorusuna “Evet” cevabını vermiştir. Neden? Sorusuna verilen cevaplar ise “Allah'ın emir ve yasaklarını yerine getirdiğim için”, “bizi yaratmasından ve nimetler vermesinden anlıyorum.” “Dualarımı kabul etmesinden ve bize yardım etmesinden anlıyorum.” “Allah yarattıklarını koşulsuz sever.” “Ayet ve hadislerde geçiyor.” “Bize peygamber göndermesinden, doğru ve yanlış göstermesinden anlıyorum.” şeklinde altı kategoriye ayrılmıştır. Çocukların birden çok kategoride cevap verdikleri görülmekle birlikte genellikle ilk verilen cevap ya da en çok ilgili cevaplar alınmaya çalışılmıştır.

Tablo 3.19: Katılımcıların Yaşı ile Allah'ın Kendilerini Sevdiğine İnanma ile İlgili Dağılımları

Allah'ın seni sevdiğini düşünüyor musun? Neden?	Yaş grupları	
	10-11 yaş grubu	13-14 yaş grubu
Evet, Allah'ın emir ve yasaklarını yerine getirdiğim için	Sayı	10
	%	41,6
Evet, bizi yaratmasından ve nimetler vermesinden anlıyorum	Sayı	8
	%	33,3
Evet, dualarımı kabul etmesinden ve bize yardım etmesinden anlıyorum	Sayı	3
	%	12,5
Evet, Allah yarattıklarını koşulsuz sever	Sayı	2
	%	8,3
Evet, ayet ve hadislerde geçiyor	Sayı	1
	%	4,1

Evet, bize peygamber göndermesinden, doğru ve yanlışı göstermesinden anlıyorum	Sayı	-	1
	%	-	4,1
Toplam	Sayı	24	24
	%	100	100

Allah'ın seni sevdiğini düşünüyor musun? Sorusuna ek olarak sorduğumuz Neden? Sorusuna 10-11 yaş grubu (5. Sınıf) öğrencilerimizin %41,6'sı "Allah'ın emir ve yasaklarını yerine getirdiğim" için şeklinde cevap verirken %33,3'ü "Allah'ın bizi sevdiğini bizi yaratmasından ve nimetler vermesinden anlıyorum" şeklinde cevap vermiştir. Öğrencilerimizin %12,5'i Neden? Sorusuna "Evet, dualarımı kabul etmesinden ve bize yardım etmesinden anlıyorum" derken %8,3'ü Allah yarattıklarını sever, %4,1'i de "Evet, ayet ve hadislerde Allah'ın bizi sevdiğinden bahsediliyor" şeklinde cevap vermişlerdir.

Allah'ın seni sevdiğini düşünüyor musun? Sorusuna ek olarak sorduğumuz Neden? Sorusuna 8. sınıf öğrencilerimizin %45,8'i "Evet Allah'ın emir ve yasaklarını yerine getirdiğim için" kategorisinde, %8,3' ü "Evet bizi yaratmasından ve nimetler vermesinden anlıyorum" kategorisinde, %8,3'ü de "Evet, dualarımı kabul etmesinden ve bize yardım etmesinden anlıyorum" kategorisinde cevap vermiştir. Yine öğrencilerimizin %29,1'i "Evet, Allah yarattıklarını koşulsuz sever" kategorisinde cevap verirken, %4,1'i "Evet, ayet ve hadislerde geçiyor", %4,1'i de "Evet, bize peygamber göndermesinden doğruyu ve yanlışı göstermesinden anlıyorum" kategorisinde cevaplar vermişlerdir.

5. sınıf ve 8. sınıf öğrencilerimizin ilk kategorimiz olan "Evet, Allah'ın emir ve yasaklarını yerine getirdiğim için" kategorisinde vermiş oldukları cevaplar aşağıdaki şekildedir.

Evet, beni seviyor. Kötülük yapmıyorum, O'na inanıyorum, namaz kılıyorum, dua ediyorum. Bu yüzden beni seviyordur (5. Sınıf Kız).

Evet, çünkü ben Allah'a dua ediyorum, O'na inanıyorum, şartlarını yerine getiriyorum. O yüzden beni sevdiğini düşünüyorum (5. Sınıf Erkek).

Düşünüyorum. Namazımı kıldığım, orucumu tuttuğum için seviyor olabilir. Ama ara sıra tutmuyorum. Ona inandığım, dediklerini yaptığım için seviyor (5. Sınıf Erkek).

Seviyordur inşallah. Namazlarımı falan kılıyorum. O'na layık bir kul olmaya çalışıyorum. Bu yüzden seviyordur herhalde (8. sınıf Kız).

Düşünüyorum. Ben çok merhametli bir kişiliğe sahibim. Kimseye kıyamam, darılamam. Namaz kılıyorum, Kur'an okuyorum, Bundan dolayı seviyor. Annem, babam yanımda, mutluyum. Sevmese bana mutluluk vermez (8. Sınıf Kız).

Tabii ki. Namaz kılıyorum, Kur'an okuyorum. Bunlar Allah'a olan inancımı kuvvetlendiriyor ve benim doğru yolda gitmemi sağlıyor, iyi bir insan olmak konusunda yardımcı oluyor. O'na olan inancından dolayı beni sevdiğini düşünüyorum (8.Sınıf Erkek).

Elhamdülillah, düşünüyorum. Ayette Allah sabredenlerin yanındadır, diyor. Ben de sabrediyorum, onun istediklerini yapıyorum. Beni sevdiğini düşünüyorum (8. Sınıf Erkek).

10-11 yaş grubu öğrencilerimizin vermiş oldukları cevaplar namaz, oruç gibi ibadetlerin yerine getirilmesi, kötülük yapılmaması, Allah'a inanılması gibi durumlarda Allah'ın sevgisinin elde edilebileceğine yöneliktir. Çocukların vermiş oldukları bu cevaplar aileleri tarafından kendilerine anlatılan yaratıcının aslında koruyan, kollayan, seven tanrıdan ziyade Allah'a inanılmadığında, namaz, oruç gibi ibadetler yapılmadığında ya da kötülük yapıldığında cezalandıran tanrı motifidir. Bu sebepten dolayı çocuk ben iyi bir insanım, Allah'a inanıyorum, namaz kılıyorum, oruç tutuyorum o halde tanrı beni sever düşüncesindedir. Bunun yanında öğrencilerimizin vermiş olduğu cevaplar bize Kohlberg'in ahlaki gelişim kuramındaki gelenek öncesi düzeyi de anımsatmaktadır. Kohlberg'in gelenek öncesi düzeyine baktığımızda da çocuğun kurallara kendi çıkar ve faydası için uyduğu görülür. . Yukarıdaki örneklerde de gördüğümüz üzere çocuğun yapmış olduğu ibadet, dua ya da kötülük karşısında iyiliği tercihinin sebebi, faydacı bir tavır göstererek Allah'ın sevgisini kazanmaktır.

8. sınıf öğrencilerimizin vermiş olduğu cevaplarda 5. Sınıf öğrencilerin cevaplarına nazaran tanrı anlayışının daha da oturduğu gözlemlenmiştir. “Seviyordur inşallah. Namazlarımı falan kılıyorum. O'na layık bir kul olmaya çalışıyorum. Bu yüzden seviyordur herhalde.” Şeklindeki cevapları öğrencilerin Allaha olan sevgisinin pragmatist bir sevgiden çok, öğrencilerde Allah'a layık olma hissi ve O'na minnet duygusu taşıdığını göstermektedir. Bu da göstermektedir ki 8. Sınıf öğrencileri somut düşünceden sıyrılarak soyut düşünce yönünde ilerleme kaydetmişlerdir.

Allah'ın seni sevdiğini düşünüyor musun? Sorusuna “evet” cevabını veren öğrencilerimizin ek sorumuz olan Neden? Sorusuna vermiş oldukları cevaplardan ikinci

kategorimiz “Bizi yaratmasından ve nimetler vermesinden anlıyorum” şeklindedir. Sorumuza öğrencilerimizin vermiş olduğu cevaplardan birkaçı aşağıdaki şekildedir.

Evet, O beni seviyor. Sevmeseydi beni yaratmazdı, dualarımı kabul ediyor demeyebilirdi, bana nimetler vermiş, bunları beni sevdiği için yaptı (5. Sınıf Kız).

Evet düşünüyorum. Bizi bu dünyaya getirmiş, bu bizi sevdiğini gösterir. Bize nimetler göndermiş, bu yüzden seviyor (5. Sınıf Kız).

Allah her kulunu sever. Allah bize bir sürü nimet verdi, su verdi. Su olmasa hayat olmazdı ya da her şeyi duysak hiç uyuyamaz, kafayı yerdik. Allah bana bu nimetleri verdiyse beni sevdiği için bir tek beni de değil her kulunu sevdiği için verdi (5.Sınıf Erkek).

Evet, düşünüyorum, bizi sevmesi zaten bizi yaratmaz doğruyu göstermezdi (8.Sınıf Kız).

Evet, çünkü bana çok güzel rızıklar veriyor, güzel bir hayat sunuyor. Bir de dua ettikçe dualarımı kabul ediyor (8. Sınıf Kız).

Çocukların yaratıcı hakkındaki görüşleri alındığında Allah’ın öne çıkan bir diğer özelliği ise var olan her şeyin yaratıcısı olmasıdır. Cevaplarda da görüldüğü üzere çocuk Allah’ın kendisini sevdiği düşüncesine, onun yaratıcılığında yola çıkarak ulaşmıştır. Allah’ın kendisini sevdiğini onun yaratmasına ve yaşamını devam ettirmesi için akla gelebilecek her türlü nimetlerle donatmasına bağlamıştır. 5. Sınıf öğrencilerin sevdiğine dair yanıtları anne-babanın ve öğretmenlerinin çocuklara yaratıcı hakkında bilgi verirken sevgiye dayalı bir anlatım sergilediğini göstermektedir. “Allah her kulunu sever. Allah bize bir sürü nimet verdi, su verdi. Su olmasa hayat olmazdı ya da her şeyi duysak hiç uyuyamaz, kafayı yerdik. Allah bana bu nimetleri verdiyse beni sevdiği için, bir tek beni de değil her kulunu sevdiği için verdi.” Şeklindeki detaylı bir açıklamada göstermektedir ki Allah’ın yaratması ve nimetler vermesinin kullarını sevdiği sonucuna bağlanması verilen dini eğitimin öncülüğünde ulaşılmış bir sonuçtur. 8. sınıf öğrencilerimizin vermiş oldukları cevaplarda 5. Sınıf öğrencilerimizle aynı doğrultudadır. Verilen cevaplarda okul ve ailede verilen dini eğitim ya da sosyal çevrenin etkisi büyüktür. Bu da göstermektedir ki bireysel farklılıklar gibi çeşitli sebeplerden dolayı çocuk soyut döneme henüz giriş yapamamıştır.

Sorumuza öğrencilerimiz tarafından verilen bir diğer kategorimiz ise “Evet, dualarımı kabul etmesinden ve bize yardım etmesinden anlıyorum” şeklindeki cevapları içeren kategoridir. Öğrencilerimizin vermiş oldukları cevaplara örnekler ise aşağıdadır.

Evet, çünkü dualarımı kabul ediyor. O'nu düşünüyorum mutlu oluyorum, mutlu olmamı sağlıyor. Gözümü burnumu vermiş, sevmese bana bunları vermezdi (5. Sınıf Kız).

Evet, düşünüyorum. Ben ona şükrettiğim, dua ettiğim zaman beni duyuyor, kabul ediyor. Bana nimetler vermiş, bizi yaşatmış bugüne getirmiş. Yani bu da bizi sevdiğini gösterir (5. Sınıf Kız).

Evet, düşünüyorum. Çünkü dualarımı kabul ediyor. Bu da beni sevdiğini gösterir (8. Sınıf Kız).

Düşünüyorum çünkü dua ettiğimde kabul ediyor. Bu yüzden onu seviyorum. Benim iyiliğimi istediği için (8. Sınıf Kız).

Dua insanın yaratıcı ile arasında bir bağ kurması ve kendini O'na yakın hissetmesi hususunda önemli bir araçtır. Ve çocukların etmiş oldukları dualarının gerçekleşmesi yaratıcıya olan inancın yanında Allah'a olan hayranlığı da artırır. Çocuk dualarının karşılık bulduğu bilinciyle yaratıcının kendisini önemseydiğini, sevdiğini düşünür. Bu da yaratıcı ile çocuk arasındaki bağın güçlenmesini sağlar. Özellikle anne-babanın çocuklara, Allah'ın sevgisinin ispatı olarak, O'nun tarafından verilen nimetlerin hatırlatılması konusundaki telkinleri, çocuktaki bu düşünceyi daha da perçinler. 5. Sınıf öğrencilerimizin vermiş olduğu cevaplara baktığımızda, Allah'ın dualarımı kabul etmesi ve bana nimetler vermesi beni sevdiğini gösterir, şeklindeki cevapları buna örnektir. Yani çocuk her ne kadar etmiş oldukları duaların gerçekleştiğini düşünse de Allah'ın kendisini sevdiğini düşünmesinde, ailesinin veya öğretmenlerinin bu konudaki telkinleri büyük önem taşır. Bunun yanında benmerkezci düşüncenin hâkim olmasından dolayı çocuk için Allah onun dualarına karşılık veren, her isteğini yerine getiren yaratıcı konumundadır.

8. Sınıftan iki kız öğrencimizin bu kategoride vermiş olduğu cevaplarda, öğrencinin iyiliğini isteyen bir tanrı ya da duaları kabul eden bir tanrı profilinden yola çıkılarak kendilerini seven bir tanrı anlayışına ulaşılmıştır. Çocuğun böyle düşünmesinde İmam Hatip Ortaokullarında verilen dini eğitimin katkısı büyüktür. Ancak bu düşünce, içinde bulunulan dönemin soyut şeyleri tam anlamıyla kavramaya yeterli olmadığını da göstermektedir.

Öğrencilerimizin “Evet, ayet ve hadislerde geçiyor” ve “Evet, bize peygamber göndermesinden, doğru ve yanlış göstermesinden anlıyorum” kategorilerinde vermiş oldukları cevaplar da aşağıdaki şekildedir.

Evet, çünkü Allah yarattığı kullarını sever. Öğretmenim onun bizi hep sevdiğini söylüyor. Duaların anlamlarında bizi sevdiği yazıyor (5. Sınıf Kız).

Tabi ki, ayetlerde hadislerde geçiyor. Hocalarımız falan da söylüyor sizi seviyor diye (8. Sınıf Kız).

5. sınıf öğrencimizin vermiş olduğu cevap içinde bulunmuş olduğu dönemle paraleldir. Öğretmenimde bizi sevdiğini söylüyor ya da duaların içeriğinde bizi sevdiğinden bahsediliyor şeklinde verilen cevaplar çocuğun çevresindeki kişilerden etkilendiğini gösterir. Aynı zamanda okuldan almış olduğu dini eğitimin katkısı da büyüktür. Yine 8. Sınıf öğrencimizin vermiş olduğu cevapta soyut dönemin başlangıcında olmasına rağmen somut dönem özelliklerinin terk edilmediğini göstermektedir. İmam Hatiplerde verilen meslek derslerinin genelinde Allah sevgisi, saygı, hoşgörü gibi kavramların anlatılmasının yanında verilen dini eğitimin cevapları etkilediği görülmüştür. Bu dönemdeki çocuk somut dönem özellikleri taşımaktadır.

8. sınıflardan bir öğrencimizin “Düşünüyorum, bizi önemsiyor. Bize Kur’an’ı yollamış, doğru yolu göstermiş bu yüzden seviyor. “(8. Sınıf Erkek) şeklinde vermiş olduğu cevap göstermektedir ki öğrenci, Allah’ın Kuran’ı Kerimi göndermesi, yapılması ve yapılmaması gereken şeyleri bildirmesinden yola çıkmış kendisini önemseyen ve seven bir Allah tasavvuruna ulaşmıştır.

3.2.2.3. Katılımcıların Allah’ın Korkulan Bir Varlık Olup Olmadığı ile İlgili Tasavvurlarına Göre Durumları

Öğrencilerin Allah tasavvurunun duygu boyutunu açığa çıkarmak amacıyla sormuş olduğumuz bir diğer soru da “Allah korkutucu bir varlık mıdır?” sorusudur. Öğrencilerin sorumuza vermiş olduğu cevaplar “Evet korkutucudur.”, “Müslüman olmayanlar için evet” , “ Hayır değildir” ve “Bilmiyorum” şeklinde dört kategoriye ayrılmıştır.

Tablo 3.20: Katılımcıların Yaşı ile Allah'ın Korkulan Bir Varlık Olup Olmadığı ile İlgili Tasavvurlarına Göre Dağılım

Allah korkutucu bir varlık mıdır?	Yaş grupları	
	10-11 yaş grubu	13-14 yaş grubu
Evet korkutucudur.	Sayı 2 % 8,3	-

Müslüman olmayanlar için evet	Sayı	1	2
	%	4,1	8,3
Hayır, değildir.	Sayı	19	21
	%	79,1	87,5
Bilmiyorum.	Sayı	2	1
	%	8,3	4,1
Toplam	Sayı	24	24
	%	100	100

5.sınıf öğrencilerimizin %8,3'ü Allah'ı korkutucu bir varlık olarak tasavvur etmişlerdir. %4,1'i ise Allah Müslüman olmayanlar için korkutucu bir varlıktır, görüşündedirler. Allah'ın korkutucu olmadığını düşünerek "Hayır değildir" cevabını verenler ise %79,1'dir. %8,3'ü de Allah'ın korkutucu olup olmadığını bilmediğini söylemiştir.

8. Sınıf öğrencilerimizden Allah'ın korkutucu bir varlık olduğunu düşünen hiçbir öğrencimiz bulunmamaktadır. Bununla birlikte Allah'ın Müslüman olmayanlar için korkutucu bir varlık olduğunu düşünen öğrencilerimiz ise % 8,3'tür. 8. Sınıf öğrencilerimizin %87,5 gibi büyük bir çoğunluğu Allah'ın korkutucu olmadığını düşünerek "hayır değildir" cevabını vermiştir. Öğrencilerimizden %4,1'i ise bu konuda bilgi sahibi olmadığını bildirip "bilmiyorum" cevabını vermiştir.

Öğrencilerimizin 1. ve 4. Kategoride "Evet korkutucudur" ya da "bilmiyorum" şeklinde kısa cevaplar verdikleri görülmüştür. "Müslüman olmayanlar için evet" kategorisinde vermiş oldukları cevaplar ise aşağıdadır.

Allah Müslüman olmayanlar için korkutucu bir varlık ama cennette korkutucu bir varlık değildir (5. Sınıf Erkek).

Hayır, ama Müslüman olmayan ya da dinin emirlerine inanmayan insanlar için korkutucu bence (8. Sınıf Kız).

Müslümanlar için hayır değildir (8. Sınıf Erkek).

Yukarıda 5. Sınıf öğrencimizin Allah Müslüman olmayanlar için korkutucudur şeklinde cevap vermesinde ailesi ve sosyal çevresinin etkisi büyüktür. Çocuğun merak ettiği konular olması sebebiyle anne-babasına ya da öğretmenlerine sormuş olduğu bu tarz sorulara, geri dönüt olarak almış olduğu genel cevap, Müslüman olmayanların cezalandırılacağı yönündedir. Çocuk için ceza kavramı kötü ve korkutucudur. Buradan yola çıkarak çocuk, cezayı vereni de korkutucu bir varlık olarak görür. Allah'a inanmayıp, emir ve yasaklarını yerine getirmeyenler cezalandırılacak, şeklindeki

aktarımlardan dolayı da bunu Müslüman olmayanlar cezalandırılacak şeklinde sınırlandırmıştır. Yine cennet, kötülüğün olmadığı ve tüm güzelliklerin yaşandığı bir mekân olarak anlatıldığı ve tasavvur edildiği için çocuk, burada Allah'ın korkutucu olmayacağını düşünmektedir. Öğrencinin vermiş olduğu cevap, içinde bulunmuş olduğu somut dönemle uyum sağlamaktadır.

5.sınıflarda olduğu gibi 8. sınıf öğrencilerimizin de bu soruya cevap verirken ahiret hayatını düşünerek cevapladıkları görülmüştür. Yine öğrencilerimiz her ne kadar soyut dönemin başlangıcında bulunsalar da bireysel farklılıklar gibi çeşitli nedenlerden dolayı henüz bu aşamaya giriş yapamadıkları görülmektedir. Bu dönemde ki öğrencilerimizin Allah'ı Müslüman olmayanlar için korkutucu olarak tasavvur etmesinin altında, ailesi ya da sosyal çevresi tarafından anlatılan, cezalandıran tanrı motifi yatmaktadır.

Öğrencilerimize Allah korkutucu bir varlık mıdır? Sorusundan sonra Ondan korkuyor musun? Şeklinde ek bir soru sorulmuştur. Öğrencilerimizin Allah'tan korkuyor musun? Sorumuza vermiş oldukları cevaplar, “evet korkuyorum”, “ hayır korkmuyorum”, “günah işlediğimde korkuyorum”, “beni sevmemesinden ve Onu üzmemekten korkuyorum”, “İstediği her şeyi yapabilen bir varlık olduğu için korkuyorum” şeklinde beş kategoriden oluşmaktadır.

Tablo 3.21: Katılımcıların Yaşı ile Allah'tan Korkma Nedenlerine Göre Dağılım

Allah'tan korkuyor musun?		Yaş grupları	
		10-11 yaş grubu	13-14 yaş grubu
Evet korkuyorum	Sayı %	3 12,5	-
Hayır korkmuyorum	Sayı %	2 8,3	1 4,1
Günah işlediğimde korkuyorum	Sayı %	13 54,1	16 66,6
Beni sevmemesinden ve onu üzmemekten korkuyorum	Sayı %	2 8,3	5 20,8
İstediği her şeyi yapabilen bir varlık olduğu için korkuyorum	Sayı %	4 16,6	2 8,3
Toplam	Sayı %	24 100	24 100

5.Sınıf Öğrencilerimizin % 12,5'i Allahtan korktuğunu belirtirken %8,3 'ü hayır korkmuyorum cevabını vermiştir. Günah işlediğimde korkuyorum cevabını verenler %54,1'dir. Beni sevmemesinden ve onu üzmemekten korkuyorum cevabını verenler %8,3 iken istediği her şeyi yapabilen bir varlık olduğu için korkuyorum cevabını verenler %16,6'dır. 8. Sınıf öğrencilerimizin %4,1'i Allahtan korkmadığını belirtmiş, %66,6' sını da günah işlediğinde korktuğunu söylemiştir. %20,8 beni sevmemesinden ve onu üzmemekten korkuyorum cevabını verirken %8,3'ü her şeyi yapabilen bir varlık olduğu için korkuyorum cevabını vermiştir.

Evet, Allah'tan korkuyorum kategorisine 5. Sınıf öğrencilerimizin %12,5'i cevap vermiştir. 8. Sınıf öğrencilerimizden bu kategoride cevap veren olmamıştır. Cevaplar şu şekildedir:

Evet, O'ndan korkuyorum. Kursta falan hocalar Allah'tan başka kimseden korkmayın diyorlardı (5. Sınıf Erkek).

Evet, korkuyorum. Herkes diyor Allah'tan korkulur diye, Annem, babam, büyükbabam da söylüyor. O yüzden korkuyorum (5. Sınıf Erkek).

Evet, Ondan korkuyorum. Çünkü herkes Ondan korkmak zorundadır. 4. sınıfta din kültürü öğretmenimiz ondan korkmamız gerektiğini söylemişti. Niye olduğunu bilmiyorum (5. Sınıf Erkek).

5.Sınıf öğrencilerimizin vermiş olduğu cevaplarda çocuğun Allah'tan korkulması gerektiğini anne-babadan, okuldan yahut çevresinden öğrendiği görülmüştür. Henüz soyut kavramları algılayamayan çocuk neden korkulması gerektiği konusunda bilgi sahibi de değildir. Bu cevabı veren öğrencilerimizin tamamının beşinci sınıf öğrencisi olması ve sorumluluk çağında olmamasına rağmen seven, koruyan merhamet eden bir tasavvur geliştirmek yerine ebeveynleri yahut çevresi tarafından bilinçsizce zihinlerinde korkulması gereken bir tanrı inşa edilmiştir.

5. sınıf öğrencilerimizin %8,3'ü 8. Sınıf öğrencilerimizin %4,1'i "Hayır Allahtan korkmuyorum" cevabını vermiştir.

Hayır, korkmuyorum. Allah bizim iyiliğimizi istiyor, Ondan niye korkayım ki? (5. Sınıf Kız)

Hayır, korkmuyorum. Çünkü iyi biri olduğunu düşünüyorum. O beni seviyor, korkmama gerek yok (5. Sınıf Kız).

Çok korkmuyorum yani korkmam gerekebilir. Çünkü ibadetlerimi yerine getirmiyorum ama korkutucu bir varlık olarak gelmiyor bana. Güzel bir hayat veren varlığın korkutucu olmadığını düşünüyorum (8. Sınıf Kız).

Üç öğrencimizin Allah'tan korkmuyorum cevabını vermesi ve Allah'ı insanların iyiliğini düşünen bir varlık olarak düşünmesi çocuğa anlatılan Allah tasavvurunun da insanları seven ve iyilikleri için her şeyi yapan, koruyan, kollayan bir tanrı olmasından kaynaklanmaktadır. Beşinci sınıf öğrencilerimizden birinin yaratıcıyı iyi birisi olarak tasavvur etmesi Allah'a antropomorfik özellikler atfettiğini göstermektedir. 8. Sınıftan bir öğrencimiz çok korkmadığını ancak ibadetlerini yapmadığından ötürü korkması gerektiğini belirtirken Allah'ı korkutucu bir varlık olarak görmediğini söylemiştir.

5. sınıf öğrencilerimizin %54,1'i 8. Sınıf öğrencilerimizin ise %66,6 gibi büyük bir çoğunluğu "Günah işlediğimde Allah'tan korkuyorum" cevabını vermiştir. Öğrencilerimizin vermiş olduğu cevaplar aşağıda verilmiştir.

Yani korkutucu değil ama iyiliklerimizi olduğunda cenneti veriyor bize. Kötülüklerimiz olduğunu da cehennemi. Cehenneme gitmek korkutucu yoksa Allah korkutucu değil (5.Sınıf Kız).

Allah'tan korkuyorum Çünkü mesela istese günahlarım çok olduğunda cehenneme atabilir ama 10 yaşından küçük olduğu için atmıyor. Atabileceği için korkuyorum. Kötü bir insan değilim ama kötü şeyler yaptığında ceza verecek diye korkuyorum (5. Sınıf Kız).

Biz ondan korkuyoruz ama öyle kötü kalpli biri değildir. O her şeyden üstün olduğu için. Eğer kötü şeyler söylersek ceza verebileceği için ondan korkuyoruz (5. Sınıf Erkek).

O'ndan korkuyorum evet ama onu her şeyden de çok seviyorum. Onun beni cehenneme göndereceğini, ceza vereceğini düşündüğüm de ondan korkuyorum. Annem babam Allah'ı bizden daha çok sevin ama Allah'tan korkun da diyor (5. Sınıf Erkek).

Yani bazı şeyleri Allah korkusuyla yapmıyoruz ama bu korkutucu olduğunu göstermez Allah'ın bize iyiyi ve kötüyü göstermesi onun korkunç olmadığını gösterir ama kötüyü yaptığımızda alacağımız cezada korkmanıza sebeptir. (8. Sınıf Kız)

Fazla korkmuyorum desem yalan olur. Bazen çok korkuyorum, hata yaptığım zamanlar. Ben hata yaptığım zaman, hem beni hem sevdiğilerimi cezalandırır diye korkuyorum (8. Sınıf Kız).

Allah'tan korkuyorum onun kurallarına uymazsam cehennem azabından yanacağımı biliyorum. Onu üzmetken ve hayal kırıklığına uğratmaktan korkuyorum (8. Sınıf Erkek).

Evet, ondan korkuyorum. Çünkü ondan korkmak derken onun yasakladığı şeyleri yapmaktan korkuyorum. Cezalandırması beni korkutuyor (8. Sınıf Erkek).

Çocuklara sorulan Allah'tan korkuyor musun? Sorusuna öğrencilerin yarısından fazlası “Günah işlediğimde korkuyorum” cevabını vermişlerdir. Allah isterse bizi cehenneme atabilir, beni korkutan onun cezalandırması ya da annem babam Allah'tan korkun diyor, şeklindeki cevaplar, öğrencilerimizin yarısından fazlasının cezalandıran bir Allah tasavvuruna sahip olduğunu göstermekle birlikte verilen dini eğitimde de korkuya dayalı bir Allah tasavvurunun yer aldığını göstermektedir. Özellikle somut dönemde bulunan ve dinen sorumluluk çağına ulaşmamış olan 5. Sınıf öğrencilerimize sormuş olduğumuz sorumuza, öğrencilerin günah boyutlu bakmalarının sebebi, ailesine dini konularda çok soru sorduğu 5-10 yaş aralığında, anne-babası tarafından olumsuz dönüt alması, çok soru sorduğu ya da günah olduğu gerekçesiyle azarlanması gibi sebeplerden kaynaklanmaktadır. Yaramazlık yaptığında çocuğuyla baş edemeyen anne-babalar çocukları, yaramazlık yaparlarsa Allah'ın taş edeceği, yakacağı, cezalandıracağı gibi ifadelerle engellemeye çalışmaları sonucu onların zihninde cezalandıran bir yaratıcı inşa etmiş olurlar. 8. Sınıf öğrencilerimizden “Allah'ın bize iyiyi ve kötüyü göstermesi onun korkunç olmadığını gösterir ama kötüyü yaptığımızda alacağımız cezada korkmamıza sebeptir.” Şeklindeki bir açıklamada her ne kadar Allah'ın iyi ve doğruyu tercih konusunda insanlara yardımcı olduğu söylene de Allah'ın kötülükler karşısında cezalandıran bir varlık olması, bu dönemdeki çocuğun korkuya dayalı bir tasavvur geliştirdiğini gösterir. Özellikle 8. Sınıf öğrencilerimizin Allah korkutucu değildir cevabını verdiği halde ondan korktuklarını belirtmeleri aslında korkutucu sıfatının kulağa kötü gelmesinden ötürü ona yakıştıramamalarından kaynaklanır ama korktukları gerçeğini değiştirmez. Bu da çocuğun dini inanç ve duygularında sevgiden çok korkunun etkili olduğunu göstermektedir. Öğrencilerimizin verdiği cevaplardan da anlaşılmaktadır ki içlerindeki Allah korkusunun asıl sebebi günahkârlık duygusu ve bu günah sonucunda Allah tarafından cezalandırılma korkusudur. Çocukların günah işlediğimde korkuyorum cevaplarının hemen peşi sıra gelen, cehenneme atar, cezalandırır gibi açıklamalarda gösteriyor ki Allah'ın cezalandırması hep ölümden sonrasına yöneliktir. Bu açıklamalar İslam dininin çocuklara anlatılırken, ceza

boyutunun ağırlıklı olarak anlatıldığını fakat sevgi yönünün ihmal edildiğini göstermektedir. Yani dinimizin anlatılmasında korku ve ümit arasındaki dengenin kurulamamış olduğu söylenebilir.

“Allah’tan korkuyor musun?” sorusuna 5. Sınıf öğrencilerimizin %8,3’ü 8. Sınıf öğrencilerimizin de %20,8’i “Beni sevmemesinden ve onu üzmetten korkuyorum” cevabını vermiştir. Öğrencilerimizin vermiş olduğu cevaplar şu şekildedir.

Yani onu seviyorum, beni sevmeyeceği düşüncesinden dolayı korkuyorum. Onu üzmetten korkuyorum. Allah rahman ve rahimdir ondan korkmanıza gerek yok (5. Sınıf Kız).

Ama biz onun gücünden ve kudretinden korkarız. Allah’ın yapmamızı istemediği şeyleri yapıp onu üzmetten korkuyorum (5. Sınıf Erkek).

Allah’ın merhametli olduğunu düşünüyorum. Onu üzmetten, ona layık bir kul olamamaktan korkuyorum (8. Sınıf Kız).

Onu üzmetten korkuyorum. Şimdiye kadar ceza vermedi. Beni seven, durduk yere cezalandırmaz. Cezanın sebebi benim davranışlarım (8. Sınıf Kız).

Korkuyorum, işlediğim günahlar karşıma çıktığında ona mahcup olmaktan korkuyorum. Onu üzmetten korkuyorum (8. Sınıf Erkek).

Allah’tan korkmuyorum. Niye korkayım? Ama onu üzmetten korkuyorum. O üzülürse bende üzülürüm. Bu işin birde ceza boyutu var, Allah’ın istemediği şeyi yapıp ceza almakta bence nankörlük olur. (8. Sınıf Erkek)

5.Sınıf Öğrencilerimizin vermiş olduğu cevaplar sevgiye dayalı bir Allah tasavvuruna sahip olduklarını göstermektedir. Bununla birlikte somut dönemde bulunan bir çocuğun soyut kavramlara olan bu aşinalığı yani çocuğun Allah’ı üzmetten korkması ailesi tarafından Allah’ın çok merhametli çok güçlü, her şeyi affedip bağışlayan şeklinde anlatılmasından kaynaklanabilir. Çocuk bu kadar güçlü, kuvvetli, bir varlığın istemediği şeyleri yapmaktan dolayı korku duymanın yanında, kendisine her yönüyle muhteşem tanıtılan bu varlığa içten içe bir hayranlık ve saygı da duyar. Allah’a olan bu saygı, korku ve sevgi duygusunun birleşmesiyle birlikte çocuk çok sevdiği, saygı duyduğu varlığı üzmetten korkar aynı zamanda yasaklanan şeyleri yapmaktan da hicap duyar. 8. sınıf öğrencilerimizin Allah’a karşı hissetmiş oldukları mahcubiyet duygusu veya ceza alacak davranışlar yapmanın nankörlük olduğu hissi onların, sevgi ve saygıya dayalı ama korkuyu da içeren bir tasavvur geliştirdiklerini gösterir.

5. sınıf öğrencilerimizin %16,6'sı 8. Sınıf öğrencilerimizin %8,3' ü "İstedığı her şeyi yapabilen bir varlık olduğu için korkuyorum" cevabını vermiştir.

Allah'tan korkuyorum tabii ki, anında beni öldürebilir. Çünkü o güce sahiptir. Herkes Allah'tan korkar, büyüklerim korkmam gerektiğini söyledi (5. Sınıf Kız).

Allah hepimizden yüce, istediği her şeyi yapabilir. O yüzden korkuyorum (5. Sınıf Kız).

Evet, korkuyorum. Çünkü ondan korkmazsak bizi öldürebilir. İşlerimiz zorlaşır (5. Sınıf Erkek).

Evet, korkuyorum. Merhametinden ve adaletinden dolayı onu korkutucu görmüyorum ama isterse bizi şu anda öldürebilir. Cehenneme gönderebilir bunlardan dolayı ondan korkuyorum (5. Sınıf Erkek).

Ondan korkuyorum. Her şey Allah'ın elinde ve istediği zaman istediği her şeyi yapabilir. Bu beni korkutuyor. Allah üzmetten de korkuyorum, cezasından da korkuyorum (8. Sınıf Kız).

Evet, korkuyorum. O çok güçlü, kudretli olduğu için, her şeyi yapabileceği için korkuyorum. Hata yaptığımda ceza almaktan aynı zamanda onu üzmetten de korkuyorum (8. Sınıf Erkek).

5.Sınıf Öğrencilerimizin Allah'ın her şeyi yapabileceğini, anında öldürebileceğini düşünmeleri onların korkuya dayalı bir tasavvur geliştirdiğini göstermektedir. Öğrencilerimizden birinin büyüklerim korkmam gerektiğini söyledi şeklindeki açıklaması, Allah'ın seven, koruyan, kollayan, affeden, bağışlayan bir yaratıcı olmasından çok cezalandıran, öldüren, korkulmadığında işleri zorlaştıran bir yaratıcı olarak tanıtılmasından kaynaklanır. 8. Sınıf öğrencilerimizin Allah'ı çok güçlü, kuvvetli, istediği her şeyi yapabilen bir varlık olarak düşündüğü görülmektedir. Yine öğrencilerimizin Allah'ın vereceği cezadan ve Allah'ı üzmetten korkmaları da sevgiye dayalı ama korkuyu da içerisinde barındıran bir tasavvur geliştiklerini göstermektedir. Fakat bu korkunun Allah'a duyulan saygıdan kaynaklı bir korku olduğu da söylenebilir.

Tablo 3.20'de "Allah korkutucu bir varlık mıdır?" Sorusuna öğrencilerin %79,1'i "Hayır korkutucu değildir" demiştir. Fakat daha sonra gelen Tablo 3.21'de "Allah'tan korkuyor musun?" sorusuna çoğunluğu bir korkma nedeni ifade etmiştir. Bu durum şu şekilde de izah edilebilir. Tablo 3.20'de Allah korkutucu bir varlık mıdır? diye sorulduğunda yani bir canavar yahut öcü şeklinde korkutucu mudur, denildiğinde çocuklar hayır öyle değildir, demek istemişlerdir. Fakat korkmanın nedenlerini ifade

eden Tablo 3.21’de ise Annemi seviyorum ama yaramazlık yaptığımda beni cezalandırmasından korkuyorum veya Öğretmenimi seviyorum o korkutucu bir varlık değildir ama ödevlerimi yapmadığım da bana kızmasından korkuyorum demedi ki durum gibi bir durum söz konusu olabilir.

3.2.2.4. Allah’a İnanıp Güvenme İle İlgili Tasavvurlarına Göre Katılımcıların Durumları

Öğrencilerimize “Sana kimsenin yardım edemeyeceği çok zor bir durumla karşılaşırsan ne yaparsın?” sorusu sorulmuştur. Bu sorunun sorulma amacı, Allah’ın her şeyi bilmesi, görüp işitmesi, insanın istek ve dualarına cevap vermesi, her daim onunla olması gibi özelliklerin tasavvur edilip edilmediğinin anlaşılmasıdır. Aynı zamanda insan, dayanıp güvенеbileceği kişiler listesine her zaman en çok sevdiği, kendisine en yakın hissettiği kimseleri almıştır. Bu açıdan sorumuz, Allah’a duyulan sevgiyi açığa çıkarma amaçlı da sorulmuştur.

Tablo 3.22: Katılımcıların Yaşı ile Allah'a İnanıp Güvenme ile İlgili Tasavvurlarına Göre Dağılım

Sana kimsenin yardım edemeyeceği çok zor bir durumla karşılaşırsan ne yaparsın?		Yaş grupları	
		10-11 yaş grubu	13-14 yaş grubu
Dua ve ibadet ederim, Allah’a sığınır ve O’ndan yardım isterim.	Sayı	23	22
	%	95,8	91,6
Anne-baba gibi bazı kimselerden yardım isterim.	Sayı	1	2
	%	4,1	8,3
Toplam	Sayı	24	24
	%	100	100

Sormuş olduğumuz bu sorumuza 5. Sınıf öğrencilerimizin %95,8’i “Dua ve ibadet ederim, Allah’a sığınır ve O’ndan yardım isterim” kategorisinde cevap verirken % 4,1’i “Anne-baba gibi bazı kimselerden yardım isterim” şeklinde cevaplar vermişlerdir. 8. Sınıf öğrencilerimizin ise %91,6’sı “Dua ve ibadet ederim, Allah’a sığınır ve O’ndan yardım isterim” kategorisinde cevap vermiş, %8,3 ise “Anne-baba gibi bazı kimselerden yardım isterim” kategorisinde cevap vermiştir.

5. ve 8. Sınıf öğrencilerimizin “Dua ve ibadet ederim, Allah’a sığınır ve O’ndan yardım isterim” kategorisinde vermiş oldukları cevapların örneklerine bakacak olursak:

Allah'a dua ederim Allah'ın başka ibadetlerini yerine getiririm. Tabii ki bu ibadetler sadece zor duruma düştüğümde değil hayatımda her zaman yapmam gereken ibadetlerdir. İbadetler hayatı kolaylaştırır (5. Sınıf Kız).

Allah'a dua eder, Kuran okurum. Zaten böyle bir durumda sadece Allah yardım edebilir, Onun gücü her şeye yeter çünkü (5. Sınıf Kız).

Allah'a dua ederim. Allah'a inancımı hiçbir zaman yitirmem. Elimden geleni yapmaya çalışırım (5. Sınıf Erkek).

Allah'a dua ederim. Allah'tan yardım isterim. Namaz kılarım ve dua ederim. Kesin bana yardım eder diyemiyorum ama iyi biriysem yardım edebilir (5. Sınıf Erkek).

Tabii Allah'a dua ederim, elimden geleni yaparım. Başka bir şey yapamıyorsan son çareyi Allah'tan beklerim (8. Sınıf Kız).

Allah'a dua eder ondan yardım isterim. Sonra o güçlüğü gelmeye çalışırım (8. Sınıf Kız).

Allah'a dua ederim tevekkül ederim. O durumu atlarmaya çalışır, elimden geleni yaparım. Allah izin verirse başarırım vermezse başaramam (8. Sınıf Erkek).

Allah'tan yardım ister, umudunu yitirmem. O olaydan kurtulmak için sabreder, elimden geleni yaparım (8. Sınıf Erkek).

Öğrencilerimizin vermiş olduğu cevaplarda, baş edemeyecekleri zor bir durumla karşılaştıklarında sevdikleri ve kendilerine en yakın hissettikleri yaratıcılarından yani Allaha yardım istedikleri, Ona dua ettikleri, ibadet ettikleri görülmüştür. Allah'ın her şeyi bilmesi, görmesi, işitmesi, insanın istek ve dualarına cevap vermesi gibi tasavvurların oluştuğu görülmekle birlikte somut dönemde bulunan 5. Sınıf öğrencilerin okuldan ve aileden almış oldukları dini eğitimin etkisiyle bu şekilde cevap vermiş olabileceği sanılmaktadır. İnsan baş edemediği, zor durumlarla karşılaştığında en çok sevdiği, kendisine yakın hissettiği kimselerden yardım ummakta ve onlara başvurmaktadır. İnsanın en zor zamanlarında sevdiği, dayanıp güvенеbileceği, yardım umabileceği, derdini kederini paylaşabileceği tek varlığın Allah olduğu bilincinin yerleşmiş olabileceği de söylenebilir. Çünkü insan böyle durumlarda her şeyden güçlü bir yaratıcıya sığınma ihtiyacı hissetmektedir.

Öğrencilerimizin “Anne-baba gibi bazı kimselerden yardım isterim” kategorisinde vermiş oldukları cevaplar şu şekildedir:

Anne-babama söylerim. Allah'a sığınırım, dua ederim, şükrederim (5. Sınıf Erkek).

Önce yardım aramaya çalışırım. Allah'a dua eder, yardım isterim (8. Sınıf Kız).

Büyüklerime danışırım, Allah'tan medet umar, ondan yardım beklerim. Dua ederim (8. Sınıf Erkek).

Yukarıda görüldüğü üzere üç öğrencimizin vermiş oldukları cevaplar arasında Allah'a dua ederim ifadesinin beraberinde anne- baba gibi yakınlardan yahut sosyal çevreden yardım umarım şeklinde cevaplarda yer almaktadır. Bu cevaplar da insanın sevgi duyduğu, kendisine yakın hissettiği varlıklardan yardım umduğunu göstermektedir.



SONUÇ

Tarih boyunca hiçbir şeye inanmayan, hiç bir topluluk yoktur. Çünkü inanma ihtiyacı insanın doğuştan getirdiği bir ihtiyaçtır. İnsan inanmaya yatkın olarak yaratılmıştır. Bunun temel sebebi ise onun korunmaya ve güvende olmaya duyduğu ihtiyaçtan kaynaklanır. İnsan tüm bu ihtiyaçlarını karşılayacak, onun güvenliğini sağlayacak bir varlığa inanma ihtiyacı duyar. İlk insandan günümüze kadar dünyaya gelen bütün insanların bu ihtiyacı duydukları ve Tanrı kavramı hakkında az çok bilgi sahibi oldukları söylenebilir. Peki, inanılan bu varlığın zihinlerdeki tasavvuru nasıl olmuştur? İnsanın gelişim evreleri göz önünde bulundurulduğunda çocuk, genç ya da yetişkin bir bireyin tasavvuru arasında farklılık var mıdır? İnsanın içerisinde bulunduğu durumun yahut aldığı eğitimin, onun tasavvurunu etkilediği söylenilebilir mi? Tüm bu soruların cevaplandırılması amacıyla birçok çalışma yapılmış olsa da Türkiye’de bu konuda yapılan araştırmaların yetersiz ve sınırlı sayıda olduğu ve bu alanda yapılacak araştırmalara ihtiyaç duyulduğu bir gerçektir.

Duyulan bu ihtiyaca bir katkı sağlamak için İmam Hatip Ortaokulunda öğrenim gören öğrencilerin, bu okullara giriş yaptıklarında sahip oldukları Tanrı tasavvuru ile mezun olurken sahip oldukları Tanrı tasavvurunun öğrenilmesi amaçlanmış ve böyle bir çalışma gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın örneklemini Çorum’daki dört İmam Hatip Ortaokulunda öğrenim gören 10-11 ve 13-14 yaş grubundaki 48 öğrenciden oluşturulmuş ve katılımcılarla 14 sorudan oluşan yarı yapılandırılmış bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların vermiş oldukları cevaplar Piaget’in bilişsel gelişim kuramı etrafında ve diğer kuramlar da esas alınarak yorumlanmaya çalışılmıştır. Yapmış olduğumuz çalışmada şu sonuçlar elde edilmiştir.

Öğrencilerin sevgiye dayalı mı yoksa korkuya dayalı mı bir Allah tasavvuru geliştirdiklerini öğrenmek amacıyla sormuş olduğumuz üç soruda çocukların %89’u nimetler verdiği için Allah’ı sevdiğini belirtmiş, “Allah’ın seni sevdiğini düşünüyor musun?” şeklindeki soruya, yarıya yakını Allah’ın emir ve yasaklarını yerine getirdikleri için Allah’ın kendilerini sevdiğini söylemiştir. Allah’ı korkutucu bulmamakla birlikte “Allah’tan korkuyor musun?” şeklinde sormuş olduğumuz soruya ise %60’ı günah işlediklerinde Allah’tan korktuklarını söylemişlerdir. Çocukların Allah’ı

sevdikleri görülmekle birlikte Allah'a karşı korkuya dayalı bir tasavvur geliştirdikleri de gözlemlenmiştir. Çocukların görüşme esnasında günah işledikleri kaygısıyla soruları yanıtlamakta çekimser davranışlar göstermeleri de korkuya dayalı bir tasavvurun göstergesidir. İlgili bölümlerde yapılan açıklamaların göz önünde bulundurulması gerekir.

Çocuğa Allah hakkında bilgi verilirken gerek aile gerekse eğitimcilerin gelişim dönemlerini göz önünde bulundurmaları ve bu konuda çok hassas olmaları gerekir. Yapılmasından hoşnut olunmayan davranışların engellenmesi amacıyla din ya da Tanrı bir araç olarak kullanılmamalıdır. Çocuğa cezalandıran, korkulan bir Tanrıdan ziyade sevgi ve merhameti sınırsız olan, sevgi yönü ağır basan bir yaratıcı tanıtılmaya çalışılmalıdır. Çünkü çocuğun yaratıcı ile kurmuş olduğu bu bağ sadece içinde bulunulan anı değil hayatının her kesimini etkileyecektir. 13-14 yaş grubunda görüldüğü üzere yapılan ibadetlerin amacının Allah'a bir teşekkür ve sevgi ifadesi taşıması gerekirken bu konuda zorlandıkları görülmekte ve ibadetleri cezadan bir kaçış olarak yerine getirmektedirler. Bu da çocuklara, bu yönde verilen eğitimlerin korkuya dayalı bir anlatımla değil sevgiyi esas alan bir yaklaşım içerisinde olunarak verilmesi gerektiğinin göstergesidir. Bu sonuçlar araştırmamızın Çocuklardaki sevgiye veya korkuya dayalı Allah tasavvurunun, okulda veya ailede verilen dini eğitime paralel bir şekilde ortaya çıktığı “varsayımının” doğrulandığını göstermektedir.

Araştırmamızda 10-11 yaş grubu ve 13-14 yaş grubundaki öğrencilerin Tanrı tasavvurunun gelişim seyrinin bilişsel gelişim evresine uygun şekilde işlediği görülmüştür. Ele alınan yaş guruplarının bir kısmında aile, sosyal çevre, alınan dini eğitim veya bireysel farklılıklar gibi çeşitli nedenlerden dolayı somut işlemler dönemindeki öğrencilerin soyut işlemler dönemi özellikleri, soyut işlemler dönemindeki öğrencilerin ise somut işlemler dönemi özellikleri gösterdikleri yani aynı yaş grubundaki öğrencilerin farklı dönem özellikleri taşıdıkları gözlemlenmiştir. Ayrıca İmam Hatip Ortaokullarında verilen dini eğitimin onların Tanrı tasavvurları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu da gözlemlenmiştir.

Yaşlara göre Allah dendiğinde zihinlerde oluşan tasavvurlara bakıldığında 10-11 yaş grubu öğrencilerin %58'i, 13-14 yaş grubu öğrencilerin ise %79'unun Allah'ı var olan hiçbir şeye benzetmediği görülürken yaratıcıyı, her şeyi yaratan, gören, duyan, bir varlık olarak tasavvur ettikleri görülmüştür. Yine 10-11 yaş grubu öğrencilerin %41'i 13-14 yaş grubu öğrencilerin ise %16'sı Allah'ı insana benzeterek tasavvur etmişlerdir.

Yaşın artmasıyla birlikte Allah'ı hiçbir şeye benzetmeyenlerin sayısında artış gözlemlenirken, yaşın azalmasıyla birlikte ise Allah'ı insan şeklinde tasavvur edenlerin sayısında artış gözlemlenmiştir. Yine 10-11 yaş grubundaki öğrencilerin %33'ünün Allah'a mekân atfetmediği, Allah'ı “her yerde” olarak tasavvur ettiği gözlemlenirken %60'tan fazlasının Allah'a bir mekân atfettiği görülmüştür. 13-14 yaş grubundaki öğrencilerin ise %70'i Allah'a mekân atfetmemiş, %25'e yakını ise Allah'ın cennet-cehennemde veya gökyüzünde olabileceğini belirtmiştir. Elde edilen sonuçlarda küçük yaştaki öğrencilerin Allah'a diğer varlıklar gibi bir mekân atfettiğini gösterirken bu durumun yaşın artması ile birlikte azalma göstermesi, küçük yaşlarda etkisinde bulunulan somut düşüncenin zamanla yerini soyut düşünceye bıraktığını göstermektedir.

Araştırmamızda öğrencilerin tamamının Allah kavramından haberdar oldukları görülmüştür. 10-11 yaş grubundaki öğrencilerin hemen hemen tamamının Allah'ın var olduğu, bir olduğu sonucuna aile büyükleri, öğretmenler ve sosyal çevrelerinden edindikleri bilgiler ile ulaştıkları görülürken yaşın ilerlemesi ile birlikte çocukların, akıl ve mantığı esas alarak nakli bilgilere de dayanarak Allah'ın var ve tek olduğu sonucuna ulaştıkları gözlemlenmiştir. Yine 10-11 yaş grubundaki öğrencilerin %75'inin, 13-14 yaş grubundaki öğrencilerin ise %66'sının Allah'ın nasıl bir varlık olduğunu ve görünüşünü merak ettikleri görülmüştür. Gerek somut işlemler gerekse soyut işlemler dönemindeki öğrenciler tarafından Allah'ın eşsiz ve benzersizliğinin kabul edildiği söylene de öğrencilerin bu merakı, insanın bilinmeyeni bilinenden yola çıkarak kavramaya çalıştığının göstergesidir.

Öğrencilerin güç bir durum karşılaştıklarında Allaha dua etmeleri, Onun yardımını istemeleri onların, Allah'ın her şeyi bilmesi, görüp işitmesi, insanın istek ve dualarına cevap vermesi, her daim onunla olması gibi özelliklerini tasavvur edebildiklerini göstermektedir. Allah inancının 10-11 yaş grubundaki (her ne kadar saf çıkarıcı bir eğilim göstermiş olsalar da) ve 13-14 yaş grubundaki öğrencilerimizin tamamının hayatlarını olumlu yönde etkilediği görülmüştür. Bu sonuçlar araştırmamızın çocuklardaki somut, soyut tanrı tasavvurunun bilişsel gelişim evrelerine paralel bir şekilde ortaya çıktığı “varsayımının” doğrulandığını göstermektedir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz. Tanrı tasavvurunun oluşumu ve gelişiminde çocuğun içerisinde bulunduğu bilişsel gelişim dönemleri dikkate alınmalıdır. Bu konuda

sağlıklı bir eğitimin verilebilmesi için gerek aile gerekse eğitimcilerin bu konuda kendilerini geliştirmeleri ve gerekli bilgi donanımına sahip olmaları elzemdir.

KAYNAKÇA

- Acuner, Hacı Yusuf. “14-18 Yaş Arası Gençlerde Ahlaki Yargı Gelişimi ve Ahlak Eğitimi”. Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2004.
- Ağır, Meral. “Bedensel ve Devinimsel Gelişim”. *Gelişim ve Öğrenme*. Ed. Betül Aydın, 67. Ankara: Nobel Yayınları, 2005.
- Akyüz, Züleyha. “Gençlerde Benlik Saygısı ve Tanrı Tasavvuru”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010.
- Arslan, Emel ve Ramazan Arı. “Erikson’un Psikososyal Gelişim Dönemleri Ölçeğinin Türkçeye Uyarlama, Güvenilirlik ve Geçerlilik çalışması”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 19 (2008): 53-60.
- Atkinson, Rita L. Atkinson Richard C. ve Smith Edward E. ve Bem Daryl J. ve Nolen-Hoeksema Susan. *Psikolojiye Giriş*. çev: Y. Alogan. Ankara: Arkadaş Yayınları, 1999.
- Aydın, Ayhan. *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*. Ankara: Tekağaç Eylül Yayınları, 2005.
- Aydın, Mehmet Zeki. *Ailede Ahlak Eğitimi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Baltacı, Hülya Şahin. “Psikoseksüel Gelişim”. *Eğitim Psikolojisi*. Ed. Yaşar Özbay ve Serdar Erkan, 67-98. Ankara: Pegem Akademi, 2008.
- Baltaş, Zuhâl. *Sağlık Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2007.
- Bilgili, Fatih Menderes. “Çocuğun Din Eğitimindeki Karşılaşılan Güçlükler”. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2004.
- Budak, Selçuk. *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat, 2000.
- Budak, Selçuk. *Psikoloji Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2009.
- Budak, Yusuf. Dilek Gençtanırım Kurt ve Sultan Selen Kula. “Bilişsel Gelişimde Farklı Bir Görüş Geliştiren Henry Wallon ve Jean Piaget’in Görüşlerinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi”. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, sy.48 (2018):415-436.
- Clark, W. H. “Çocukluk Dönemi Dini”. Çev. Neda Armaner, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1*, (1981): 175-183.
- Cevizci, Ahmet. *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.

- Clouse, Bonnidell. “Ergenlerde Ahlak Gelişimi ve Cinsellik”. Çev. Turgay Gündüz. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 9*, (2000): 715-733.
- Cüceloğlu, Doğan. *İnsan ve Davranışı: Psikolojinin Temel Kavramları*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1997.
- Deutsch, Morton ve R.M. Krauss. “Psikoseksüel Gelişim Evreleri”. Çev. Bekir Onur. *Ankara üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi 19*, sy.1 (1986): 225-237.
- Dodurgalı, Abdurrahman. *Ailede Din Eğitimi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- Elkind, David. “Erik Erikson: İnsanda Gelişimin Sekiz Evresi”. Çev. Ali Dönmez. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi 1*, (1992): 27-38.
- Erdem, Hüsameddin. *Ahlak Felsefesi*. Konya: Hü-er Yayınları, 2009.
- Erden, Münire ve Yasemin Akman. *Gelişim ve Öğrenme*. Ankara: Arkadaş yayınevi, 2004.
- Erkan, Serdar. “Fiziksel Gelişim”. *Eğitim Psikolojisi*. Ed. Yaşar Özbay ve Serdar Erkan, 51-66. Ankara: Pegem Akademi, 2008.
- Evans, Richard I. ve Jean Piaget. *İnsan ve Fikirleri*, çev: Ş. Çiftçioğlu. Ankara, Doruk Yayıncılık,1999.
- Erden Münire ve Yasemin Akman. *Eğitim Psikolojisi: Gelişim-Öğrenme-Öğretme*. Ankara: Arkadaş Yayınevi,1997.
- Freud, Sigmund. *Cinsiyet Üzerine*, çev: A. A. Öneş. Ankara: Say Yayınları, ty.
- Freud, Sigmund. *Cinsel Yasaklar ve Normaldışı Davranışlar*, çev: M. Sencer. İstanbul: Ara Yayıncılık, 1989.
- Gander, Mary J. ve Harry W. Gandiner. *Çocuk ve Ergen Gelişimi*. çev: B. Onur. Ankara: İmge Kitabevi, 2004.
- Geçtan, Engin. *Psikanaliz ve Sonrası*. İstanbul: Metis Yayınları, 2002.
- Gürses, İbrahim ve M. Akif Kılavuz. “Erikson’un Psiko-Sosyal Gelişim Dönemleri Teorisi Açısından Kuşaklararası Din Eğitimi ve İletişiminin Önemi”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 20*, sy. 2 (2011) : 153-166.
- Goldman, Ronald. “Düşünme ve Dine Tatbiki”. Çev. Süleyman Akyürek, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 11*, (2001): 419-423.
- Hökelekli, Hayati. *Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*. Byy: Timaş Yayınları, 2012.
- Hökelekli, Hayati. *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*. İstanbul: Dem Yayınları, 2009.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.

- Hökelekli, Hayati. *Psikolojiye Giriş*. Bursa: Düşünce Kitabevi, 2011.
- Karaca, Faruk. *Din Psikolojisi*. Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık, 2011.
- Karaca, Faruk. *Dini Gelişim Teorileri*. İstanbul, Dem Yayınları, 2007.
- Karaköse, Şaban. *Etkili Din Öğretimi*. İstanbul: Türkiye İlahiyat Tedrisatına Yardım Eden Dernekler Federasyonu, 2010.
- Koç, Ayşe. “Üniversite Öğrencilerinde Tanrı Tasavvuru, Benlik Saygısı ve Öfke Yaşantısı”. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2011.
- Kol, Suat. “Erken Çocuklukta Bilişsel Gelişim ve Dil Gelişimi”. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, sy.21 (2011): 1-21.
- Köylü, Mustafa. “Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45, sy.2 (2004): 137-154.
- Kulaksızoğlu, Adnan. *Ergenlik Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001.
- Kuş, Elif. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Teknikleri Nitel mi, Nicel mi?* Ankara: Arı b Yayıncılık, 2003.
- Küşat, Ali. “Ergenlerde Allah Tasavvuru”, *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi*, Ed. Ünver Günay ve Celaleddin Çelik, 116. Adana: Karahan Kitabevi, 2006.
- Miller, Patricia H. *Gelişim Psikolojisi Kuramları*. çev: Z. Gültekin. Ankara: İmge Kitabevi, 2008.
- Muckenhaupt, Margaret. *Sigmund Freud: Bilinçdışının Kâşifi*, çev: F. Akatlı. Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 2004.
- Onur, Bekir. *Gelişim Psikolojisi*. Ankara: İmge Kitabevi, 2004.
- Öcal, Mustafa. ”Okulöncesi ve İlköğretim Çağı Çocuklarının Allah Tasavvurları Üzerine Bir Araştırma”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13, sy.2 (2004): 59-80.
- Özbay, Yaşar. “Bilişsel Gelişim”. *Eğitim Psikolojisi*. Ed. Yaşar Özbay ve Serdar Erkan, 132-148. Ankara: Pegem Akademi, 2008.
- Özdoğan, Belka. ” Orta Çocukluk(6-12 Yaşlar) Döneminde Cinsel Gelişim”. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 16, sy.2 (1983): 327-335.
- Öztürk, Orhan. *Ruh Sağlığı ve Bozuklukları*. Ankara: Nobel Tıp Kitapevleri, 2002.
- Pazarlı, Osman. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, ty.
- Peker, Hüseyin. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2012.
- Piaget, Jean. *Çocukta Zihinsel Gelişim*. çev: H. Portakal. İstanbul: Cem Yayınevi, 1999.

- Ülken, Hilmi Ziya. *Varlık ve Oluş*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968.
- Vergote, Antoine. “Çocuklukta Din”. Çev. Erdoğan Fırat. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1*, (1978): 315-329.
- Wright, Derek ve Mary Croxe. “Ahlak Yargısının Gelişimi”. Çev. Demet Öngen. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi 22*, sy. 1 (1989): 289-310.
- Yanbastı, Gülgün. *Kişilik Kuramları*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, 1990.
- Yavuz, Kerim. *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2012.
- Yavuzer, Haluk. *Çocuk Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001.
- Yavuzer, Haluk. *Okul Çağı Çocuğu*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004.
- Yazgan İnanç, Banu. Bilgin Mehmet ve Kılıç Atıcı Meral. *Gelişim psikolojisi*. Ankara: Pegem Yayıncılık, 2007.
- Yıldız, Murat. *Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi*. İzmir: İzmir İlâhiyat Vakfı Yayınları, 2007.

EKLER

Ek 1: Görüşme Formu

GÖRÜŞME FORMU

BÖLÜM I

1. Yaşınız:
2. Cinsiyetiniz:
3. Okulunuzun ismi:
4. Sınıfınız:
5. Babanızın öğrenim durumu:
6. Annenizin öğrenim durumu:
7. Babanızın mesleği:
8. Annenizin mesleği:
9. Daha önce herhangi bir din eğitimi aldınız mı? :

BÖLÜM II

1. Allah dediğinde zihninde ne canlanıyor?
2. Allah'ın var ve tek olduğuna inanıyor musun?
3. Allah'ın yaşadığı bir mekân var mıdır? Onun nerede olduğunu düşünüyorsunuz?
4. Sence aile kavramı Allah için de geçerli midir?
5. Allah'ın bir cinsiyeti var mıdır? Eğer var ise hangi cinsiyete sahip olduğunu düşünüyorsunuz?
6. Allah'a olan inancının hayatına olumlu bir etkisi var mı?
7. Allah'ın seni sevdiğini düşünüyor musun? Neden?
8. Allah'ın seviyor musun? Niçin?
9. Allah'tan korkuyor musun?
10. "Ö doğmamış ve doğrulmamıştır." ayetinden anladığın nedir? Açıklar mısın?
11. Allah'ın gücünün her şeye yeteceğini düşünüyor musun?
12. Allah hakkında merak ettiğin şeyler var mı?
13. Allah'ın bizim gibi temel ihtiyaçlarının olduğunu düşünüyor musun? Yani bizim gibi yemek yer, su içer mi?
14. Sana kimse'nin yardım edemeyeceği çok zor bir durumla karşılaşırsan ne yaparsın?

